

ΑΡΧΕΙΟΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΚΑΙ

ΘΕΩΡΙΑΣ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΟΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΟΝ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

«Τὸ γὰρ αὐτὸ νοεῖν ἐστὶν τε καὶ εἶναι»

ΠΑΡΜΕΝΙΔΗΣ

ΤΑΚΤΙΚΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΑΙ

Heinrich Rickert τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Heidelberg.
— Karl Joël τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Basel. — Ernst Hoff-
man τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου Heidelberg. — Erich Frank,
τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Marburg. — Guido Calogero τακτ.
καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Ρώμης. — Ραφ. Δήμου, καθ. τοῦ Πανε-
πιστημίου Harvard τῶν Ἡν. Πολ. τῆς Ἀμ. — Κ. Τριανταφυλλόπου-
λος τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῶν Ἀθηνῶν. — August Faust
ὑφηγ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Heidelberg. — Μιχ. Τσαμαδὸς σύμβου-
λος ἐπικρατείας. — Χ. Τζωρτζόπουλος ἔκτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου
Θεσσαλονίκης. — Franz Boehm ὑφηγ. τοῦ Πανεπιστημίου Heidelberg
— Παν. Κανελλόπουλος ὑφηγ. Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. — Κωνσταν-
τῖνος Τσάτσος ἔκτ. καθ. Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. — Ἰωάν. Θεοδωρα-
κόπουλος ὑφηγ. Πανεπιστημίου Θεσ)νίκης. — Θεμ. Τσάτσος ὑφηγ.
Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΤΥΠΟΙΣ: Κ. Σ. ΠΑΠΑΔΟΓΙΑΝΝΗ

ΨΑΡΡΩΝ 41

1933

ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΠΡΟΟΔΟΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ΕΙΣ ΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΝ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

ΥΠΟ

ΠΑΝΑΓ. Κ. ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΥ

1. Θέτοντες ἐνώπιον τῆς συνειδήσεώς μας τὸ πρόβλημα τῆς προόδου, αἰσθανόμεθα οὕτως εἶπειν αὐτομάτως μεταβαλλόμενον (ἄρα γε : εὐρυνόμενον ἢ περιοριζόμενον ;) τὸν ὁρίζοντα αὐτῆς ταύτης τῆς ἀτομικῆς μας ζωῆς. Αἰσθανόμεθα ἀμέσως τὴν εὐθύνην τοῦ κληρονόμου ! Δὲν ἤλθομεν εἰς τὸν κόσμον ὡς ὄντα ἐλεύθερα. Ἐλθομεν διὰ νὰ συμπληρώσωμεν τὸ ἔργον, τὸ ὁποῖον ἄλλοι πρὸ ἡμῶν ἤρχισαν ἐκτελοῦντες. Ἡ ἐλευθερία μας — καὶ ἐὰν ὑπάρχη — εἶναι περιορισμένη. Δὲν δικαιούμεθα συνήθως νὰ κινηθῶμεν ἔξω τῶν ὁρίων, τὰ ὁποῖα ἐπιβάλλει εἰς ἡμᾶς ἡ ἰδιότης ὡς ἐκτελεστῶν διαθήκης ἐπιμελῶς διὰ μέσου τῶν αἰώνων διαφυλαχθείσης καὶ συμπληρωθείσης. Καὶ εἰς τὴν ἐπανίστασιν δικαιούμεθα νὰ προβῶμεν μόνον, ἐφ' ὅσον ἐπιδιώκομεν δι' αὐτῆς κἄτι καλλίτερον τοῦ μέχρι σήμερον κρατοῦντος. Εἴμεθα διαρκῶς ὑποχρεωμένοι νὰ συγκρίνωμεν τὰ ἔργα μας πρὸς τὰ ἔργα ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα παρελάβομεν. Ὅταν λογοδοτῶμεν ἀπέναντι τῆς συνειδήσεώς μας, αἰσθανόμεθα αἰφνιδίως ὑποκαθιστάμενον εἰς αὐτὴν τὸ παρελθὸν καὶ ὄχι τὸ μέλλον. Ἐκεῖνο θὰ κρίνη, ἐὰν εἴμεθα ἢ ὄχι ἀντάξιοι κληρονόμοι του.

Αὐτὴ εἶναι μοιραίως ἡ ἐντύπωσις, ἡ ὁποία γεννᾶται εἰς τὴν συνείδησίν μας, ὅταν θέτωμεν ἐνώπιόν της τὸ πρόβλημα τῆς προόδου. Ἐρωτᾶται ὁμως : ἀντιμετώπισεν ἀνέκαθεν ἡ συνείδησις τοῦ ἀνθρώπου τὸ πρόβλημα τοῦτο ; Ὑπῆρξεν ὁ ἀνθρώπος ἀνέκαθεν καταδεδικασμένος νὰ ζῇ ὑπὸ τὸ βάρος του ;

Δὲν πρέπει νὰ φανῇ παράδοξον, ἐὰν τονίσωμεν, ὅτι τὸ πρόβλημα τῆς προόδου εἶναι προῖον τῆς νεωτέρας πνευματικῆς καὶ ἠθικῆς ἱστο-

ρίας τοῦ ἀνθρώπου. Ὀλόκληροι χιλιετηρίδες — χιλιετηρίδες ὄχι τοῦ σκότους, ἀλλὰ τοῦ φωτός —, ὀλόκληροι μεγάλοι πολιτισμοὶ ἀνεπτύχθησαν καὶ ἤκμασαν, χωρὶς νὰ γεννηθῆ εἰς τὴν συνείδησιν τοῦ ἀνθρώπου τὸ πρόβλημα τῆς προόδου. Ἡ ἰδέα τῆς κινήσεως καὶ τῆς ἐξελίξεως ἦτο εἰς τὸν ἀρχαῖον Ἕλληνα — ἰδίᾳ ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν φύσιν — γνωστὴ. Ἡ ἰδέα τῆς προόδου ἦτο ἄγνωστος, τελείως ἄγνωστος. Αὐτὸ τοῦτο τὸ πληρέστερον σύστημα ἐξελίξεως, τὸ ὁποῖον παρέδωκεν εἰς ἡμᾶς ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ φιλοσοφία, τὸ σύστημα ἐξελίξεως τοῦ Ἀριστοτέλους, τὸ ὁποῖον ἐθεμελιώθη ἐπὶ τῆς περιφήμου ἀρχῆς τῆς ἐντελεχείας, δὲν γνωρίζει τὴν ἐννοίαν τῆς προόδου. Πέραν τῆς ἱεραρχίας τῶν ὄντων μὲ τὴν ἀξιολογικὴν αὐτῶν διαβάθμισιν (τὰ ὄντα ἀνῆχθησαν, ὡς γνωστόν, ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους εἰς αὐτόνομους καὶ ὑπὸ ἰδίας ἐντελεχείας κινουμένας δυνάμεις) δὲν ἐπροχώρησεν ὁ Ἀριστοτέλης. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθές, ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης πρῶτος, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸν Δημόκριτον, ἐνόησεν ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον παρέβλεψαν αὐταὶ αὐταὶ αἱ νεώτεραι περὶ ἐξελίξεως θεωρίαι (αὐταὶ αὐταὶ αἱ θεωρίαι τῶν Spencer καὶ Darwin), ἐνόησε δηλαδή, ὅτι εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῶν ἐπιγείων ὄντων αἱ ποιοτικαὶ διαφοραὶ οὐδέποτε ἀνάγονται εἰς ποσοτικὰς διαφορὰς καὶ ὅτι ἡ ἀνωτέρα ἐν τῇ ἐξελίξει μορφή δὲν ἀποτελεῖ ποτὲ ἀπλοῦν προῖόν τῆς κατωτέρας, ἀλλὰ, διεπομένη ὑπὸ ἰδίας ἐντελεχείας, ἐκπροσωπεῖ νέαν πάντοτε καὶ αὐτοτελῆ μορφήν, χρησιμοποιοῦσαν ἀπλῶς ὡς «ὑλὴν» τὴν «μορφήν» τοῦ ἀμέσως κατωτέρου ὄντος —, ἀπὸ τοῦ σημείου ὅμως αὐτοῦ μέχρι τοῦ σημείου, εἰς τὸ ὁποῖον θὰ ἔπρεπε νὰ φθάσῃ ὁ Ἀριστοτέλης διὰ νὰ συλλάβῃ τὴν ἐννοίαν τῆς προόδου, ὑπάρχει ἀκόμη ἀπόστασις μεγάλη. Τὸ ὅτι ἡ ἐξέλιξις τῶν ἐπιγείων ὄντων, ἔχουσα ὡς κριτήριον τὸν νοῦν, χωρεῖ διαρκῶς πρὸς μορφὰς ἀνωτέρας καὶ φθάνει μέχρι τῶν πολυπλόκων ἐνεργειῶν τῆς ψυχῆς, τοῦτο ἀποτελεῖ εἰς τὸ σύστημα τοῦ Ἀριστοτέλους ἀπλὴν ἀκόμη φυσικοεπιστημονικὴν πιστοποίησιν. Ὁ Ἀριστοτέλης σταματᾷ ἐκεῖ, ὅπου ἀρχίζει ἡ ἱστορία, ἐκεῖ, ὅπου θὰ ἦτο δυνατόν νὰ θεωρηθῆ ἀρχομένη ἡ πρόοδος. Ἐν καὶ μόνον βῆμα χωρίζει βεβαίως τοῦτον ἀπὸ τοῦ Hegel, τοῦ ὁποίου ἡ θεωρία περὶ ἱστορίας καὶ τῆς ἐν αὐτῇ σημειουμένης προόδου, ὁρμωμένη ἀπὸ τοῦ ἀπολύτου κριτηρίου τοῦ νοῦ, ἐμφανίζει τὴν σχέσιν τοῦ Γερμανοῦ

φιλοσόφου πρὸς τὸν Ἀριστοτέλη στενωτέραν ἐκείνης, ἣν οὗτος συνειδητῶς ἐκαλλιέργησε πρὸς τὸν Πλάτωνα. Τὸ βῆμα ὅμως τοῦτο δὲν ἐπεχειρήθη ὑπὸ τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνοσ. Δύο ὀλόκληροι χιλιετηρίδες ἔπρεπε νὰ παρέλθουν διὰ νὰ προεκταθῆ ἡ σκέψις τοῦ Ἀριστοτέλους εἰς τὸ σημεῖον, τὸ ὁποῖον μᾶς ἐμφανίζεται σήμερον ὡς ἀπλήλογικὴ συμπλήρωσις καὶ συνέχισις αὐτῆς.

2. Ποῦ ὅμως ὑφείλεται τὸ γεγονός, ὅτι ὁ Ἀρχαῖος Ἕλληνας δὲν ἐγνώρισε τὴν ἰδέαν τῆς προόδου; Ὑπῆρξε τοῦτο ἀρά γε ἀπλῶς τυχαῖον;

Εἶναι λυπηρὸν, ὅτι ἡ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας δὲν ἐρευνᾷ τὰ πρὸς τὴν φύσιν τῆς συνδεόμενα βαθύτερα αὐτὰ προβλήματα καὶ ἀφήνει ἀναπάντητα ἢ μᾶλλον δὲν θέτει καὶ ἐρωτήματα, ὡς τὰ ἀνωτέρω. Ὅχι μόνον οἱ τὸ γράμμα ἀπλῶς τῶν φιλοσοφικῶν συγγραμμάτων μελετῶντες ἱστορικοί, ἀλλὰ καὶ ἐρευνηταί, ὡς ὁ W. Windelband, ἐρευνηταὶ διασπάσαντες ἐπιτυχῶς τὸ νεκρὸν συνήθως γράμμα καὶ ἀναζητήσαντες ὑπὸ τὴν ἐπιφάνειάν του τὸν λόγον καὶ τὸν ἁρμονικὸν ὁυθμὸν, ὅστις διέπει τὴν ἱστορίαν τῆς φιλοσοφίας, δὲν ἔθεσαν καὶ τὸ πρόβλημα, πῶς καὶ διατι ἡ ἰδέα τῆς προόδου εἶναι προῖον τῆς νεωτέρας ἐποχῆς, πῶς καὶ διατι ὁ ἀρχαῖος Ἕλληνας δὲν κατώρθωσεν ἢ δὲν ἠθέλησε νὰ φθάσῃ μέχρως αὐτῆς. Νύξεις ἀπλῶς ἐδόθησαν διὰ τὴν ἐρημνείαν τοῦ φαινομένου τούτου, νύξεις σπουδαῖαι βεβαίως καὶ σοβαρώταται, νύξεις ὅμως ἀφορῶσαι τὴν μίαν ἀπλῶς πλευρὰν τοῦ προβλήματος. Ὑπεστηρίχθη συγκεκριμένως — τὴν ἀποψιν ταύτην ἀνέπτυξε καὶ παρ' ἡμῶν ὁ Ἰωάννης Θεοδωρακόπουλος — ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς ἐδημιούργησε τὴν ἰδέαν τῆς ἱστορίας. Ὅπως ἐτονίσσαμεν καὶ ἄλλοτε, συγκεκριμένως εἰς τὴν μελέτην: «Ὁ ἄνθρωπος καὶ ἡ κοινωνία» — (ἡ διατύπωσις αὐτὴ συνιστᾷ, καθ' ἡμᾶς, πληρέστερον τὴν λύσιν τοῦ προβλήματος) — ὁ Ἑλληνισμὸς, θεοποιῶν τοὺς ἀνθρώπους, ἀνήγαγε τὰ πάντα εἰς κοιτήρια ὑπεριστορικά, εἰς ἀπολύτους ἀξίας. Ὁ Χριστιανισμὸς ἀντιθέτως, ἐνανθρωπίζων τὸν Θεόν, ὑπέταξε καὶ τοῦτον εἰς τὴν ἔννοιαν τῆς μεταβολῆς καὶ τῆς φθορᾶς καὶ ἐδημιούργησεν, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς Ἰουδαϊκῆς παραδόσεως, ἣν ἐτάχθη νὰ συνεχίσῃ, τὴν ἰδέαν τῆς ἱστορίας. Τοῦ Χριστιανισμοῦ ἡ ἀποστολὴ κατάγεται ἐξ ἐντολῆς, ἡ ὁποία ἀπεκαλύφθη ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Καὶ ἐσήμανεν ἡ γένεσις τοῦ Χριστοῦ διὰ τοὺς ἀνθρώπους ὄχι μόνον θαῦμα, ἀλλὰ καὶ ὠρισμέ-

νην χρονολογίαν. Τὸ ὅτι ἡ ἰδέα τῆς ἱστορίας, ἄνευ τῆς ὁποίας δὲν ἦτο δυνατόν ἡ συνείδησις τοῦ ἀνθρώπου νὰ συλλάβῃ καὶ τὴν ἰδέαν τῆς προόδου, ἐδημιουργήθη ὑπὸ τοῦ Χριστιανισμοῦ, εἶναι λοιπὸν ἀναμφισβήτητον. Δὲν ὑπάρχουν ὅμως καὶ ἄλλοι λόγοι, εἰς τοὺς ὁποίους ὀφείλεται τὸ γεγονός, ὅτι ἡ ἰδέα τῆς προόδου ὑπῆρξεν ἄγνωστος εἰς τὸν ἀρχαῖον Ἕλληνα, ἐγεννήθη δὲ μόλις κατὰ τὸν ΙΗ' καὶ ΙΘ' αἰῶνα, δηλαδή δύο περίπου χιλιετηρίδας μετὰ τὴν ἐμφάνισιν τοῦ Χριστιανισμοῦ; Ἀπλᾶί τινες καὶ σχεδὸν αὐτονόητοι παρατηρήσεις θὰ ἀρκέσουν, διὰ νὰ καταδείξουν, ὅτι καὶ τὰ γεγονότα αὐτὰ δὲν ὑπῆρξαν τυχαῖα, ἀλλ' ὅτι εἰς τὴν ὑπαρξίν των συνέβαλον λόγοι σπουδαῖοι καὶ ἀξιοὶ ἰδιαιτέρας ἐξάρσεως.

3. Ὁ ἀρχαῖος Ἕλλην ἦτο ἀδύνατον νὰ συλλάβῃ τὴν ἰδέαν τῆς προόδου. Διὰ τὸν μυθικὸν ἀνθρώπον—καὶ ὁ Ἕλλην ὑπῆρξεν ὁ κατ' ἐξοχὴν μυθικὸς τύπος τοῦ ἀνθρώπου—τὸ παρελθὸν δὲν ὑπάρχει ὡς πραγματικότης. Λέγοντες, ὅτι δὲν ὑπάρχει ὡς πραγματικότης, ἐννοοῦμεν—καὶ τοῦτο ἔχει κυρίως σημασίαν—, ὅτι τὸ παρελθόν, περιβεβλημένον τὴν μορφήν τοῦ μύθου, δὲν ἐμφανίζεται ὡς κᾶτι, τὸ ὁποῖον ὑπῆρξεν ἀπλῶς, δὲν προβάλλει ὡς κᾶτι, τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ συμπληρωθῇ καὶ συνεχισθῇ (συμπληροῦται καὶ συνεχίζεται μόνον τὸ χρονικῶς περιορισμένον), ἀλλ' ἐμφανίζεται ὡς αἰώνιον παρόν. Ὁ Ἕλλην, ἀντιμετωπίζων τὰ πάντα ὡς παρόν, ἠσθάνετο τὸν κόσμον ἀρχόμενον ἀπὸ τοῦ ἑαυτοῦ του. Εἰς τοῦτο ἔγκειται ἡ ἐλευθερία, ἡ ὁποία διεῖπε τὴν συνείδησίν του, εἰς τοῦτο ἔγκειται καὶ ἡ τραγικότης, ἡ ὁποία συνίστα τὴν πρὸς τὸν κόσμον σχέσιν του. Τραγικὸς δὲν εἶναι εἰ μὴ μόνον ὁ ἐλεύθερος ἐκεῖνος ἀνθρώπος, ὁ ὁποῖος θὰ ἠδύνατο νὰ ἐκλέξῃ καὶ προῖξιν ἀντίθετον ἐκείνης, τὴν ὁποίαν ἐλευθέρως ἐξετέλεσε. Τραγωδία δὲν ὑπάρχει εἰς τὴν ἀνάγκην (ἡ ἀνάγκη γνωρίζει ἀπλῶς τὴν μοῖραν). Τραγωδία ὑπάρχει μόνον εἰς τὴν ἐλευθερίαν. Ὁ ἐλεύθερος καὶ τραγικὸς τύπος δὲν εἶναι δυνατόν νὰ αἰσθάνεται περιοριζομένην τὴν θέλησίν του ἀπὸ τὰς ἐντολάς τοῦ παρελθόντος. Δὲν εἶναι δυνατόν νὰ συγκρίνῃ τὰ ἔργα του πρὸς ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα παρέδωκεν εἰς τὰς χεῖρας του τὸ παρελθόν, θεωρῶν ἐξηροτημένην τὴν ἀξίαν των ἐκ τῆς προόδου, τὴν ὁποίαν ἐσημείωσαν ἀπέναντι τούτου. Ἡ σχέσις τοῦ Ἕλληνοσ πρὸς τὸ παρελθόν δὲν ἐμφανίζεται κᾶν ὑπὸ τὴν μορφήν, ἡ ὁποία συνίστα τὴν σχέσιν

τοῦ Ἰουδαίου πρὸς τὸ παρελθόν. Ὁ Ἰουδαῖος, ἄνθρωπος οὐχὶ μυθικός, ἀλλὰ προφητικός, ἦτο ὑποχρεωμένος νὰ ἐρευνᾷ τὰς πηγὰς τοῦ παρελθόντος διὰ νὰ ἐξακριβώνη ἐκάστοτε, εἴαν διὰ τῆς ὑπάρξεως καὶ πράξεώς του πληροῦται τὸ ὑπὸ τῶν προφητῶν ὑηθέν. Ὁ Ἕλληνας δὲν εἶχε κατ' ἀρχὴν συνείδησιν τῆς χρονικῆς σχέσεως τοῦ παρόντος πρὸς τὸ παρελθόν. Ὁ μῦθος, ὡς αἰώνιον παρόν, εὐρίσκειτο εἰς κατάστασιν συγχρονισμοῦ πρὸς τὴν συνείδησίν του.

4. Ἡ φύσις αὕτη τοῦ ἀρχαίου Ἕλληνος συνιστᾷ τοὺς λόγους, οἱ ὅποιοι κατέστησαν ἀσυμβίβαστον πρὸς τὸ πνεῦμα του τὴν ἰδέαν τῆς προόδου. Πρὸ ὅμως ὀφείλεται τὸ γεγονός, ὅτι καὶ μετὰ τὴν διάλυσιν τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ (ἤρξατο δὲ αὕτη σημειομένη μετὰ τὴν πρώτην ἀνατολὴν τῶν κοσμοπολιτικῶν ἐν Ἑλλάδι ἀρχῶν) ἐχοιμάσθησαν δύο σχεδὸν χιλιετηρίδες διὰ νὰ φιλάσῃ τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα εἰς τὸ νὰ συλλάβῃ τὴν ἰδέαν τῆς προόδου; Μόλις κατὰ τὸν ΙΗ' αἰῶνα διανοηταί, ὡς ὁ *Gianbattista Vico* ἐν Ἰταλίᾳ, ὁ *Adam Ferguson* ἐν Ἀγγλίᾳ καὶ ὁ *Condorcet* ἐν Γαλλίᾳ, ἐμφανίζονται συλλαμβάνοντες πρῶτοι τὴν ἰδέαν τῆς προόδου. Καὶ ὅσον ἀφορᾷ μὲν τὸν *Vico*, οὗτος εὐρισκόμενος ἀκόμη ἐν μέρει ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς εἰδωλολατρικῆς περὶ κόσμου ἀντιλήψεως, ἢ μᾶλλον συνδυάζων ταύτην πρὸς τὸν μῦθον τῶν βιβλικῶν θρησκευτῶν περὶ τοῦ ἀπολεσθέντος Παραδείσου, συγκροτεῖ σχῆμα ἐξελίξεως βασιζόμενον ἐπὶ ἀρχῆς ἀντιστροφῆς πρὸς τὴν ἀρχὴν τῆς προόδου. Τὴν περίοδον τῶν θεῶν διεδέχθη, κατ' αὐτόν, ἡ περίοδος τῶν ἡρώων, ταύτην δὲ ἡ περίοδος τῶν ἀνθρώπων, τῶν κοινῶν θνητῶν. Ὁ *Adam Ferguson* διέκρινε πρῶτος τὰ στάδια τῆς προοδευτικῆς τοῦ ἀνθρώπου ἐξελίξεως. Τὸ σχῆμα τῆς ἐξελίξεως, τὸ ὅποιον συνεκρότησεν οὗτος καὶ συμφώνως πρὸς τὸ ὅποιον ἐμφανίζεται ὁ ἄνθρωπος διερχόμενος τὰ στάδια τῆς ἀγριότητος, τῆς βαρβαρότητος καὶ τοῦ πολιτισμοῦ, παρελήφθη ὑπὸ τῶν πρώτων ἐθνολόγων καὶ ἐξηκολούθησεν ἰσχυρὸν μέχρι τῆς ἐποχῆς τοῦ *Morgan* καὶ τοῦ *Friedrich Engels*. Εἰς τὸν *Condorcet* τέλος ὀφείλεται ἡ πρώτη συστηματικωτέρα σύλληψις τῆς ἰδέας τῆς προόδου. Οὗτος, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τελῶν τοῦ διδασκάλου του *Turgot*, περιέγραψεν ἐν γενικαῖς γραμμαῖς τὴν πρόοδον τῆς ἀνθρωπότητος ἀπὸ τῶν πρώτων αὐτῆς ἐμβρυωδῶν κοινωνικῶν συγκροτημάτων μέχρι τῆς ἐλευθέρ.

ρας πολιτείας, ὅπως ἐθέσπισε ταύτην ἡ Γαλλικὴ ἐπανάστασις, εἰς τὸ ἔργον τῆς ὁποίας συνέβαλεν, ὡς γνωστόν, ἐνεργῶς ὁ Condorcet.

Οἱ πρῶτοι λοιπὸν συγγραφεῖς, οἱ ὁποῖοι, συλλαβόντες τὴν ἰδέαν τῆς προόδου, ἐπεχείρησαν νὰ ἐφαρμόσουν ταύτην ἐπὶ τῆς ἱστορίας, ὑπῆρξαν οἱ Vico, Ferguson καὶ Condorcet. Ὁ τρόπος ὅμως, κατὰ τὸν ὁποῖον ἐνεφάνισαν τὴν ἱστορίαν τελοῦσαν ὑπὸ τὸν νόμον τῆς προόδου, ὑπῆρξεν ὑπὲρ τὸ δέον ἀφελῆς (τοῦτο ἰσχύει ὡς πρὸς τὸν Vico καὶ τὸν Ferguson) ἢ (καὶ τοῦτο ἀφορᾷ τὸν Condorcet) συγκεχυμένος ἀκόμη καὶ ἀκαθόριστος. Εἰς τοὺς Saint-Simon καὶ Comte ἀφ' ἑνός, οἱ ὁποῖοι ὠρμήθησαν ἀπὸ τοῦ Condorcet, ἀφ' ἑτέρου ὅμως καὶ κυρίως εἰς τὸν γερμανικὸν ἰδεαλισμὸν τοῦ 18' αἰῶνος, συγκεκριμένως δὲ εἰς τὸν Hegel καὶ τὸν Marx, ὀφείλεται ἡ βαθυτέρα πλέον καὶ συστηματικὴ ἀνάπτυξις τῆς ἰδέας τῆς προόδου. Ἡ περὶ ἱστορίας μάλιστα θεωρία τοῦ Marx, καθ' ἣν ἡ ἐν αὐτῇ σημειουμένη πρόοδος ἀνάγεται κατὰ τελευταῖον λόγον εἰς τὰς προοδευτικὰς ἀνατροπὰς, τὰς ὁποίας ὑφίστανται τὰ μέσα παραγωγῆς καὶ ἐν γένει ἡ τεχνικὴ, προσφέρει εἰς ἡμᾶς καὶ τὴν λύσιν τοῦ προβλήματος, τὸ ὁποῖον ἐθέσαμεν ἀνωτέρω. Ἐὰν ἡ ἰδέα τῆς προόδου συνελήφθη μόνις κατὰ τὸν 18' αἰῶνα, τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὸν ἀπλούστατον λόγον, ὅτι μόνον ὁ ἄνθρωπος τῆς νεωτέρας ἐποχῆς εἶχε τὴν εὐκαιρίαν νὰ βλέπῃ τὴν πρόοδον βαίνουσαν μὲ τὴν καταπληκτικὴν ἐκείνην ταχύτητα, τὴν ὁποίαν ἐσημείωσεν αὕτη εἰς τὴν σφαιρᾶν τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν καὶ τῆς τεχνικῆς. Αἱ νέαι διαρκῶς καὶ καταπληκτικαὶ ἐφευρέσεις, εἰς τὰς ὁποίας προέβαινε τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα, κυρίως ὅμως ὁ ἰσχυρὸς ἀντίκτυπος, τὸν ὁποῖον ἤσκησαν αὗται ἐπὶ τὰ μέσα παραγωγῆς καὶ κυκλοφορίας τῶν ἀγαθῶν, μετέβαλον θεμελιωδῶς τὴν διάθεσιν τοῦ ἀνθρώπου ἀπέναντι τῆς ζωῆς. Ὁ κλειστὸς ἐκεῖνος καὶ ἥρεμος τύπος τοῦ ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος, ἰστάμενος ἀκίνητος ἐπὶ τῆς γῆς τῶν προγόνων του, ἠσθάνετο τὴν στιγμὴν συμφιλιουμένην καὶ ἐνουμένην ἀρμονικῶς μὲ τὴν αἰωνιότητα, ἐξετοπίσθη αἰφνιδίως ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου τῆς νεωτέρας ἐποχῆς, ὁ ὁποῖος ὑπεχρεώθη ὑπὸ τῶν πραγμάτων νὰ παύσῃ θαυμάζων καὶ ἀπορῶν. Καὶ ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον χθὲς ἀκόμη ἐθεώρει ὡς τὸ καταπληκτικώτερον τῶν θαυμάτων, ἀπεδεικνύετο τὴν ἐπομένην ὡς παροδική τις πρόοδος, ὡς βῆμα προώ-

ρισμένον νὰ συμπληρωθῆ ὑπὸ νέας πάλιν ἐφευρέσεως, τελειότερας, καταπληκτικωτέρας. Μέχρι τῆς ἐποχῆς, καθ' ἣν ἤρξαντο ἀναπτυσσόμεναι θετικῶς αἱ φυσικαὶ ἐπιστῆμαι, κυρίως ὅμως μέχρι τῆς ἡμέρας, καθ' ἣν ἤρξαντο οἱ ἄνθρωποι ἐφαρμόζοντες πρακτικῶς, δηλαδή εἰς τὴν σφαιρὰν τῆς τεχνικῆς, τὰ διδάγματα τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν — (εἰς τὸν *Leonardo da Vinci*, τὸ μέγα τοῦτο πνεῦμα τῆς Ἀναγεννήσεως, ὀφείλεται ἡ πρώτη συστηματικὴ ἐφαρμογὴ τῶν διδαγμάτων τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν εἰς τὴν σφαιρὰν τῆς τεχνικῆς), ἡ πρόοδος, ἡ ὁποία ἐσημειοῦτο εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν μέσων παραγωγῆς, ἦτο τόσο βραδεῖα, ὥστε δυσκόλως συνελαμβάνετο ὑπὸ τῆς συνειδήσεως τοῦ ἀνθρώπου. Χαρακτηριστικὸν εἶναι τὸ γεγονός, ὅτι μέχρι τῶν ἀμέσως προηγηθέντων τῆς Ἀναγεννήσεως αἰώνων, κατὰ τοὺς ὁποίους κατελήφθησαν αἰφνιδίως οἱ ἄνθρωποι ὑπὸ τῆς μανίας τῶν ἐφευρέσεων, (ἡ μανία αὕτη ἤρξατο ἐκδηλουμένη ἀπὸ τοῦ 1250 περίπου καὶ ἐντεῦθεν, ἀναρίθμητα δὲ εἶναι τὰ ἐκδοθέντα κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην τεχνολογικὰ βιβλία, δι' ὧν ἐπεδιώκετο ἡ διάδοσις καὶ προπαγάνδισις τῶν ἐφευρέσεων), ἡ ἔννοια τοῦ ἐφευρέτου ἦτο ἄγνωστος. Ὁ ἦνθιμὸς τῆς ζωῆς ἦτο τόσο ἀργός, ἡ ἐλαχίστη τῶν τελειοποιήσεων εἰς τὰ χρησιμοποιούμενα ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων μέσα παραγωγῆς ἀπῆτει τόσο γνεῶν τὴν διάβασιν, ὥστε οὐδέποτε σχεδὸν ἦτο δυνατόν νὰ συνδυασθῆ ἡ πρόοδος αὕτη πρὸς τὸ ὄνομα ἑνὸς ἀνθρώπου, ἑνὸς ἐφευρέτου καὶ νὰ ὁρισθῆ χρονολογικῶς. Μοιραῖον σύμπτωμα τῆς βραδείας αὐτῆς ἐξελέξεως ὑπῆρξε καὶ τὸ γεγονός, ὅτι ὁ ἄνθρωπος δὲν ἔβλεπε τὴν ζωὴν ὡς πρόοδον. Ἔπρεπε νὰ παρέλθουν ἀπὸ τοῦ Μεσαίωonos καὶ ἐντεῦθεν ἀρκετοὶ αἰῶνες διὰ νὰ συνειδητοποιηθῆ καὶ συλληφθῆ θεωρητικῶς τὸ πρόβλημα τῆς προόδου. Καὶ συνελήφθη, ὡς εἶδομεν, κατὰ τὸν ΙΗ' αἰῶνα, συνελήφθη ὅμως κατ' ἀρχὰς κατὰ τρόπον συγκεχυμένον καὶ ἀφελῆ. Τὸ ὅτι ἡ ἀφορμὴ, ἡ ὁποία ἀπεκάλυψεν εἰς τὴν συνείδησιν τῶν διανοητῶν τοῦ ΙΗ' αἰῶνος, τὸ πρόβλημα τῆς προόδου — (ὡς τοιαύτη ἀφορμὴ ἐχρησίμευσεν ἡ ταχεῖα πρόοδος τῆς τεχνικῆς) — ἀποτελεῖ κατὰ τελευταῖον λόγον καὶ τὴν αἰτίαν, ἡ ὁποία κινεῖ πρὸς τὴν πρόοδον, δὲν ἐγένετο ἀμέσως ἀντιληπτόν. Ὁ *Ferguson* π. χ. καὶ ὁ *Condorcet* δὲν ἀντελήφθησαν, ὅτι τὸ ἀστικὸν κίνημα, τοῦ ὁποίου ἐνεφανίσθησαν ὡς ἰδεολογικοὶ φορεῖς, ὑπῆρξεν ὀπωσδήποτε

συνδεδεμένον πρὸς τὰς μεγαλειώδεις ἀνατροπὰς, αἱ ὁποῖαι ἐπῆλθον εἰς τὰ μέσα παραγωγῆς καὶ κυκλοφορίας τῶν ἀγαθῶν. Δὲν ἀντελήφθησαν, ὅτι ἡ πρόοδος σημειοῦται κατ' ἀρχὴν εἰς τὴν σφαιρᾶν τῆς τεχνικῆς καὶ ὅτι ἐκεῖθεν ἀντανακλᾷ αὕτη καὶ ἐπὶ τῆς οἰκονομικῆς καὶ πολιτικῆς τῶν κοινωνιῶν ὀργανώσεως. Πρῶτος ὁ Marx συνέλαβε τὸ πρόβλημα εἰς τὴν βαθυτέραν αὐτοῦ οὐσίαν καὶ ζῶν ἐν τῷ πλαισίῳ τοῦ πραγματοποιηθέντος πλέον ἀστικοῦ καθεστῶτος, κατέληξεν εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἡ συνεχιζομένη καὶ ὑπὸ τὸ καθεστῶς τοῦτο πρόοδος τῆς τεχνικῆς θὰ ὀδηγήσῃ κατ' ἀνάγκην καὶ εἰς τούτου τὴν ἀνατροπὴν. Καθ' ἣν ἐποχὴν ὁ Herbert Spencer, ὁ ἰδρυτὴς τῆς ἀγγλικῆς κοινωνιολογίας καὶ ὁ τελευταῖος τῶν μεγάλων θεωρητικῶν ἀντιπροσώπων τῆς φιλελευθέρου ἀστικῆς ἰδεολογίας, ἔβλεπε τὴν πρόοδον ἐκπληροῦσαν τὸν ἀνώτατον αὐτῆς σκοπὸν διὰ τῆς πραγματοποιήσεως τοῦ ἀστικοῦ καὶ βιομηχανικοῦ καθεστῶτος, ὁ Marx ἐδίδασκεν, ὅτι αὐτὸ τοῦτο τὸ ἀστικὸν καθεστῶς θὰ καταστῇ ἀσυμβίβαστον πρὸς τὰ διαρκῶς περισσότερον τελειοποιούμενα μέσα παραγωγῆς καὶ θὰ διαρραγῇ ὑπὸ τὴν πίεσιν τῆς ἀντινομίας, ἡ ὁποία μοιραίως θὰ προκύψῃ μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῆς προόδου τῆς τεχνικῆς. Εἰς τοῦτο λοιπὸν ἔγκειται ἡ μεγάλη ἐπιστημονικὴ ἀνακάλυψις τοῦ Marx : ὅτι τὴν πρόοδον, ἡ ὁποία ἀναντιρρήτως σημειοῦται εἰς τὴν ἱστορίαν, ἔθεώρησεν οὗτος ἐξηρημένην ἀπὸ τὴν τελειοποίησιν τῶν μέσων παραγωγῆς, ἀπὸ τὴν πρόοδον τῆς τεχνικῆς, δηλαδὴ ἀπὸ τὴν ἐκλογίκευσιν τῆς σχέσεως τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὴν φύσιν. Ἐρωτᾶται ὅμως ἤδη : Μήπως ἡ ἀνακάλυψις αὕτη, ἡ ὁποία αὕτη καθ' ἑαυτὴν ὑπῆρξε πράγματι κοσμοϊστορικῆς σημασίας (δι' αὐτῆς δὲν ἠομηνεύθη ἀπλῶς ἡ ἱστορία, ἀλλ' ἐδόθη ἡ ἀφορμὴ πρὸς νέαν ἱστορικὴν δημιουργίαν), μήπως ἡ ἀνακάλυψις αὕτη παρέσυρε τὸν Marx καὶ τοὺς Μαρξιστὰς εἰς ὑπερβολὰς ἀδικούσας τὸ ἔργον των καὶ μειούσας τὸ κῦρος τοῦ ἔργου τούτου ;

δ. Εἰς τὸ ἀνωτέρω ἐρώτημα θὰ ἐπιχειρήσωμεν νὰ ἀπαντήσωμεν, ἀντιμετωπίζοντες τὸν Μαρξισμόν ὑφ' ἣν μορφήν ἐμφανίζεται οὗτος σήμερον διαδεδομένος καὶ ἀδιαφοροῦντες ἐν τῷ προκειμένῳ, ἐὰν ἡ μορφή αὕτη ἀνήκῃ πράγματι εἰς τὸν Marx ἢ ἐὰν ἐδημιουργήθῃ ἐν μέρει καθ' ὑπέρβασιν τῆς διδασκαλίας του. Τὸ πρόβλημα, τίνες τῶν Μαρξιστῶν εἶναι συνεπεῖς πρὸς τὸν διδάσκαλον καὶ εἶναι πράγματι

ὀρθόδοξοι, θὰ ἀπῆται ἰδιαιτέραν ἔρευναν, ἢ ὅποια ὑπερβαίνει τὰ ὅρια τῆς παρούσης πραγματείας. Θὰ ἦτο ὅμως καὶ ἐξαιρετικῶς δύσκολον — ἐὰν ὄχι ἀδύνατον — νὰ ἀποφανθῇ τις περὶ τοῦ ζητήματος αὐτοῦ. Ἡ διδασκαλία τοῦ Μ a r x — καὶ τοῦτο εἶναι τὸ ἰδιαιτέρως χαρακτηρίζον αὐτὴν στοιχεῖον — δὲν ἐρμηνεύεται ἀπλῶς διὰ λόγων, ἀλλ' ἐρμηνεύεται διὰ πράξεων, δὲν ἀποβλέπει μόνον εἰς τὸ νὰ μεταβάλη τὴν πραγματικότητα εἰς θεωρίαν, ἀλλ' ἀποβλέπει κυρίως εἰς τὸ νὰ μετατρέψῃ τὴν θεωρίαν εἰς πραγματικότητα. «Οἱ φιλόσοφοι», λέγει ὁ Μ a r x, «ἠρμήνευσαν τὸν κόσμον κατὰ διάφορον ὃ καθεὶς τρόπον. Ἐκεῖνο ὅμως, τὸ ὅποιον ἀξίζει, εἶναι νὰ μεταβάλουν τὸν κόσμον». Τοιαύτη θεωρία, ἢ ὅποια ζητεῖ νὰ εἶναι πραγματικότης, νὰ εἶναι ζωὴ, μοιραῖον εἶναι νὰ δημιουργῇ ἀντιθέσεις μεταξὺ αὐτῶν τούτων τῶν ὁπαδῶν της. Ἀπειθυμημένη οὐχὶ μόνον πρὸς τὴν θεωρητικὴν, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὴν πρακτικὴν τοῦ ἀνθρώπου συνείδησιν, δὲν εἶναι εὐκόλον νὰ συλληφθῇ ἀντικειμενικῶς. Ὁ ἐπιχειρῶν νὰ συλλάβῃ ταύτην, προσέρχεται εἰς αὐτὴν μὲ ὀλόκληρον τὸν ἑαυτὸν του, ὄχι μόνον μὲ τὴν ψυχρὰν λογικὴν, ἀλλὰ μὲ τὰ πάθη καὶ τὰ αἰσθήματά του, μὲ τὰς προλήψεις καὶ τὰς ὑποκειμενικάς του κλίσεις. Τὴν στάσιν, τὴν ὅποιαν λαμβάνομεν ψυχικῶς ἀπέναντι τοῦ Μαρξισμού, εἶναι δυνατόν νὰ προσδιορίζουν ἢ μᾶλλον προσδιορίζουν συνήθως κατ' ἀνάγκην καὶ παράγοντες ξένοι πρὸς τὴν ἐπιστημονικὴν μας συνείδησιν, παράγοντες ἄλογοι καὶ ὅμως ἰσχυρότεροι πολλάκις καὶ δημιουργικώτεροι τῶν δυνάμεων τῆς λογικῆς μας. Ὡς τοιοῦτοι παράγοντες ἐμφανίζονται ἄλλοτε ὁ πόνος, τὸν ὅποιον αἰσθανόμεθα διὰ τὴν ἀνθρωπότητα, ἄλλοτε ἡ πικρία τοῦ κοινωνικῶς ἠδικημένου, ἄλλοτε ἡ θέλησις πρὸς ἐπικράτησιν. Οἱ παράγοντες αὐτοί, τοὺς ὁποίους αὐτὸς οὗτος ὁ Μαρξισμὸς θεωρεῖ ὡς δρῶντας δημιουργικῶς εἰς τὴν ἱστορίαν, προσδιορίζουν καὶ τὴν σχέσιν μας πρὸς τὸν Μαρξισμόν, ἰδίᾳ ὅταν ἡ σχέσις αὕτη προσλαμβάνῃ μορφήν θετικὴν. Διὰ τῆς θετικῆς ἄλλως τε σχέσεώς μας πρὸς τὸν Μαρξισμόν, δὲν παρατηροῦμεν ἀπλῶς ὡς τύποι θεωρητικοὶ τὸν κόσμον καὶ τὴν ἱστορίαν, ἀλλὰ δημιουργοῦμεν ἱστορίαν, διότι προσχωροῦμεν εἰς τὸ κίνημα ἐκεῖνο, ἀπὸ τὴν ἔκβασιν τοῦ ὁποίου ἐξαρτᾶται ἡ προσεχὴς τῆς ἀνθρωπότητος ἐξέλιξις καὶ τύχη.

Λαμβανομένων λοιπὸν ὑπ' ὄψιν τῶν δυσκολιῶν, αἱ ὅποια συνδέον-

ται πρὸς πᾶσαν προσπάθειαν ἐξακριβώσεως τοῦ ὁρθοῦ πνεύματος τῆς διδασκαλίας τοῦ Μάρξ, θὰ ἀποφύγωμεν ἐν τῷ προκειμένῳ—δὲν εἶναι ἄλλως τε καὶ ἀναγκαῖον—να ἐρωτήσωμεν, τί ἀκριβῶς περὶ τῆς ἱστορίας ἐδίδαξεν ὁ Μάρξ, καὶ θὰ ἀρκεσθῶμεν εἰς τὸ νὰ ἀναπαραστήσωμεν δι' ὀλίγων τὴν θεωρίαν ἐκείνην, ἡ ὁποία ἐμφανίζεται συνήθως ὡς Μαρξισμός, συγκεκριμένως δὲ ὡς ἱστορικὸς ὕλισμός. Δὲν θὰ ἐξετάσωμεν τὸ φιλοσοφικὸν καὶ γνωσιολογικὸν περιεχόμενον τῆς περὶ ἱστορίας θεωρίας τοῦ Μαρξισμοῦ, περιεχόμενον, ὡς πρὸς τὸ ὁποῖον διαφωνοῦν οἱ Μαρξισταί, ἄλλοι μὲν τούτων, ὡς π.χ. ὁ Max Adler καὶ ὁ Karl Vorländer, ἀνάγοντες τὴν θεωρίαν ταύτην εἰς ἀρχὰς ἰδεαλιστικὰς ἢ ἀπλῶς θετικιστικὰς, ἄλλοι βασίζοντες ταύτην ἐπὶ τῆς κοινῆς περὶ ὕλισμοῦ ἀντιλήψεως, ἄλλοι τέλος θεμελιουῦντες αὐτὴν ἐπὶ τοῦ διαλεκτικοῦ ὕλισμοῦ, ὡς ἔπραξαν κατ' ἐξοχὴν ὁ Lenin, ὁ Georg Lukacs καὶ ὁ Karl Korsch. Ἀσχέτως πρὸς τὴν φιλοσοφικὴν ἀρχὴν, εἰς τὴν ὁποίαν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀναχθῇ, ἡ περὶ ἱστορίας θεωρία τοῦ Μαρξισμοῦ ἐπιτρέπει εἰς ἡμᾶς, ὅπως ἀντιμετωπίσωμεν αὐτὴν ὡς ἀπλῆν κοινωνιολογικὴν θεωρίαν. Ἡ κοινωνιολογικὴ θεωρία, ἀδιαφοροῦσα, ὡς ἐλέχθη ἤδη, περὶ τῆς πρώτης καὶ ἀπωτάτης αἰτίας τῶν ὄντων, ἐξάγει ἐκ τῆς ἐμπειρικῆς (καὶ μόνον ἐμπειρικῆς) παρατηρήσεως τῆς ἱστορίας ὁρισμένας ἀρχὰς, ἀρχὰς, δι' ὧν ταξινομεῖται καὶ ἐρμηνεύεται ἡ ἱστορικὴ πραγματικότητα. Ἄς ἴδωμεν λοιπόν, ποία εἶναι ἡ κοινωνιολογικὴ περὶ ἱστορίας θεωρία τοῦ Μαρξισμοῦ καὶ ἅς ἐξετάσωμεν ταύτην ἀσχέτως πρὸς τὴν φιλοσοφικὴν ἀρχὴν, εἰς τὴν ὁποίαν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀναχθῇ. Πρῶτοντες τοῦτο, εἴμεθα ἄλλως τε συνεπεῖς πρὸς τὸ αἶτημα, τὸ ὁποῖον συνειδητῶς διέτύπωσαν οἱ Marx καὶ Engels, ὅπως ἐκληφθῇ ὁ Μαρξισμὸς οὐχὶ ὡς φιλοσοφία, ἀλλ' ὡς σύστημα ἐπιστημονικόν.

Ἡ ἱστορία, κατὰ τὸν Μαρξισμόν, ἀρχεται ἀπὸ τῆς στιγμῆς, καθ' ἣν οἱ ἄνθρωποι ἀρχοῦνται δημιουργοῦντες ἀφ' ἑαυτῶν τὴν ὕλικήν των ζωὴν. Ἡ πρώτη ἱστορικὴ προᾶξις τοῦ ἀνθρώπου, ἡ προᾶξις, ἡ ὁποία διέστειλε τοῦτον θεμελιωδῶς ἀπὸ τὰ ζῷα, ὑπῆρξεν ἐκείνη, δι' ἧς ἤρξατο οὗτος παράγων τὰ μέσα τῆς διατροφῆς καὶ ζωῆς του. Ἀπὸ τῆς στιγμῆς, καθ' ἣν ἐξετέλεσεν ὁ ἄνθρωπος τὴν προᾶξιν ταύτην καὶ εἰσῆλθε τοιουτοτρόπως εἰς τὴν ἱστορικὴν ζωὴν, ὑπετάγη εἰς τὰ ἔργα

τῶν ἰδίων αὐτοῦ χειρῶν. Τὰ μέσα παραγωγῆς ἐμφανίζονται ὡς ὁ ὑψιμιστῆς τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ ἐξέλιξις τῶν μέσων παραγωγῆς συνιστᾷ καὶ καθορίζει τὴν ἐξέλιξιν τῆς ὅλης κοινωνικῆς ζωῆς. Ἡ θεμελιώδης πραγματικότητα, ἡ ὁποία, κινουμένη καὶ ἐξελισσομένη, δημιουργεῖ τὴν ἱστορίαν, εἶναι ἡ τεχνολογικὴ πραγματικότητα. Ἀπὸ τὴν μορφήν, ὑφ' ἣν ἐμφανίζονται τὰ μέσα παραγωγῆς, ἐξαρτᾶται ἡ μορφή, ὑφ' ἣν ἐμφανίζεται, ἡ οἰκονομικὴ, πολιτικὴ καὶ πνευματικὴ ζωὴ τῆς κοινωνίας. Ἀπὸ τὴν ἐξέλιξιν, τὴν ὁποίαν ὑφίστανται τὰ μέσα παραγωγῆς, δηλαδὴ ἀπὸ τὴν πρόοδον τῆς τεχνικῆς, ἐξαρτᾶται ἡ ἐξέλιξις καὶ πρόοδος, ἡ ὁποία σημειοῦται εἰς τὴν οἰκονομικὴν, πολιτικὴν καὶ πνευματικὴν συγκρότησιν τῆς κοινωνίας. «Κατακτιῶντες νέας παραγωγικὰς δυνάμεις», λέγει ὁ Μ a r x, εἰς τὸ ἔργον του : «Ἡ ἀθλιότης τῆς φιλοσοφίας», «μεταβάλλουν οἱ ἄνθρωποι τὸν τρόπον τῆς παραγωγῆς, μεταβάλλοντες δὲ τὸν τρόπον τῆς παραγωγῆς, μεταβάλλουν τὰς κοινωνικὰς τῶν συνθήκας. Ὁ χειροκίνητος μῦλος θὰ σᾶς δώσῃ κοινωνίαν μετὰ κυριάρχου· ὁ ἀτμοκίνητος μῦλος θὰ σᾶς δώσῃ κοινωνίαν μετὰ κεφαλαιοκράτου βιομηχάνου». Οἱ αὐτοὶ τέλος ἄνθρωποι, οἱ ὁποῖοι προσαρμόζουσι τὰς κοινωνικὰς τῶν συνθήκας, συγκεκριμένως δὲ τὴν οἰκονομικὴν συγκρότησιν τῆς κοινωνίας εἰς τὴν ὑλικὴν τῶν παραγωγικότητα, δημιουργοῦν καὶ τὴν πνευματικὴν τῶν ζωὴν συμφῶνως πρὸς τὰς κοινωνικὰς τῶν συνθήκας. Τὴν ὑπαρξιν τοῦ ἀνθρώπου δὲν προσδιορίζει ἡ συνείδησις αὐτοῦ. Ἡ ἀλήθεια ἔγκειται, κατὰ τὸν Μ a r x, εἰς τὴν ἀντιστροφὴν τῆς ἀνωτέρω φράσεως : Τὴν συνείδησιν τοῦ ἀνθρώπου προσδιορίζει ἡ κοινωνικὴ του ὑπαρξις. Ἡ φράσις αὕτη, ἡ ὁποία διευτυπώθη τὸ πρῶτον εἰς τὴν «Γερμανικὴν ἰδεολογίαν» καὶ ἐπανελήφθη κατὰ λέξιν εἰς τὸν πρόλογον τῆς «Κριτικῆς τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας», ἔχει θεμελιώδη διὰ τὸν Μαρξισμόν σημασίαν.

Καὶ ἐρωτᾶται ἤδη : Πῶς διενεργεῖται ἡ ἐξέλιξις αὕτη τῆς ἱστορίας, δι' ἧς ἐμφανίζεται διαρκῶς ἡ οἰκονομικὴ συγκρότησις τῆς κοινωνίας, κατὰ δεύτερον δὲ λόγον ἡ πολιτικὴ καὶ πνευματικὴ ζωὴ μεταβαλλομένη ἀναλόγως τῆς προοδευτικῆς μεταβολῆς, τὴν ὁποίαν ὑφίστανται τὰ μέσα παραγωγῆς ; Πῶς ἐκδηλοῦται ἡ σχέσις τῶν μέσων παραγωγῆς πρὸς τὴν οἰκονομικὴν συγκρότησιν τῆς κοινωνίας ;

6. Τὰ ἀνωτέρω τεθέντα ἐρωτήματα μῆς ὀδηγοῦν εἰς τὴν ἀντιμέ-

τώπισιν ἑνὸς ἐκ τῶν δυσχερεστέρων, ἀλλὰ καὶ ὄραιοτέρον προβληματικῶν τοῦ Μαρξισμοῦ. Μᾶς ὀδηγοῦν εἰς τὴν ἀντιμετώπισιν τοῦ προβλήματος τῆς διαλεκτικῆς.

Ὁ χαρακτῆρ τῆς ὑλιστικῆς διαλεκτικῆς εἶναι κατὰ πρῶτον λόγον ἀπλῶς μεθοδολογικός. Ἡ διαλεκτικὴ εἶναι μέθοδος παρατηρήσεως τῆς ἱστορίας. Ὁ Μαρξ τονίζει εἰς τὸν πρόλογον τοῦ «Κεφαλαίου» ἡτῶς, ὅτι ἡ διαλεκτικὴ συνίσταται εἰς τὸ νὰ βλέπωμεν τὴν πραγματικότητα κινουμένην, εἰς τὸ νὰ συλλαμβάνωμεν τὰς μορφάς, ὑφ' ἃς ἐμφανίζεται αὕτη, ὄχι ἀπλῶς ὡς κᾶτι τὸ δεδομένον, ἀλλὰ καὶ ὡς κᾶτι τὸ παροδικόν. Διαλεκτικὴ εἶναι ἡ μέθοδος, δι' ἧς, παρατηροῦντες τὴν πραγματικότητα, βλέπομεν ταυτοχρόνως καὶ τὴν ἄρνησίν της, δηλαδή τὴν ἀναγκαίαν της μεταβολήν. Κατὰ τρόπον ἀνάλογον ἐκφράζεται καὶ ὁ Engels εἰς τὴν κριτικὴν, τὴν ὁποίαν ἤσκησεν εἰς βῆρος τοῦ Dühring. Ὁ πιστοποιῶν τὸν τρόπον, καθ' ὃν γεννῶνται, κινοῦνται, συμπλέκονται καὶ παρέρχονται τὰ πράγματα, ἀκολουθεῖ, κατὰ τὸν Engels, τὴν μέθοδον τῆς διαλεκτικῆς.

Ἡ διαλεκτικὴ εἶναι λοιπὸν κατὰ πρῶτον λόγον μέθοδος παρατηρήσεως τοῦ κόσμου, εἰδικώτερον δὲ—τοῦτο ἄλλως τε ἐνδιαφέρει ἡμᾶς ἐνταῦθα—τῆς ἱστορίας. Ἐπὶ τῇ βάσει τῆς μεθόδου αὐτῆς ἠρεύνησεν ὁ Μαρξ καὶ ἀνέλυσε κυρίως καὶ λεπτομερῶς τὸ κεφαλαιοκρατικὸν καθεστῶς. Ἐπὶ τῇ βάσει τῆς μεθόδου τῆς διαλεκτικῆς συνέλαβεν ὁ Μαρξ τὸ καθεστῶς τοῦτο ὄχι μόνον ἐν σχέσει πρὸς ἑαυτό, ἀλλὰ καὶ ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἄρνησίν του, ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἀναγκαίαν ἄρνησίν του, τὸν κομμουνισμόν. Ὁ κομμουνισμός, ἀποτελῶν ἄρνησιν τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ καθεστῶτος, τὸ ὁποῖον ὡσαύτως ἐγεννήθη ὡς ἄρνησις ἄλλου προηγουμένου καθεστῶτος, ἐμφανίζεται ὡς ἄρνησις ἀρνήσεως, δηλαδή ὡς τρίτη τις μορφή, ὑφ' ἣν αἴρονται συνθετικῶς τὸ ἄστικόν καθεστῶς καὶ τὸ καθεστῶς ἐκεῖνο, ἐκ τῆς ἀρνήσεως τοῦ ὁποίου προῆλθεν ἡ κεφαλαιοκρατία. Διὰ νὰ νοηθῇ πλήρως ἡ παρατήρησις αὕτη, εἰδικώτερον δὲ ἡ ἔννοια τῆς «ἀρνήσεως» εἰς τὴν διαλεκτικὴν τοῦ Μαρξισμοῦ, ἀναγκαῖον εἶναι νὰ ἐπιστρέψωμεν νοερῶς εἰς τὴν πηγὴν, ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἐξεπήδησεν ἡ ὑλιστικὴ διαλεκτικὴ. Ἡ διαλεκτικὴ τοῦ Μαρξ προῆλθεν ἐκ τῆς διαλεκτικῆς τοῦ Hegel, τοῦ τελευταίου τούτου ἐκ τῶν μεγάλων ἀντιπροσώπων τοῦ γερμανικοῦ ἰδεαλισμοῦ.

Συμφώνως πρὸς τὴν διαλεκτικὴν τοῦ *H e g e l*, πᾶσα ἔννοια—(εἰς τὰς ἔννοιαις δὲ ἀναφέρεται κατὰ πρῶτον λόγον ἡ ἰδεαλιστικὴ διαλεκτικὴ)—τείνει ἀφ' ἑαυτῆς, δηλαδή διὰ τῆς ἀρνήσεως καὶ ἀντιθέσεως, ἡ ὁποία ἐνυπάρχει εἰς αὐτήν, πρὸς νέαν τινὰ ἔννοιαν, ἡ ὁποία ὅμως νέα ἔννοια αἶρει τὴν ἐξ ἧς προῆλθεν ἀντίθεσιν μόνον καὶ μόνον διὰ τὴν προκαλέσθη τὴν γένεσιν νέας ἀντιθέσεως, ἡ ὁποία εἶναι μὲ τὴν σειράν της ἐπίσης προωρισμένη νὰ διαλύσῃ τὴν δημιουργηθεῖσαν ἔννοιαν. Τοιοῦτοτρόπως ἐμφανίζονται αἱ ἔννοιαι ὡς δυνάμεις ἀφ' ἑαυτῶν κινούμεναι καὶ συνεχόμεναι πρὸς ἀλλήλας, ὡς δυνάμεις ἀνήκουσαι εἰς ἓν καὶ τὸ αὐτὸ καθολικὸν σύστημα (ἡ καθολικότης εἶναι ἀκριβῶς ἡ θεμελιώδης ἀρχὴ τῆς διαλεκτικῆς). Κινουῦνται δέ, προάγονται καὶ συντίθενται αἱ ἔννοιαι, ὠθούμεναι ὑπὸ τῆς ἐνυπαρχούσης εἰς αὐτὰς καὶ μηδέποτε ἀτονούσης δυνάμεως τῆς ἀρνήσεως, τῆς ἀντιθέσεως. Ἡ ἀντίθεσις ἐξασφαλίζει εἰς τὴν σκέψιν μας τὸ ἄπειρον. Ἐν ᾧ ἡ ἀπλῶς λογικὴ σκέψις ἔχει πάντοτε ὡς ἀντικείμενόν της κᾶτι, τὸ ὁποῖον κεῖται ἔκτος ἑαυτῆς, κᾶτι, τὸ ὁποῖον τὴν δεσμεύει καὶ τὴν περιορίζει, ἡ διαλεκτικὴ σκέψις — καὶ τοῦτο τονίζεται ὑπὸ τοῦ *H e g e l* ῥητῶς εἰς τὸ ἔργον του «Ἴ ἐγκυκλοπαιδεία»—ἔχει τὸν ἑαυτόν της ἀκριβῶς ὡς ἀντικείμενον καὶ δεσμεύεται μόνον ὑπὸ τῆς ἰδίας αὐτῆς ἐνεργείας. Συνίσταται δὲ ἡ ἐνέργεια τῆς διαλεκτικῆς σκέψεως—(τὴν ὁποίαν ὁ *H e g e l* ὀνομάζει καὶ «ἄπειρον σκέψιν») — εἰς τὸ ὅτι τείνει πρὸς ἀνωτέρας διαρκῶς συνθέσεις ἐννοιολογικῶν μονάδων, χωρὶς εἰς τὴν τάσιν της ταύτην νὰ ὑπάρχῃ τέλος, χωρὶς νὰ ὑπάρχῃ ὄριον καὶ φραγμός.

Εἰς τὴν μεγαλειώδη αὐτὴν σύλληψιν τοῦ *H e g e l* ὑπάρχει κᾶτι, τὸ ὁποῖον χρῆζει ἰδιαιτέρας προσοχῆς καὶ ἐρμηνείας. Τί σημαίνει ἡ ἀρνήσις ἢ ἀντίθεσις, ἡ ὁποία, ἐνυπάρχουσα εἰς πᾶσαν ἔννοιαν, ὀδηγεῖ πρὸς τὴν ἄρσιν της καὶ πρὸς τὴν δημιουργίαν νέας, ἀνωτέρας ἔννοιαις ;

Ὁ *W e r n e r S o m b a r t* εἰς τὴν δορυμειαν καὶ ἄδικον κριτικὴν, ἣν ἤσκησεν εἰς βᾶρος τοῦ *M a r x* ἐν τῷ ἔργῳ αὐτοῦ «Ὁ προλεταριακὸς σοσιαλισμός», χαρακτηρίζει ὡς σφάλμα καὶ δὴ ὡς σφάλμα βαρύντατον τῶν *M a r x* καὶ *E n g e l s* τὸ ὅτι ἐμφανίζουν ὡς διαλεκτικὴν ἀρνήσιν ἔννοιαις, αἱ ὁποῖαι δὲν ἀντιφάσκουν ἀπολύτως, ἀλλ' ἀντιτίθενται δηλ. διαφέρουν ἀπλῶς πρὸς τὴν ἔννοιαν, ἡ ὁποία λαμβάνεται ὡς θέσις. Κατὰ τὸν *M a r x* π. χ. ἀρνήσις τοῦ φεουδαλικοῦ μονοπω-

λίου είναι ὁ ὑπὸ τὸ ἀστικὸν σύστημα ἀναπτυχθεὶς συναγωνισμός, ἀρνησις δὲ τῆς ἀρνήσεως ταύτης τοῦ φεουδαλικοῦ μονοπωλίου εἶναι ὁ κομμουνισμός. Τοιοῦτου εἴδους διαλεκτικὴ οὐδεμίαν σχέσιν ἔχει, κατὰ τὸν S o m b a r t, πρὸς τὴν διαλεκτικὴν τοῦ H e g e l, διότι ἐνῶ ὁ H e g e l ἀναζητεῖ τὴν διαλεκτικὴν ἀντίφασιν, ὁ M a r x περιορίζεται εἰς τὴν πιστοποίησιν ἀπλῶν ἀντιθέσεων. Μὲ ἄλλας λέξεις: μόνον τότε θὰ ἦτο, κατὰ τὸν S o m b a r t ὁ M a r x συνεπὴς πρὸς τὴν διαλεκτικὴν τοῦ H e g e l, ἐὰν ὡς ἀρνησιν τοῦ φεουδαλικοῦ μονοπωλίου ἐχαρακτήριζε τὸ μηδέν, διότι μόνον τὸ μηδέν ἀντιφάσκει πλήρως πρὸς τὴν ἔννοιαν τοῦ φεουδαλικοῦ μονοπωλίου, ἐν ᾗ ὁ συναγωνισμός ἀντιτίθεται ἀπλῶς πρὸς τὸ φεουδαλικὸν μονοπώλιον, εἶναι δηλαδὴ ἀπλῶς κατὰ διάφορον αὐτοῦ.

Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ὁ S o m b a r t ἐμφανίζεται παρερμηνεύων αὐτὴν ταύτην τὴν διαλεκτικὴν τοῦ H e g e l καὶ ἀποδίδει εἰς τὸν M a r x σφάλμα, εἰς τὸ ὁποῖον οὗτος οὐδόλως περιέπεσε. Ἡ μᾶλλον χαρακτηρίζει ὡς ἐσφαλμένην τὴν ὀρθὴν ἀκριβῶς ἀπόδοσιν τῆς διδασκαλίας τοῦ H e g e l. Καὶ ἡμεῖς ἄλλοτε, παρασυρθέντες ὑπὸ τοῦ S o m b a r t καὶ μὴ ἔχοντες ἐπαρκῶς ὑπ' ὄψιν τὴν φιλοσοφίαν τοῦ H e g e l (χρειάζονται ἄλλως τε πολυτετεῖς ἔρευναι διὰ τὴν συλλάβην τῆς πλήρως τὸ νόημά της), ἐπεροίψαμεν τὴν αὐτὴν κατὰ τοῦ M a r x μορφὴν. Εἰς τὴν ἐν ἔτει 1928 δημοσιευθεῖσαν πραγματείαν ἡμῶν «Κριτικὴ τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμοῦ», τὴν ὁποίαν σήμερον ἀπ' ἀρχῆς σχεδὸν μέχρι τέλους ἀπαρνούμεθα, ἐνομίσαμεν ὡσαύτως, ὅτι ἐδικαιούμεθα νὰ χαρακτηρίσωμεν τὸν M a r x ὡς συγγέοντα τὴν ἔννοιαν τῆς ἀντιθέσεως πρὸς τὴν ἔννοιαν τῆς ἀπολύτου ἀντιφάσεως. Σήμερον εἴμεθα ὑποχρεωμένοι νὰ ἀναιρέσωμεν ὅ,τι εἴπομεν ἄλλοτε ἐν σχέσει πρὸς τὸ ζήτημα τοῦτο εἰς βάρος τοῦ M a r x. Ἐκλαμβάνων ὁ M a r x τὴν διαλεκτικὴν ἀρνησιν ὡς ἀπλὴν ἀντίθεσιν καὶ οὐχὶ ὡς ἀπόλυτον ἀντίφασιν, ἀκολουθεῖ πιστῶς τὴν διδασκαλίαν τοῦ H e g e l, ὁ ὁποῖος τονίζει ῥητῶς, ὅτι ἡ διαλεκτικὴ ἀρνησις δὲν εἶναι ἀπόλυτος ἀντίφασις. Εἰς τὸ ἔργον του «Ἐπιστήμη τῆς Λογικῆς» παρατηρεῖ ὁ H e g e l, ὅτι τὸ ἀρνητικόν, τὸ ὁποῖον συνιστᾷ τὴν διαλεκτικὴν, εἶναι ὡσαύτως κατὰ τὸ «θετικόν» καὶ ὅτι τὸ διαλεκτικῶς ἀντιτιθέμενον εἰς θέσιν τινὰ δὲν ὀδηγεῖ πρὸς τὸ «μηδέν, πρὸς τὸ ἀφηρημένον τίποτε», ἀλλὰ «πρὸς τὴν ἀρνησιν

τοῦ συγκεκριμένου περιεχομένου» τῆς περὶ ἧς ὁ λόγος θέσεως, ἄρνησιν, ἢ ὅποια ἐπίσης ἐμφανίζεται μὲ ὄρισμένον, συγκεκριμένον περιεχόμενον. Τὸ πρῶγμα ἄλλως τε εἶναι σχεδὸν αὐτονόητον. Πᾶν ὅ,τι εἶναι εἰς τὴν ἱστορίαν ὄρισμένον ἐμφανίζεται κατὰ τοῦτο μόνον ὡς ἄρνησις, ὅτι ἀρνεῖται διὰ τῆς ὄρισμένης καὶ θετικῆς ὑπάρξεώς του πᾶν ὅ,τι δι' αὐτῆς ἀποκλείεται. Τοιοιτοτρόπως πᾶσα θέσις εἶναι ταῦτοχρόνως καὶ ἄρνησις. Εἶναι ἄρνησις ἐν σχέσει πρὸς πᾶν ὅ,τι ἀποκλείει καὶ ὄχι ἐν σχέσει πρὸς ἑαυτήν. Τὸ περιεχόμενον τῆς πραγματικότητος, τὴν ὅποιαν ὀνομάζομεν ἄρνησιν καὶ ἀντίθεσιν, δὲν εἶναι αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ ἀρνητικόν. Λαμβανομένου ὑπ' ὅψιν, ὅτι ἡ ἄρνησις, κατὰ τὸν *Hegel* καὶ τὸν *Marx*, ἀποτελεῖ τὴν δύναμιν, ἢ ὅποια κινεῖ τὴν μὲν σκέψιν πρὸς νέας καὶ ἀνωτέρας διαρκῶς ἐννοίας, τὴν δὲ πραγματικότητα πρὸς νέας καὶ ἀνωτέρας διαρκῶς μορφάς, πῶς εἶναι δυνατόν ἡ ἄρνησις αὐτὴ νὰ εἶναι ταυτόσημος πρὸς «ἀπόλυτον ἀντίφασιν» καὶ νὰ μὴ περιέχῃ νέον τι καὶ θετικὸν στοιχεῖον; Διὰ τῆς ἀπολύτου ἀντιφάσεως δὲν προχωρεῖ ἡ σκέψις οὔτε κατ' ἐλάχιστον πέραν τῆς ἐννοίας, ἢ ὅποια ἀντιφάσκειται. Κερδίζει ἄρα γε νέον τι ἡ σκέψις μας, ὅταν εἰς ἐννοιάν τινα οἰανδήποτε προστεθῇ καὶ τὸ ἀπολύτως ἀντιφάσκον πρὸς αὐτήν, δηλαδή τὸ μηδέν; Βεβαίως ὄχι! Τὸ ἀπολύτως ἀντιφάσκον εἶναι ἀπλούστατα ἐστερημένον περιεχομένου, ἐν ᾧ ἡ διαλεκτικὴ ἄρνησις, εἴτε εἰς τὴν σφαῖραν τῶν ἐννοιῶν, εἴτε εἰς τὴν πραγματικότητα ἐκδηλοῦται αὕτη, εἶναι πεποικισμένη μὲ ὄρισμένον περιεχόμενον, εἶναι νέα ἐννοια καὶ νέα πραγματικότης καὶ ἀποτελεῖ ἄρνησιν ὄχι ἐν σχέσει πρὸς τὸ περιεχόμενόν της, ἀλλ' ἐν σχέσει πρὸς ὅ,τι δὲν συμπίπτει ἀκριβῶς πρὸς αὐτό. Ὁ *Marx* λοιπὸν καὶ ὁ *Engels*, ἀντιληφθέντες τὴν διαλεκτικὴν ἄρνησιν ὑπὸ τὴν μορφήν αὐτήν (ὡς σχετικὴν δηλαδή καὶ τυπικὴν ἄρνησιν, οὐχὶ δὲ ὡς ἀπόλυτον ἀντίφασιν), δὲν ἔμειναν ἀπλῶς πιστοὶ εἰς ὅσα ῥητῶς διδάσκει ἐν σχέσει πρὸς τὸ θεμελιῶδες τοῦτο πρόβλημα ὁ *Hegel* (τοῦτο δὲν θὰ ἦρκει ἀφ' ἑαυτοῦ διὰ νὰ δικαιώσῃ τὴν θέσιν των), ἀλλά, μένοντες πιστοὶ εἰς τὸν *Hegel*, συνέλαβον τὸ πρόβλημα ὑπὸ τὴν μόνην λογικῶς δυνατὴν αὐτοῦ μορφήν. Ὡς ἐτονίσθη ἀνωτέρω, δὲν θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ὁμιλῶμεν σοβαρῶς περὶ διαλεκτικῆς κινήσεως τῶν ἐννοιῶν καὶ διαλεκτικῆς ἐξελίξεως τῆς ἱστορικῆς πραγματικότητος, εἰὰν τὴν ἄρνησιν, ἢ ὅποια συνιστᾷ τὴν διαλεκτικὴν

σχέσιν. ἐθεωροῦμεν ὡς «ἀπόλυτον ἀντίφασιν». Ἡ ἀπόλυτος ἀντίφασις θὰ ἦτο παράγων οὐχὶ κινήσεως, ἀλλ' ἀκινήσιος τῶν ἐννοιῶν, θὰ ἦτο παράγων οὐχὶ ἐξελίξεως, ἀλλ' ἀναχαιτίσεως καὶ ἀποτελεσματώσεως τῆς ἱστορίας. Ἡ διαλεκτικὴ ὅμως ἀκριβῶς προῆλθεν ἐκ τῆς διαπιστώσεως τοῦ γεγονότος, ὅτι αἱ μὲν σκέψεις προάγονται διαρκῶς περισσότερον, ἢ δὲ ἱστορία ἐξελίσσεται πρὸς συνθετωτέρας διαρκῶς μορφάς. Ἡ διαλεκτικὴ σημαίνει ἀφ' ἑαυτῆς ἤδη ἐξέλιξιν ἢ μᾶλλον διαρκῆ ἐπανάστασιν εἰς τὰς σκέψεις μας καὶ εἰς τὴν πραγματικότητα, σημαίνουσα δὲ τοῦτο, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ βασίζη τὴν διαλεκτικὴν σχέσιν μεταξὺ ἐννοιῶν ἢ μεταξὺ τῶν διαφόρων μορφῶν τῆς ἱστορικῆς πραγματικότητος ἐπὶ τοῦ παράγοντος τῆς ἀπολύτου ἀντιφάσεως. Ὁ παράγων οὗτος θὰ ὠδήγει πρὸς τὸ μηδέν, ἐν ᾧ ἡ διαλεκτικὴ ὀδηγεῖ πρὸς τὸ ἄπειρον, πρὸς τὴν αἰωνίαν μεταβολὴν καὶ δὴ τὴν προοδευτικὴν καὶ συνθετωτέρας διαρκῶς μορφᾶς πραγματοποιοῦσαν μεταβολήν. Τοῦτο ἀκριβῶς ἀποτελεῖ τὴν ἀνεκτίμητον ἀξίαν τοῦ μεγαλειώδους σχήματος τῆς διαλεκτικῆς κινήσεως, σχήματος, τὸ ὁποῖον, συλληφθὲν καὶ θεμελιωθὲν φιλοσοφικῶς ὑπὸ τοῦ H e g e l, ἐφηροσόθη εἰς τὴν ἱστορικὴν πραγματικότητα ὑπ' αὐτοῦ μὲν ἀτελῶς καὶ ὑπὸ τὴν πίεσιν ὀρισμένων ταξικῶν προκαταλήψεων, ὑπὸ τοῦ M a r x δὲ καὶ τοῦ E n g e l s πλήρως καὶ ἀποτελεσματικῶς. Ὅπως θὰ ἴδωμεν εἰδικώτερον κατωτέρω, ὁ H e g e l ἐφαρομόζει τὴν διαλεκτικὴν μόνον εἰς βᾶρος τοῦ παρελθόντος καὶ ἐμφανίζει τὸ παρὸν ἀπηλλαγμένον τῆς ἀνάγκης, ὅπως ὑπερνικηθῆ διαλεκτικῶς, ἐξελισσόμενον καὶ αὐτὸ πρὸς νέαν κατάστασιν ἀνωτέραν. Οὔτε κἂν ἡ πλήρης καὶ ἀμιγῆς ἀστικὴ δημοκρατία, ἀλλ' ἡ συνταγματικὴ μοναρχία, ὅπως ἴσχυεν αὕτη ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ ἐν Πρωσσία, εἶναι, κατὰ τὸν H e g e l, ἡ ἀνωτάτη μορφή, εἰς τὴν ὁποίαν ἦτο δυνατόν νὰ ἐξιχθῆ τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα. Ὅπως ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ Δ η μ ῆ τ ρ ι ο ς Γ λ η ν ὀ ς εἰς τὴν δημοσιευθεῖσαν εἰς τοὺς «Νέους Πρωτοπόρους» μελέτην τοῦ «Ἡ φιλοσοφία τοῦ Χέγγελ», ὁ H e g e l ἐπεχείρησε νὰ συμβιάσῃ τὴν ἀστικὴν ἰδεολογίαν πρὸς τὰ ὑπολείμματα ἐκεῖνα τῆς φεουδαλικῆς πραγματικότητος, τὰ ὁποῖα διεσώθησαν ἐν Πρωσσία ὑπὸ τὴν αἰγίδα τῆς μοναρχίας: Διὰ τοῦ συμβιβασμοῦ τούτου τοῦ παρελθόντος μὲ τὸ παρὸν ἐθεώρησεν ὁ H e g e l ἐκπληρωθέντα τὸν σκοπὸν τῆς ἱστορίας. Ἡ φιλοσοφία του δὲν βλέπει—ἢ μᾶλλον δὲν θέλει νὰ ἴδῃ—

τὸ μέλλον. Ἐπηρεασμένος ὁ Hegel ἀπὸ τὴν κοινωνικὴν καὶ πολιτικὴν πραγματικότητα τῆς ἐποχῆς του—εἰδικώτερον δὲ τῆς Πρωσσίας—καὶ ἀποβλέπων εἰς τὸ νὰ δικαιώσῃ τὴν πραγματικότητα αὐτὴν, διδάσκει, ὅτι ἡ φιλοσοφία δὲν χωρεῖ πέραν τοῦ παρόντος. Ἡ περίφημος φράσις του «Ἡ γλαῦξ τῆς Ἀθηνᾶς ἀρχίζει τὴν πτῆσιν της μόνον μετὰ τὸ ἐπερχόμενον λυκόφως», δὲν σημαίνει τίποτε ἄλλο εἰ μὴ ὅτι ἡ φιλοσοφία παρατηρεῖ καὶ δικαιώνει τὰ ἔργα τῆς ἡμέρας μόνον καὶ μόνον, ὅταν ἡ ἡμέρα ἔχῃ ἤδη πληρωθῆ. Δὲν ἐπιχειρεῖ, κατὰ τὸν Hegel, νὰ διαλύσῃ τὸ σκότος, τὸ ὁποῖον ἀρχίζει ἐπερχόμενον, ἀλλὰ περιορίζεται εἰς τὸ νὰ βλέπῃ ἀναδρομικῶς τὴν ἡμέραν, ἡ ὁποία παρήλθε, μένει προσκεκολλημένη εἰς τὴν διαρκέουσαν πραγματικότητα καὶ δὲν ἐπιτρέπει νὰ ἰσχύσῃ καὶ εἰς βάρος αὐτῆς ὁ νόμος τῆς διαλεκτικῆς ἐξελιξῶς. Πᾶν ὅ,τι λέγεται περὶ τοῦ μέλλοντος—καὶ δὴ κατ' ἀνάγκην εἰς βάρος τοῦ παρόντος—εἶναι, κατὰ τὸν Hegel, αὐθαίρετος «δόξα». Ὁ Hegel εἶναι, ὅπως κατέδειξεν ὁ Karl Mannheim εἰς τὸ ἔργον του «Ἰδεολογία καὶ οὐτοπία», ὁ κύριος δημιουργὸς τῆς τρίτης μορφῆς, ὑφ' ἣν ἐμφανίζεται εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ πνεύματος, μετὰ τὸν χιλιασμὸν τοῦ Μεσαίονος καὶ τὸν φιλελευθερισμὸν τῆς ἐποχῆς τοῦ Φωτισμοῦ, ἡ οὐτοπικὴ συνείδησις: εἶναι ὁ δημιουργὸς τῆς συντηρητικῆς ιδέας. Ὑπὸ τὴν πίεσιν τῆς καθαρῶς πολιτικῆς αὐτῆς προκαταλήψεως δὲν ἦτο δυνατὸν βεβαίως νὰ ἐφαρμόσῃ ὁ Hegel εἰς τὴν ἱστορίαν τὴν διαλεκτικὴν εἰ μὴ μόνον ἀτελῶς. Ἐν συγκρίσει πρὸς τὸν Hegel, ἐφήρμοσε τὴν διαλεκτικὴν ὁ Marx, ὁ ὁποῖος ἐχώρησε πέραν τοῦ παρόντος, ἀποτελεσματικώτερον. Ἐρωτᾶται ὁμως ἤδη: ἡ διαφορὰ μεταξὺ τῆς διαλεκτικῆς τοῦ Hegel καὶ τῆς διαλεκτικῆς τοῦ Marx συνίσταται ἄρα γε μόνον εἰς τὴν ἀποτελεσματικότητα, μεθ' ἧς ἐφήρμοσεν ἕκαστος τούτων τὴν διαλεκτικὴν εἰς τὴν ἱστορίαν, ἢ μήπως ὑπάρχει καὶ ἄλλη τις διαφορὰ, διαφορὰ βιθυντέρα καὶ ἀφορηῶσα αὐτὴν ταύτην τὴν οὐσίαν τῆς διαλεκτικῆς;

7. Εἴπομεν ἤδη, ὅτι ἡ διαλεκτικὴ ὡς μέθοδος ἀποτελεῖ ἀπλῶς τὴν μίαν μορφήν, ὑφ' ἣν νοεῖται ἡ διαλεκτικὴ. Αὕτη δὲν εἶναι ἀπλῶς μέθοδος, δηλαδὴ τρόπος παρατηρήσεως τῶν πραγμάτων. Ἡ διαλεκτικὴ εἶναι καὶ ὁρισμένη θεωρία περὶ τοῦ κόσμου, εἰδικώτερον δὲ (τοῦτο ἐνδιαφέρει ἡμᾶς ἄλλως τε ἐνταῦθα) περὶ τῆς ἱστορίας. Τὴν διαλεkti-

κὴν ὡς θεωρίαν περὶ τῆς ἱστορίας νοεῖ ὁ Μ a r x κατὰ τρόπον διάφορον, θεμελιωδῶς διάφορον ἐκείνου, καθ' ὃν ἐνόησε ταύτην H e g e l.

Εἰς τὸν πρόλογον τῆς δευτέρας ἐκδόσεως τοῦ «Κεφαλαίου», παρατηρεῖ ὁ Μ a r x τὰ ἑξῆς: «Διὰ τὸν H e g e l ἡ λειτουργία τῆς σκέψεως, τὴν ὁποίαν μεταβάλλει μάλιστα οὗτος ὑπὸ τὸ ὄνομα —ἰδέα— εἰς αὐθυπόστατον ἱποκείμενον, εἶναι ὁ δημιουργὸς τῆς πραγματικότητος, τῆς τελευταίας ταύτης ἀποτελούσης ἀπλῶς τὸ ἐξωτερικὸν φαινόμενον ἐκείνης. Δι' ἐμὲ εἶναι ἀντιστρόφως τὸ ἰδανικὸν στοιχεῖον ἀπλῶς καὶ μόνον τὸ εἰς τὸν ἀνθρώπινον ἐγκέφαλον μεταφερόμενον καὶ μεταγραφόμενον ὑλικὸν στοιχεῖον». Καὶ προσθέτει ὀλίγον κατωτέρω ὁ Μ a r x: Ἡ διαλεκτικὴ εἰς τὸν H e g e l «στέκεται μὲ τὸ κεφάλι ἀπὸ κάτω. Ἀνάγκη εἶναι νὰ ἀναποδογυρισθῇ διὰ νὰ ἀνακαλυφθῇ ὑπὸ τὸ μυστικιστικὸν περικάλυμμα τῆς ὁ λογικὸς της πυρῆν». Τί σημαίνουν ἄρα γε αἱ παρατηρήσεις αὗται τοῦ Μ a r x καὶ αἱ ἐκτενέστεραι περὶ διαλεκτικῆς σκέψεις, τὰς ὁποίας ὁ E n g e l s, δομώμενος ἀπὸ τὰς ἀνωτέρω φράσεις τοῦ Μ a r x, διετύπωσε κυρίως εἰς τὴν κατὰ τοῦ Dühring ἐκδοθεῖσαν κριτικὴν;

Ἄς ἴδωμεν προηγουμένως, τί διδάσκει ὁ H e g e l, διὰ νὰ ἐννοήσωμεν τὴν μεταβολήν, τὴν ὁποίαν ἐπιφέρει ὁ Μ a r x εἰς τὴν διαλεκτικὴν ὡς θεωρίαν περὶ τῆς ἱστορίας. Ὁ H e g e l διδάσκει (ἢ μᾶλλον οὕτω διατυποῦται συνήθως καὶ ἐν μέρει ἔλλιπῶς ἢ διδασκαλία του), ὅτι ἡ πραγματικότης, συγκεκριμένως δὲ ἡ ἱστορικὴ πραγματικότης, περὶ ἧς ἐνταῦθα ὁ λόγος, δὲν πρέπει ἀπλῶς νὰ παρατηρηθῇ διὰ τῆς μεθόδου τῆς διαλεκτικῆς, ἀλλὰ κινεῖται καὶ αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν διαλεκτικῶς, δηλαδή ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ διαλεκτικοῦ σχήματος τῆς θέσεως, ἀντιθέσεως καὶ συνθέσεως. Κινεῖται δὲ διαλεκτικῶς (αὐτὴ εἶναι ἡ συνήθως διδόμενη ἔλλιπὴς διατύπωσις τῆς θεωρίας του), διότι, ἐξηρητημένη οὕσα ἡ πραγματικότης ἀπὸ τοῦ νοῦ, ὁ ὁποῖος τὰ πάντα κυβερνᾷ, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ κινῆται εἰ μὴ καθ' ὃν τρόπον κινουῦνται αὐταὶ αὐταὶ αἱ ἔννοιαι. Κινουῦνται δὲ αἱ ἔννοιαι, δυνάμει τῆς ἐνυπαρχούσης εἰς αὐτὰς τάσεως, ὅπως συντίθενται διὰ τῆς ἀρνήσεως εἰς ἀνωτέρας διαρκῶς μονάδας, διαλεκτικῶς. Μὲ ἄλλας λέξεις: ὁ νοῦς κυβερνᾷ τὴν ἱστορίαν. Αἱ συνιστώσαι τὸν νοῦν ἔννοιαι κινουῦνται διαλεκτικῶς. Ἄρα καὶ ἡ

ἐξηρημένη ἀπὸ τοῦ νοῦ καὶ κυβερνωμένη ὑπ' αὐτοῦ πραγματικότης κινεῖται κατ' ἀνάγκην ὡσαύτως διαλεκτικῶς.

Διὰ τῆς οὕτω πῶς διατυπωμένης διδασκαλίας του, ἐμφανίζεται ὁ H e g e l διατηρῶν ἀπὸ τῆν παράδοσιν τῆς γερμανικῆς φιλοσοφίας μόνον τὸ ἰδεαλιστικόν, ὅχι ὅμως καὶ τὸ ἰδιάζον εἰς τὴν καντιανὴν ἰδίαν πλευρὰν τῆς διύστικῶν στοιχείον. Ὁ νοῦς, κατὰ τὸν H e g e l, κυβερνᾷ τὴν πραγματικότητα, οὐχὶ διακρινόμενος ἀπὸ τὴν πραγματικότητα καὶ ἐμφανιζόμενος ὡς ἄπλοῦν κριτήριον αὐτῆς, ἀλλὰ ταυτιζόμενος πρὸς τὴν πραγματικότητα. Δι' αὐτὸν ἀκριβῶς τὸν λόγον καλεῖται ἡ φιλοσοφία τοῦ H e g e l, κατ' ἀντίθεσιν κυρίως πρὸς τὸ σύστημα τοῦ K a n t, «φιλοσοφία τῆς ταυτότητος» (Identitätsphilosophie). Διὰ τὸν H e g e l, ἡ ἰδέα δὲν εὐρίσκειται ἔξω τῆς πραγματικότητος, ἀλλ' ἀποτελεῖ τὴν μορφήν, καὶ δὴ τὴν συνειδητὴν μορφήν, ὑπὸ τὴν ὁποίαν συναρεῖται εἰς τὴν ἀνωτάτην τῶν δυνατῶν διαλεκτικῶν συνθέσεων ἡ ἔννοια μετὰ τῆς ταυτιζομένης πρὸς αὐτὴν πραγματικότητος. Ἡ ἰδέα δὲν εἶναι ἄπλῶς ἡ μορφή, δι' ἧς συλλαμβάνεται, νοεῖται καὶ κρίνεται ἡ πραγματικότης, ἀλλ' εἶναι ἡ μορφή, ὑφ' ἣν ἐκδηλοῦται ἀφ' ἑαυτῆς ἡ πραγματικότης.

Ὁ M a r x ἀντιστρέφει τὴν ὑπὸ τοῦ H e g e l ὀρισθεῖσαν σχέσιν μεταξὺ τοῦ νοῦ καὶ τῆς πραγματικότητος, μεταξὺ ἰδέας καὶ ὕλης. Καὶ διδάσκει μὲν ὁ M a r x, ἀκολουθῶν ὡς πρὸς τὸ σημεῖον τοῦτο τὸ παράδειγμα τοῦ H e g e l, ὅτι τὸ πραγματικὸν ταυτίζεται πρὸς τὸ λογικόν, διδάσκει ὅμως τοῦτο, βασιζόμενος ὅχι ἐπὶ τῆς ἀρχῆς, καθ' ἣν ὁ λόγος κυβερνᾷ τὴν πραγματικότητα; ἀλλ' ἐπὶ τῆς ἀρχῆς, καθ' ἣν ὁ λόγος εἶναι ἐξηρημένος ἀπὸ τὴν πραγματικότητα. Ἐὰν ταυτίζεται, κατὰ τὸν M a r x, τὸ ἰδανικὸν καὶ τὸ πραγματικόν, τοῦτο δὲν ὀφείλεται εἰς τὸ ὅτι τὸ πραγματικὸν εἶναι ἐξηρημένον ἀπὸ τοῦ ἰδανικοῦ, ἀλλ' ὀφείλεται ἀντιστρόφως εἰς τὸ ὅτι τὸ ἰδανικὸν εἶναι ἄπλῶς ἀντανάγκαισις τοῦ πραγματικοῦ. Αὐτὸ ἰσχυρίζεται ὁ M a r x εἰς τὰς φράσεις, τὰς ὁποίας ἐμνημονεύσαμεν ἀνωτέρω, τοῦτο δὲ ἀποτελεῖ τὴν βάσιν τῆς πρὸς τὸν H e g e l διαφορᾶς του.

Εἶναι ὅμως ἡ διαφορὰ αὕτη οὐσιώδης; Ἐκ πρώτης ὄψεως ἐμφανίζεται ὡς ἀπλῆ λεκτικὴ διαφορὰ, ὡς διαφορὰ εἰς τὴν διατύπωσιν. Τί σημασίαν ἔχει, ἐὰν ὁ M a r x, ἀντιθέτως πρὸς τὸν H e g e l, θεωρῇ

τὸ ἰδανικὸν ἐξηρητημένον ἀπὸ τοῦ πραγματικοῦ καὶ ὄχι τὸ πραγματικὸν ἀπὸ τοῦ ἰδανικοῦ, ἀφ' οὗ οὕτως ἢ ἄλλως, κατ' ἀμφοτέρους, τὸ ἰδανικὸν καὶ τὸ πραγματικὸν ταυτίζονται πρὸς ἄλληλα; Τὸ ὅτι ταυτίζονται, τοῦτο ἀκριβῶς εἶναι τὸ οὐσιῶδες, εἰς τοῦτο δὲ συμφωνοῦν ὁ Marx καὶ ὁ Hegel. Δὲν εἶναι ἀρὰ γε δευτερεῦον ἢ μᾶλλον ζήτημα ἰδιοτροπίας τὸ εἶναι θὰ δώσωμεν τὰ πρωτεῖα εἰς τὸ ἰδανικὸν ἢ εἰς τὸ πραγματικόν;

Ὁ ἐπιτόλαιος μελετητὴς τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας θὰ ἀπαντήσῃ ἀσφαλῶς καταφατικῶς εἰς τὸ ἀνωτέρω ἐρώτημα. Καὶ θὰ ἀπαντήσῃ καταφατικῶς διότι, ἀρχούμενος εἰς ὅσα λέγονται συνήθως περὶ τοῦ Hegel, θὰ ἀγνοῇ τὰς ἀναγκαίας λογικὰς συνεπείας, εἰς τὰς ὁποίας ὀδηγεῖ ἡ διδασκαλία του. Ἀνάγκη λοιπὸν εἶναι νὰ ἐπιμείνωμεν δι' ὀλίγον εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο, διὰ νὰ μὴ μείνῃ ἡ ἐντύπωσις, ὅτι παιδαγωγῆς ἀπλῶς ἰδιοτροπία ὤθησε τὸν Marx εἰς τὸ νὰ τροποποιήσῃ ἢ μᾶλλον νὰ ἀντιστρέψῃ τὴν φιλοσοφικὴν βάσιν τῆς διαλεκτικῆς τοῦ Hegel.

Εἰς τὸν περίφημον πρόλογον, τὸν ὁποῖον προέταξεν ὁ Hegel εἰς τὸ ἔργον του «Γενικαὶ ἀρχαὶ τῆς φιλοσοφίας τοῦ δικαίου», ὑπάρχει ἡ ἐξῆς φράσις: «Ὅ,τι λογικὸν εἶναι καὶ πραγματικὸν καὶ ὅ,τι πραγματικὸν εἶναι καὶ λογικόν». Ἡ φράσις αὕτη διατυπώνει κατὰ τρόπον ἀφορισματικὸν ὅ,τι μέχρι τοῦδε εἴπομεν περὶ τῆς διδασκαλίας τοῦ Hegel. Ἡ φράσις ὅμως αὕτη δὲν εἶναι ἀρκετὴ διὰ νὰ μᾶς δείξῃ τὴν διαφορὰν τοῦ Hegel ἀπὸ τοῦ Marx. Τὴν πρὸ ὀλίγου μνημονευθεῖσαν φράσιν θὰ ἠδύνατο κάλλιστα νὰ ὑπογράψῃ καὶ ὁ Marx. Ἡ διαφορὰ μεταξὺ Hegel καὶ Marx ἢ μᾶλλον ἡ σημασία τῆς διαφορᾶς των ἐκδηλοῦται, εἴαν τὴν περὶ ἧς ὁ λόγος φράσιν συνδυάσωμεν πρὸς τὸν ἰδεαλισμόν, ὅστις διέπει τὸ σύστημα τοῦ Hegel. Ἄλλην σημασίαν ἔχει αὕτη, συνδυαζομένη πρὸς τὸν ἰδεαλισμόν, καὶ ἄλλην, συνδυαζομένη πρὸς τὸν θετικισμόν. Συνδυαζόμενος πρὸς τὸν ἰδεαλισμόν, ἐμφανίζεται ὁ ταῦτισμός πραγματικοῦ καὶ ὀρθοῦ ὡς ταῦτισμός οὐχὶ ἀπόλυτος καὶ ἀναπόφρευκτος, ἀλλὰ σχετικὸς καὶ πιθανός, δηλαδὴ σημαίνει οὐχὶ ἀνάγκην, ἀλλὰ τάσιν, ἢ ὁποία ἐνυπάρχει εἰς τὴν πραγματικότητα, τὴν τάσιν, ὅπως συμπίπτει αὕτη πρὸς τὸ ὀρθὸν καὶ ἀληθές. Τόση ὑπῆρξε μέχρι τινὸς ἡ σύγχυσις, ἢ ὁποία ἐκρά-

τει περὶ τὴν ἑρμηνείαν τοῦ H e g e l, ὥστε τὸ ἀπλούστατον τοῦτο συμπεράσμα τῆς διδασκαλίας του ἠγνοεῖτο. Πρὸ δύο ἀκόμη δεκαετηρίδων ἠναγκάζετο ὁ φιλόσοφος E m i l L a s k νὰ ἐπιμένῃ, τονίζων τοῦτο καὶ ἀντιζητούντων τὴν κοινὴν περὶ H e g e l ἀντίληψιν, καθ' ἣν τὸ φιλοσοφικὸν σύστημα αὐτοῦ βραδύεται ἐπὶ τοῦ πλήρους καὶ ἀπολύτου ταυτισμοῦ πραγματικότητος καὶ ιδέας. Πῶς ἦτο δυνατόν ὁ ἰδεαλιστὴς H e g e l νὰ διδάξῃ τὸν ἀπόλυτον ταυτισμόν, νὰ παραδεχθῆ δηλαδή, ὅτι ἡ ἱστορία διέπεται ὑπὸ φυσικῆς νομοτελείας, ὑπὸ τὸ κράτος τῆς ὁποίας ταυτίζεται ἀναγκαστικῶς τὸ πραγματικὸν μετὰ τοῦ ὀρθοῦ; Ὁ μονισμὸς τοῦ H e g e l, ὁρμώμενος ἀπὸ ἰδεαλιστικῶν ἀρχῶν, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ εἶναι ἀπόλυτος. Ὅπως παρατηρεῖ ὀρθῶς ὁ G e o r g L u - k ἄ c s, ὁ Καντιανισμὸς δὲν ἔχει ὑπερνικηθῆ πλήρως εἰς τὴν συνείδησιν τοῦ H e g e l. Τοῦτο ἐξάγεται ἄλλωστε ἐξ αὐτοῦ τούτου τοῦ γραμματὸς τῆς διδασκαλίας του. Εἰς τὴν πρώτην παράγραφον τῆς «Φιλοσοφίας τοῦ δικαίου», ἐπεξηγῶν οὕτως εἰπεῖν ὁ H e g e l τὴν φράσιν του, καθ' ἣν «ὅ,τι πραγματικὸν εἶναι καὶ ὀρθόν», λέγει: «Πᾶν ὅ,τι δὲν ἀποτελεῖ πραγματικότητα τεθειμένην ὑπ' αὐτῆς ταύτης τῆς ἐννοίας, εἶναι παροδικὴ ὑπαρξις, ἐξωτερικὴ σύμπτωσις, δόξα, ἐστερημένον οὐσίας φαινόμενον, εἶναι ἀναληθές καὶ πλάνη». Ὁ ἴδιος λοιπὸν ὁ H e g e l ἐπεξηγεῖ τὸν μονισμόν του, δηλαδή περιορίζει τοῦτον καὶ παραδέχεται ὁδητῶς, ὅτι ὑπάρχουν καὶ εἰς τὴν πραγματικότητα ἐκδηλώσεις μὴ ταυτιζόμεναι πρὸς τὸ ὀρθὸν καὶ ἀληθές. Λίαν ἐπιτυχῶς παρατηρεῖ ὁ Θεμιστοκλῆς Ἰσᾶτσος εἰς τὴν πραγματείαν του: «Ἐὰ σύγχρονα πνευματικὰ δρεύματα εἰς τὴν ἐπιστήμην τοῦ δημοσίου δικαίου», ὅτι ἡ ἱστορία, κατὰ τὸν H e g e l, «δὲν ἀποτελεῖ, ἀλλὰ τείνει νὰ ἀποτελέσῃ λογικὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἐν αὐτῇ ἐμφανιζομένου ἀπολύτου πνεύματος. Δὲν εἶναι δηλαδή τὸ γίνεσθαι λογικόν, ἀλλὰ λογικὴ εἶναι ἡ τάσις, ἡ διέπουσα τὸ γίνεσθαι, καὶ τοῦτο καθ' ὃ μέτρον ἐπιβάλλεται τὸ πνεῦμα, ὁ λόγος, εἰς τὴν πραγματικότητα».

Βλέπομεν λοιπόν, ὅτι, νοοῦντες τὸν ταυτισμόν πραγματικότητος καὶ ιδέας ἰδεαλιστικῶς, δηλαδή ἀναγνωρίζοντες πρωτεῖα εἰς τὸ ἰδεολογικὸν στοιχεῖον, καταλήγομεν κατ' ἀνάγκην εἰς συμπεράσματα, τὰ ὁποῖα δὲν εἶναι δυνατόν νὰ παραδεχθῆ ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος διδάσκει μὲν τὸν ταυτισμόν τοῦτον, ἀναγνωρίζει ὅμως πρωτεῖα εἰς τὸ ὑλικὸν στοιχεῖον, δη-

λαδὴ θεωρεῖ ἐξηρητημένην τὴν ἰδέαν ἀπὸ τὴν πραγματικότητα. Ὁ τελευταῖος οὗτος, μὲ ἄλλας λέξεις ὁ Μαρξισμός, πιστοποιῶν ἀσυμφωνίαν μεταξὺ πραγματικότητος καὶ ἰδέας, δὲν θὰ ἀποφανθῆ, ὅπως ὁ Hegel, ὅτι εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν ἡ πραγματικότης παρεστράτησε, ὅτι δηλαδή ἡ πραγματικότης ὑστερεῖ ἀπέναντι τῆς ἰδέας, ἀλλὰ θὰ ἀποφανθῆ ἀκριβῶς ἀντιθέτως. Εἰς περίπτωσιν ἀσυμφωνίας πραγματικότητος καὶ ἰδέας θὰ εἴπῃ ὁ Μαρξισμός, ὅτι ἡ ἰδέα ἐμφανίζεται ὑστεροῦσα, ὅτι ὁ ὑποστηρῶν τὴν ἀσυμβίβαστον πρὸς τὴν πραγματικότητα ἰδέαν ἐμφανίζεται καθυστερημένος ἀπέναντι τῆς ἐποχῆς του, ἀπέναντι τῆς πραγματικότητος. Κατὰ τὸν Μαρξισμόν, πᾶν ὅ,τι ἐμφανίζεται ὡς ἀπλῆ ἰδεολογία, δηλαδή ὡς ἰδεολογία μὴ ὑπαγορευομένη ὑπὸ τῆς πραγματικότητος, ὑπὸ τῶν κοινωνικῶν συνθηκῶν, ἀποτελεῖ ψεῦδος (ἀδιάφορον, ἢ ἐν συνειδητὸν ἢ ἀσυνείδητον), δηλαδή ὀφείλεται εἰς «ψευδῆ συνειδήσιν». Εἰς τὴν γνωσιολογικὴν θεμελίωσιν τῶν συμπερασμάτων τούτων συνέβαλεν ἰδιαιτέρως εἰς τῶν ὀξυδερκεστέρων συγχρόνων Μαρξιστῶν, ὁ Georg Lukács καὶ ὁ Karl Mannheim, ὁ συγγραφεὺς τοῦ πολυκρότου ἔργου «Ἰδεολογία καὶ οὐτοπία».

Εἰς τὸ ἔργον του τοῦτο ὁ Mannheim παρέχει καὶ σύντομον ἐπισκόπησιν τῆς πνευματικῆς ἐξελίξεως, ἡ ὁποία ὠδήγησεν εἰς τὸ πρόβλημα τῆς ἰδεολογίας καὶ τῆς ψευδοῦς συνειδήσεως, ὅπως τίθεται τοῦτο σήμερον. Τὸ πρῶτον βῆμα πρὸς τὴν κατεύθυνσιν αὐτὴν ἐγένετο βεβαίως διὰ τῆς «φιλοσοφίας τοῦ συνειδότος», ἡ ὁποία ἀνεπτύχθη κυρίως κατὰ τὴν περίοδον τῆς λογοκρατίας καὶ τοῦ φωτισμοῦ. Πρὶν ἢ γεννηθῆ τὸ πρόβλημα τῆς «συνειδήσεως ἐν γένει» δὲν ἦτο δυνατόν νὰ συλληφθῆ ἡ ἔννοια τῆς ἰδεολογίας. Ἰδεολογία ἐν τῇ εἰδικωτέρᾳ τῆς λέξεως ἔννοια ἀποτελεῖ τὸ περιεχόμενον ἐκεῖνο τῆς συνειδήσεως, τὸ ὁποῖον στηρίζεται ἐπὶ ψευδῶν προϋποθέσεων, δηλαδή προϋποθέσεων, αἱ ὁποῖαι διαψεύδονται ὑπὸ τῆς πραγματικότητος. Τὸ δεύτερον καὶ κύριον βῆμα πρὸς ἀνακάλυψιν τοῦ προβλήματος τῆς ἰδεολογίας ἐγένετο ὑπὸ τῆς ἱστορικῆς σχολῆς, ἡ ὁποία ἐγεννήθη κατὰ τὸν ΙΘ' αἰῶνα ἐξ ἀντιδράσεως πρὸς τὴν λογοκρατίαν. Ἐν ᾧ οἱ τὴν ἔννοιαν τῆς συνειδήσεως συλλαβόντες φιλόσοφοι εἶχον ἀναγάγει ταύτην εἰς κᾶτι τὸ ἀφηρημένον καὶ ὑπεριστορικόν, ἡ ἱστορικὴ σχολὴ ἐσχετικοποίησε τὴν συνείδησιν, ὑπέταξε ταύτην εἰς τὴν ἱστορικὴν ἐξέλιξιν. Συγκεκριμένως ἀντικατεστάθη ἡ ἔννοια τῆς «συνει-

δήσεως ἐν γένει» διὰ τῆς ἐννοίας τοῦ «λαϊκοῦ πνεύματος». Ὁ Μαρξισμὸς τέλος προέβη εἰς ἔτι μεγαλείτερον διαφορισμὸν τῆς συνειδήσεως, ἀνήγαγε δὲ εἰς φορέα τῆς ἤδη ὑπὸ τῆς ἱστορικῆς σχολῆς σχετικοποιηθείσης ἐννοίας τῆς συνειδήσεως τὴν «κοινωνικὴν τάξιν». Τὸ λαϊκὸν πνεῦμα ἐξετοπίσθη ὑπὸ τῆς ταξικῆς συνειδήσεως. Συμφώνως πρὸς τὸν Μαρξισμόν, εἰς τὸν ὁποῖον ὀφείλεται τὸ τελευταῖον τοῦτο βῆμα, τὸ περιεχόμενον τῆς συνειδήσεως τοῦ ἀνθρώπου εἶναι δυνατόν, ἀναλυόμενον, νὰ ἀναχθῆ εἰς ταξικὴν ἰδεολογίαν καὶ νὰ ἀποδειχθῆ ψευδές, δηλαδή ἀσυμβίβαστον πρὸς τὴν κοινωνικὴν πραγματικότητα. Ἐν ᾧ ὅμως τὴν κριτικὴν αὐτὴν εἰς βάρος τῶν περιεχομένων τῆς συνειδήσεως τοῦ ἀνθρώπου ἔστρεψεν ὁ Μαρξισμὸς μόνον κατὰ τῶν ἀντιπάλων του, ὁ M a n n h e i m — καὶ τοῦτο συνιστᾷ τὴν σημαντικὴν πρόσοδον, ἣν ἐσημείωσε τὸ ἔργον του — ἔστρεψε ταύτην κατὰ πάντων ἐν γένει, ἐπαχειρήσας εἰς τὸ μνημονευθὲν ἤδη ἔργον του «Ἰδεολογία καὶ οὐτοπία» νὰ ἀναλύσῃ λεπτομερῶς τὴν συνείδησιν τῶν φορέων πάσης δυνατῆς ἢ μᾶλλον μέχρι τοῦδε ἐκδηλωθείσης ἰδεολογικῆς κατευθύνσεως. Κατὰ τὸν M a n n h e i m, δὲν ἀποκλείεται κατ' ἀρχὴν νὰ ἀνευρεθοῦν «ἰδεολογικά», δηλαδή ἀσυμβίβαστα πρὸς τὴν πραγματικότητα στοιχεῖα εἰς τὴν συνείδησιν αὐτῶν τούτων τῶν Μαρξιστῶν, δηλαδή ἐκείνων, εἰς τοὺς ὁποίους ὀφείλεται ἡ σύλληψις τῆς ἀρχῆς, καθ' ἣν ἡ συνείδησις δυνατόν νὰ ἀναλυθῆ καὶ κριθῆ ἀπὸ τῆς ἐπόψεως τοῦ ὄρθου ἢ ἐσφαλιμένου προσανατολισμοῦ τῆς εἰς τὴν πραγματικότητα. Ὁ M a n n h e i m ἐμφανίζεται τοιοῦτοτρόπως ὑπερβάλλον εἰς Μαρξισμόν αὐτοὺς τούτους τοὺς Μαρξιστάς.

Πάντως — καὶ τοῦτο ἐνδιαφέρει ἡμᾶς κυρίως ἐνταῦθα — ὁ Μαρξισμὸς, ἀντιθέτως πρὸς τὸν H e g e l, ταυτίζει τὴν ἰδέαν πρὸς τὴν πραγματικότητα κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε ἡ πραγματικότης νὰ ἀποτελῆ κριτήριον τῆς ἰδέας καὶ ὄχι ἀντιστρόφως. Ὁ μονισμὸς, ἐπὶ τοῦ ὁποῖου βασιίζεται ὁ Μαρξισμὸς εἶναι πληρέστερος καὶ ἀκραιφνέστερος τοῦ μονισμοῦ, ἐπὶ τοῦ ὁποῖου ἐθεμελίωσε τὸ σύστημά του ὁ H e g e l.

8. Ἄς προχωρήσωμεν ἤδη καὶ περισσότερον: Ἐκ τῆς διαφορᾶς, ἡ ὁποία ὑπάρχει μεταξὺ H e g e l καὶ Μαρξισμοῦ, ἐξάγονται καὶ ἄλλα σπουδαιότατα συμπεράσματα. Ὁ ταυτίζων τὴν πραγματικότητα καὶ τὴν ἰδέαν, ὀρμώμενος ἀπὸ τοῦ ἰδεαλισμοῦ, δικαιούται νὰ ἀντιμετώπισῃ τὸ

πρόβλημα τῆς ἱστορίας καὶ ἠθικῆς. Ἐφ' ὅσον δίδει τὰ πρωτεῖα εἰς τὴν ἰδέαν καὶ παραδέχεται, ὅτι δὲν ἀποκλείεται νὰ ἐμφανισθῇ ἡ πραγματικότης παρεκκλίνουσα τῆς ὀρθῆς κατευθύνσεώς της, ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ διατυπώσῃ ἀπαιτήσεις ἀπέναντι τῆς πραγματικότητος, δηλαδὴ νὰ τὴν κρίνῃ ἠθικῶς καὶ νὰ ἀπαιτήσῃ, ὅπως ἐπανέλθῃ αὕτη εἰς τὴν ὀρθὴν ὁδόν. Ὁ Μαρξισμὸς ἀντιθέτως, δίδων τὰ πρωτεῖα εἰς τὴν πραγματικότητα καὶ ὄχι εἰς τὴν ἰδέαν, δὲν παραδέχεται τὴν ἐλευθερίαν τῆς ἠθικῆς κρίσεως. Διὰ τὸν Μαρξισμόν πᾶν τὸ πραγματικὸν εἶναι ὀρθὸν μόνον καὶ μόνον, διότι εἶναι πραγματικόν. Ἡ πραγματικότης εἶναι τὸ κριτήριον τοῦ παντός. Δεδομένου δέ, ὅτι ἡ πραγματικότης, ὡς ὕλη, διέπεται ὑπὸ τοῦ νόμου τῆς αἰτιότητος, τὰ πάντα πραγματοποιοῦνται ἀναγκαστικῶς. Ὁχι ἡ ἐλευθερία, ἀλλὰ ἡ ἀνάγκη εἶναι ἡ διέπουσα τὸν Μαρξισμόν ἀρχή. Τοῦτο ἐξηγεῖ τὴν σκέψιν, τὴν ὁποίαν διετύπωσαν οἱ Μ a r x καὶ E n g e l s ἤδη εἰς τὸ ἔργον των «Ἡ γερμανικὴ ἰδεολογία», τὴν σκέψιν, συμφώνως πρὸς τὴν ὁποίαν ὁ κομμουνισμὸς δὲν ἀποτελεῖ καθιεστῶς, τὸ ὁποῖον δέ ο ν νὰ πραγματοποιηθῇ, δὲν ἀποτελεῖ δηλαδὴ ἰ δ ε ῶ δ ε ς, εἰς τὸ ὁποῖον δέον νὰ προσανατολισθῇ ἡ πραγματικότης, ἀλλ' ἀποτελεῖ «π ρ α γ μ α τ ι κ ῆ ν κ ῖ ν η σ ι ν, α ἴ ρ ο υ σ α ν τὸ σ ῆ μ ε ρ ο ν ἰ σ χ ῦ ο ν καθιεστῶς». Ὁ κομμουνισμὸς ἐμφανίζεται ὡς ἀποτέλεσμα ἀνάγκης καὶ ὄχι ὡς συμπέρασμα ἠθικῆς τῶν πραγμάτων ἀντιμετωπίσεως. Εἰς τοῦτο ἄλλως τε ἔγκειται ἡ θεμελιώδης διαφορὰ τοῦ Μαρξισμοῦ, ὁ ὁποῖος λέγεται καὶ «ἐπιστημονικὸς σοσιαλισμὸς», ἀπὸ τῶν οὐτοπιστῶν σοσιαλιστῶν. Κατὰ τὸν Μαρξισμόν, ἡ διαλεκτικὴ κίνησις τῆς ἱστορίας ὀφείλεται καὶ ἀνάγεται εἰς τὴν κίνησιν καὶ ἐξέλιξιν τῶν μέσων παραγωγῆς. Ταῦτα, ἀναπτυσσόμενα, καθίστανται ἐκάστοτε ἀσυμβίβαστα πρὸς τὸ κοινωνικὸν καθιεστῶς, ὑπὸ τὸ ὁποῖον ἀναπτύσσονται, καὶ προκαλοῦν ἀναγκαίως τὴν ἀνατροπὴν του. Τὸ ἀστικὸν καθιεστῶς συγκεκριμένως, ἐκ τῆς ἀνατροπῆς τοῦ ὁποίου ἐξαρτᾶται ἡ ἐπικράτησις τοῦ κομμουνισμοῦ, ἐξέθρεψεν εἰς τοὺς κόλπους του δυνάμεις, αἱ ὁποῖαι ἐμφανίζονται πλέον ἀσυμβίβαστοι πρὸς τὰς διεπούσας τὸ καθιεστῶς τοῦτο οἰκονομικὰς ἀρχάς. Ἡ θέλησις τοῦ ἀνθρώπου ἐμφανίζεται τοιουτοτρόπως καταστρατηγουμένη καὶ ὑπονομευομένη ὑπὸ τοῦ προϊόντος τῶν ἰδίων αὐτοῦ χειρῶν. Αἱ δυνάμεις τῆς παραγωγῆς, εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν ὁποίων ὠδήγησεν ἡ ἐφευρετικότης καὶ προοδευτικότης τοῦ

ἀνθρώπου, ἀνατρέπουν ἀναγκάως τὰς συνθήκας, ὑπὸ τὰς ὁποίας ζῆ οὗτος. Καὶ ἀνατρέπουν τὰς συνθήκας ταύτας, διότι, ἐν ᾧ, ὡς ἐξελιγμένα μέσα παραγωγῆς, θὰ ἔπρεπε νὰ τείνουν πρὸς ἐξασφάλισιν τῆς εὐημερίας τῶν ἀνθρώπων, λαμβάνουν ὑπὸ τὸ ἀστικὸν καθεστῶς ἐξέλιξιν μονομερῆ καὶ ἐμφανίζονται διὰ τοὺς πολλοὺς ὡς μέσα καταστροφῆς. Τὸ σημεῖον, εἰς τὸ ὁποῖον ἔφθασε σήμερον ἡ πρόοδος τῆς τεχνικῆς, εἶναι, κατὰ τὸν Μαρξισμόν, ἀσυμβίβαστον πρὸς τὸ ἀστικὸν καθεστῶς. Ἡ ἀπαλλίωσις ἢ ὁποία ἐξαπολύεται εἰς τὰς διαρκῶς ὀγκουμένας στρατιάς τῶν ἀνεργῶν, τούτους μὲν ἐξαναγκάζει νὰ στραφοῦν πρὸς τὸν κομμουνισμόν καὶ τὴν ἐπανάστασιν, τὴν οἰκονομικὴν δὲ ἀντοχὴν τῶν παραγωγικῶν ἐπιχειρήσεων παραλύει, διότι, ἐκμηδενισομένης διὰ τῆς ἀνεργίας τῆς ἀγοραστικῆς δυνάμεως μεγίστου μέρους τοῦ λαοῦ, ἡ κατανάλωσις περιορίζεται ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν περισσότερον καὶ ἡ κρίσις φθάνει εἰς τὸ ἀπροχώρητον. Ἐκ τῆς ἀπαλλιώσεως, τὴν ὁποίαν ὑφίσταται ὁ ἐργάτης ὑπὸ τὸ κεφαλαιοκρατικὸν καθεστῶς, συνίγεται, ὅπως τονίζουν οἱ *Marx* καὶ *Engels* εἰς τὸ κομμουνιστικὸν μανιφέστον, ὅτι «ἡ ἀστικὴ τάξις εἶναι ἀνίκανος, ὅπως ἑξακολουθήσῃ ἀποτελοῦσα τὴν κρατοῦσαν ἐν τῇ κοινωνίᾳ τάξιν καὶ ἐπιβάλλουσα τοὺς ἰδίους αὐτῆς ὅρους ὑπάρξεως ἐπὶ τῆς κοινωνίας ὡς νόμον ὑψιθμίζοντα αὐτήν. Εἶναι ἀνίκανος, ὅπως κυριαρχῇ, διότι εἶναι ἀνίκανος, ὅπως ἐξασφαλίσῃ τὴν ὑπαρξιν τοῦ δούλου τῆς ἐντὸς αὐτῶν τούτων τῶν ὁρίων τῆς δουλείας του». Συμφώνως πρὸς τὴν διδασκαλίαν ταύτην τοῦ Μαρξισμοῦ, ἐμφανίζεται λοιπὸν ὁ κομμουνισμός, ὅπως ἐνεφανίσθη μέχρι τοῦδε πᾶν ὅ,τι ἐπραγματοποιήθη εἰς τὴν ἱστορίαν, ὡς ἀποτέλεσμα ἀνάγκης, ὡς προῖον βίας ἀσκουμένης ὑπ' αὐτῶν τούτων τῶν πραγμάτων. Πάντοτε δὲ — εἰς τοῦτο ἄλλως τε ἔγκειται κυρίως ἡ διαλεκτικότης τῆς κινήσεως, τὴν ὁποίαν ἐπιδεικνύει, κατὰ τὸν Μαρξισμόν, ἡ πραγματικότης — ἡ ἱστορία ἐξελίσσεται κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε πᾶν τὸ δημιουργούμενον, τὸ τιθέμενον κατὰ πρώτην φορὰν ἀρνεῖται καὶ αἶρει τὸ προηγουμένως ἰσχυρὸν καὶ δὴ εἰς ὅλας τὰς περιπτώσεις, δηλαδὴ καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν ἐκείνην, καθ' ἣν ἐμφανίζεται ὡς συναιρέσεις, ὡς σύνθεσις καταστάσεων, αἱ ὁποῖαι ὑπῆρχον, ἀντιτιθέμεναι πρὸς ἀλλήλας. Μὲ ἄλλας λέξεις ἢ ἐξέλιξις οὐδέποτε ἀποτελεῖ ἀπλῆν συνέχειαν, θὰ ἔπρεπε δὲ εἰς ὅλας ἀνεξαιρέτως τὰς ἐκδηλώσεις τῆς νὰ ἠγνο-

μάζεται μᾶλλον ἐπανάστασις παρὰ ἐξέλιξις. Ἡ ἐξέλιξις συντελεῖται πάντοτε διὰ πηδημάτων. Τοῦτο, τὸ ὁποῖον ἡ κοινὴ περὶ ἐξελίξεως ἀντίληψις χαρακτηρίζει ὡς παράδοξον καὶ τὸ ὁποῖον ὁ Plechanow εἰς τὸ ἔργον του «Θεμελιώδη προβλήματα τοῦ Μαρξισμού» ἐπεχείρησε νὰ συμβιβάσῃ πρὸς τὴν ἔννοιαν τῆς ἐξελίξεως, δὲν συμβιβάζεται ἀπλῶς, ἀλλ', ὡς ἀπέδειξε κυρίως ὁ εὐφυέστερος τῶν συγχρόνων Μαρξιστῶν, ὁ Max Adler, ἀποτελεῖ αὐτὴν ταύτην τὴν φύσιν τῆς ἐξελίξεως. Ὅχι μόνον τὰ μεγάλα καὶ κτισπητὰ ἐκεῖνα γεγονότα, τὰ ὁποῖα καὶ ἡ καθημερινὴ τοῦ ἀνθρώπου κρίσις χαρακτηρίζει ὡς ἐπαναστατικὰ πηδήματα, ἀλλὰ πᾶν ὅ,τι εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῆς ἱστορίας συμβαίνει, ὅσονδήποτε μικρὸν καὶ ἐὰν εἶναι, ὅσονδήποτε δειλὸν εἰς τὴν ἐμφάνισίν του, ἀποτελεῖ πηδῆμα, ἀποτελεῖ ἐπανάστασιν. Ὅρθῶς τονίζει ὁ Max Adler εἰς τὸ ἔργον του «Μαρξιστικὰ προβλήματα», ὅτι «τὰ πηδήματα ἀποτελοῦν οὐχὶ ἐπεισόδιον εἰς τὴν πορείαν τῆς ἐξελίξεως, ἀλλὰ τὸν ἀναγκαῖον αὐτῆς χαρακτῆρα. Εἰς τὴν διαδρομὴν τοῦ γίνεσθαι δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ὑπάρχῃ τίποτε τὸ συνεχές, διότι πᾶσα, ὅσονδήποτε μηδαμινή, ποιοτικὴ μεταβολὴ ἀποτελεῖ νέον τι, τὸ ὁποῖον εἰσέρχεται ὡς πηδῆμα εἰς τὴν συνέχειαν τοῦ χώρου, τοῦ χρόνου καὶ τῆς αἰτιότητος». Αὕτη εἶναι εἰς τὰς θεμελιώδεις τῆς γραμμᾶς, ἡ περὶ ἐξελίξεως θεωρία τοῦ Μαρξισμού.

9. Ἀρχόμενοι τῶν περὶ Μαρξισμού παρατηρήσεων, εἴπομεν, ὅτι δὲν θὰ ἐξετάσωμεν — συστηματικῶς τοῦλάχιστον — τὸ φιλοσοφικὸν περιεχόμενον τῆς περὶ ἱστορίας θεωρίας τούτου, ἀλλὰ θὰ ἀρκεσθῶμεν εἰς τὸ νὰ ἀντιμετωπίσωμεν αὐτὴν ὡς ἀπλῆν κοινωνιολογικὴν θεωρίαν, δηλαδή ἀσχέτως πρὸς τὴν φιλοσοφικὴν ἀρχὴν, εἰς τὴν ὁποῖαν εἶναι δυνατόν νὰ ἀναχθῇ. Δὲν θὰ ἐξετάσωμεν, ποῖα εἶναι ἡ πρώτη καὶ ἀποτάτη τῶν πραγμάτων αἰτία, διότι προβλήματα, ὡς τὸ περὶ τῆς πρώτης αἰτίας, ἀνάγονται εἰς τὴν μεταρυσικὴν καὶ ὄχι εἰς τὴν κοινωνιολογίαν. Ἄλλως τε αὐτὸς οὗτος ὁ Marx ἀπέφυγεν, ὅσον ἦτο εἰς αὐτὸν δυνατόν, νὰ θίξῃ τοιαῦτα προβλήματα καὶ πρῶτος ὁ Engels ἐπεχείρησε συστηματικῶς καὶ δι' ἐπιχειρημάτων νὰ ἀναγάγῃ τὴν διαλεκτικὴν, τὴν ὁποῖαν ὁ Marx ὡς μέθοδον κυρίως ἐχρησιμοποίησεν, εἰς αὐτὴν ταύτην τὴν διαλεκτικότητα, ἣν ἐπιδεικνύει τὸ γίνεσθαι εἰς τὴν φύσιν καὶ εἰς τὴν ἱστορίαν. Ὁ Engels πρῶτος καὶ ἀμέσως μετ' αὐ-

τὸν κυρίως ὁ Γεώργιος Plechanow εἰργάσθησαν διὰ τὴν δημιουργίαν τῆς μεταφυσικῆς τοῦ Μαρξισμοῦ.¹

Ἡμᾶς ἐνταῦθα ἐνδιαφέρει κυρίως ἡ ἐμπειρικὴ κοινωνιολογικὴ πιστοποίησις εἰς ἣν προέβη ὁ Marx, ἡ πιστοποίησις τοῦ γεγονότος,

1) Γνωστὰ εἶναι τὰ δύο περίφημα ἐπιχειρήματα, ἐφ' ὧν στηρίζει ὁ Plechanow τὴν θεωρίαν περὶ τῆς διαλεκτικότητος τῆς κινήσεως καὶ τῆς διαλεκτικότητος τοῦ γίνεσθαι. Ἡ κίνησις εἶναι αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν διαλεκτικὴ, διότι βασιίζεται ἐπὶ ἀντιφάσεως. Ἡ κίνησις τῆς ὕλης, λέγει ὁ Plechanow, ἀποτελεῖ τὴν βάσιν ὅλων τῶν φυσικῶν φαινομένων. Τί εἶναι ὅμως κίνησις; Αὕτη ἀποτελεῖ ὀφθαλμοφανῆ ἀντίφασιν. Διότι εἰς ποῖον τόπον εὐρίσκεται σῶμα τι κινούμενον εἰς ὠρισμένην τινὰ στιγμὴν; Τὸ κινούμενον σῶμα εἰς ὠρισμένην τινὰ καὶ τὴν αὐτὴν στιγμὴν εἶναι καὶ δὲν εἶναι εἰς τὸν ὠρισμένον ἐκεῖνον τόπον. Θὰ ἠδυνάμεθα ὅμως νὰ ἐρωτήσωμεν καὶ ἡμεῖς τὸν Plechanow: Καὶ ἐὰν ἀκόμη εἶναι ἡ κίνησις τῆς ὕλης πραγματικὴ (πράγμα τὸ ὁποῖον ἀμφισβητεῖ ἡ νεωτέρα φυσικὴ ἐπιστήμη, χαρακτηρίζουσα τὴν παράστασιν περὶ τῆς κινήσεως τῶν ἀτόμων καὶ τοῦ αἰθέρος ὡς ἀπλὴν ὑποθετικὴν παράστασιν, δηλαδή ὡς μέσον τῆς σκέψεώς μας), ἀντιφάσκει ἄρα γε πράγματι ἡ κίνησις πρὸς ἑαυτὴν ἢ μήπως προκύπτει — ὅπως παρατηρεῖ ὁ Max Adler — ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος ἀντίφασις, ὅταν λαμβάνωμεν ἡμεῖς στάσιν ἀντιφατικὴν ἀπέναντι τῆς κινήσεως; Ὁρμώμενος ὁ Max Adler ἀπὸ τῆς ὑπὸ τοῦ Kant γενομένης διακρίσεως μεταξὺ σκέψεως καὶ αἰσθήσεως, μεταξὺ ἐννοίας καὶ ἐποπτείας (Anschauung), παρατηρεῖ, ὅτι «ἡ κίνησις ἀνήκει εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τῆς ἐποπτείας καὶ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐξηγηθῇ καὶ συλληφθῇ πλήρως διὰ λέξεων καὶ ἐννοιῶν. Εἶναι τὸ αὐτό, ὡς ἐὰν ἤθελέ τις νὰ ἐρμηνεύσῃ διὰ λογικῶν ἐννοιῶν τὰ χρώματα... Τὸ ἐρώτημα: ποῦ εὐρίσκεται σῶμα τι κινούμενον εἰς ὠρισμένην τινὰ καὶ τὴν αὐτὴν στιγμὴν, δὲν περιέχει ἀντίφασιν ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἐποπτείαν. Διότι ἡ ἐποπτεία τῆς κινήσεως εἶναι ἐξ ἴσου κινήσις ὅπως καὶ αὕτη αὕτη ἡ κίνησις καὶ παρακολουθεῖ τὸ ἀντικείμενον τῆς εἰς πᾶσαν αὐτοῦ στιγμὴν, χωρὶς οὐδὲν νὰ δημιουργηθῆ χάσμα. Τὸ ὅτι ἡ ἐννοιολογικὴ σκέψις δὲν εἶναι δυνατόν νὰ πράξῃ τοῦτο, ὀφείλεται εἰς τὰς ἰδιαζούσας εἰς αὐτὴν προϋποθέσεις, δηλαδή εἰς τὴν ἰδιάζουσαν εἰς αὐτὴν λειτουργίαν, ἣτις συνίσταται εἰς τὸ νὰ ὀρίξῃ τὴν ποικιλίαν ἀντικειμένου τινὸς διὰ διακρίσεως. Δὲν εἶναι λοιπὸν ἀπορίας ἄξιον, ἐὰν καταντᾷ ἡ ἐννοιολογικὴ σκέψις ἀντιφατικὴ, ὅπου δὲν ἔχει τίποτε νὰ διακρίνῃ. Διότι τὰ τμήματα τῆς κινήσεως, περὶ τῶν ὁποίων ὀμιλεῖ ἡ λογικὴ σκέψις, ὑπάρχουν μόνον εἰς τὰς ὑπ' αὐτῆς συλλαμβανομένας ἐννοίας. Ἡ κίνησις αὕτη καθ' ἑαυτὴν δὲν συντελεῖται διὰ τμημάτων, ἀλλ' ἀποτελεῖ ὅλον τῆς ἐποπτείας, ἡ ὁποία ἐποπτεία κατορθώνει νὰ τεμαχίσῃ τὴν κίνησιν μόνον,

ὅτι ἡ σημειωμένη εἰς τὴν ἱστορίαν πρόοδος ἐκδηλοῦται κατ' ἀρχὰς πάντοτε εἰς τὴν σφαιρᾶν τῆς τεχνικῆς καὶ ὅτι ἐκεῖθεν ἀντανακλᾷ αὐτὴ καὶ εἰς τὰς ἄλλας σφαιρὰς τῆς ζωῆς, αἱ ὁποῖαι προσαρμόζονται ἐκάστοτε ἀναγκαστικῶς εἰς τὰς προόδους τῆς τεχνικῆς. Ὁ ἄνθρωπος διὰ τῆς ἐρευρητικότητος, ἡ ὁποία τὸν διακρίνει καὶ ἡ ὁποία ὀφείλεται εἰς τὴν ἰκανότητά του, ὅπως ἀντιμετωπίζῃ πνευματικῶς τὴν φύσιν καὶ

ἐφ' ὅσον διατρέχει μόνη τὰ «τεμύματα» αὐτὰ τῆς κινήσεως. Ἀλλὰ καὶ ἄλλο τι πρέπει νὰ σημειωθῇ: ὅταν ἰσχυρίζεται τις, ὡς ὁ Plechanow, ὅτι σῶμα τι κινούμενον καταλαμβάνει καὶ δὲν καταλαμβάνει εἰς ὀρισμένην τινὰ στιγμὴν ὀρισμένον τόπον, περιπίπτει εἰς σφάλμα, τὸ ὁποῖον ἐπίσης τονίζει ὁ Max Adler, εἰς τὸ σφάλμα, ὅτι τεμαχίζει μὲν τὴν κίνησιν εἰς ἄπειρα μικρὰ τεμάχια χρόνου, δὲν τεμαχίζει ὁμως καὶ τὸν χρόνον τῆς κινήσεως (χρόνον, ὅστις συνδέεται ἐπίσης ἀρρήκτως πρὸς τὴν κίνησιν) εἰς ἀνάλογα ἄπειρα μικρὰ τεμάχια χρόνου. Ἐὰν ἔπραττε τοῦτο, δὲν θὰ προέκυπτεν ἡ ἀντίφασις, περὶ ἧς ὀμιλεῖ ὁ Plechanow.

Ἀνάλογος καὶ ἀμφιβόλου θεμελιώσεως εἶναι ὁ τρόπος, καθ' ὃν ἐπιχειρεῖ ὁ Plechanow νὰ ὑποστηρίξῃ καὶ τὴν διαλεκτικὴν φύσιν τοῦ γίνεσθαι. Εἰς τὸ γίνεσθαι ἐνυπάρχει, κατ' αὐτόν, πάντοτε ἀντίφασις τις, ἡ ὁποία μᾶς ἐμποδίζει νὰ ὀρίσωμεν λογικῶς τὰς φάσεις τοῦ γίνεσθαι. «Τὸ ἐρώτημα», λέγει ὁ Plechanow, «περὶ τῆς ὑπάρξεως ἀντικειμένου, τὸ ὁποῖον παρήχθη ἤδη εἶναι δυνατόν νὰ τύχῃ ἀπαντήσεως ὀρισμένης. Ἐὰν ὁμως πρᾶγμα τι εὑρίσκειται ἐν τῷ γίνεσθαι, τότε ὑπάρχουν λόγοι ἀρκετοὶ διὰ νὰ διστάσῃ τις νὰ δώσῃ ἀπάντησιν. Τίς εἶναι εἰς θέσιν νὰ ὀρίσῃ, πότε ἢ πῶς τῶν τριχῶν τῆς κεφαλῆς ὀδηγεῖ πρὸς τὸν σχηματισμὸν φαλάκρας;»

«Φοβοῦμαι» γράφει ὁ Max Adler εἰς ἀντίκρουσιν τοῦ Plechanow, «ὅτι ἡ δευτέρα αὐτῆ ἀπόδειξις διὰ τὴν διαλεκτικὴν ὑπόστασιν τῆς φύσεως εἶναι κακῶς θεμελιωμένη, ἐὰν κρέμεται μόνον ἀπὸ μαλλιά ἀσθενικά, τῶν ὁποίων μάλιστα ἀπειλεῖται ἡ πτώσις. Καὶ δὲν ἔχει ἄδισον ὁ Max Adler. Ἡ ἐννοια τῆς φαλάκρας εἶναι συμβατικὴ καὶ ἐὰν ὀρίζαμεν, ὅτι φαλάκρα ὑπάρχει ἀφ' ἧς στιγμῆς ἀπομείνουν ὀρισμένοι τρίχες ἐπὶ τῆς κεφαλῆς (π. χ. τὰ $\frac{50}{100}$ τῶν τριχῶν), ἡ ἀντίφασις, περὶ ἧς ὀμιλεῖ ὁ Plechanow δὲν θὰ προέκυπτεν, ὅπως δὲν προκύπτει ἄλλως τε, προκειμένου νὰ ὀρίσῃ τις τὸν βαθμὸν τῆς θερμοκρασίας, μὲ τὸν ὁποῖον ἀρχίζει ἡ βράσις τοῦ ὕδατος. Ὅλοι γνωρίζομεν, ὅτι ἀρχίζει εἰς τοὺς 100 βαθμοὺς Κελσίου. Χωρὶς νὰ εἰσέλθω εἰς λεπτομερῆ ἐξέτασιν τῶν ἐπιχειρημάτων, δι' ὧν ἀντικρούει ὁ Max Adler τὸν Plechanow, ἀρκοῦμαι εἰς τὸ νὰ παρατηρήσω, ὅτι ἡ γενομένη ἀντίκρουσις βασίζεται ἐπὶ ἀρχῶν σοβαρωτάτων καὶ θὰ ἔχρησε βεβαίως ἰδιαιτέρας μελέτης.

ὅπως ἐκλογικεῦν τὴν πρὸς αὐτὴν σχέσιν του, τελειοποιεῖ διωρικῶς περισσότερον τὰ μέσα παραγωγῆς. Πᾶν βῆμα συντελούμενον εἰς τὴν ὁδὸν ταύτην τῆς τελειοποιήσεως τῶν μέσων παραγωγῆς ἔχει ἀναγκαίως ἄμεσον ἢ ἔμμεσον ἀντίκτυπον εἰς τὰς ἄλλας σφαιρας τῆς ζωῆς του, μεταβάλλει τὰς συνθήκας, ὑπὸ τὰς ὁποίας ζῆ καὶ μεταβάλλει μάλιστα ταύτας κατὰ τρόπον τοιοῦτον, ὥστε πᾶσα ἀντίστασις του κατὰ τῆς ἀναγκαίας ταύτης μεταβολῆς ἀποβαίνει ματαία καὶ ἐκδηλοῦται ὡς ὁρμητισμὸς ἀνίσχυρος, ὅπως διακόπη τὴν πορείαν τῆς ἱστορίας. Ἡ μεγάλη αὕτη ἐπιστημονικὴ σύλληψις τοῦ Μ a r x, συνδυαζομένη πρὸς τὴν διαλεκτικὴν μέθοδον, ἡ ὁποία βλέπει τὰ πάντα οὐχὶ ἀπλῶς ἐν σχέσει πρὸς ἑαυτά, ἀλλὰ κυρίως ἐν σχέσει πρὸς τὴν πιθανότητα τῆς μεταβολῆς των, ἀποτελεῖ ἀναντιρρήτως τὴν κυρίαν βάσιν, ἐπὶ τῆς ὁποίας εἶναι δυνατόν καὶ δέον νὰ θεμελιωθῇ ἡ κοινωνιολογία τῆς ἱστορίας. Ἡδη ὅμως τίθεται τὸ ἐρώτημα : ἀποτελεῖ αὕτη ἄρα γε καὶ τὴν μόνην ἀρχὴν, ἀφ' ἧς δέον νὰ δομηθῇ ἡ κοινωνιολογία ;

Ἡ ὑπερβολὴ οὐδέποτε ἀποβαίνει πρὸς ὄφελος τῆς θεωρίας, τῆς ὁποίας ἡ ἰσχὺς ὑπερβάλλεται. Ὁ Μ a r x βεβαίως δὲν εἶχε λόγον νὰ ἐμφανίσῃ περιορισμένην τὴν ἰσχὺν τῆς θεωρίας του, διότι σκοπὸς του δὲν ἦτο νὰ συγγράψῃ σύστημα κοινωνιολογίας, ἀλλὰ νὰ ἐρευνήσῃ κοινωνιολογικῶς ὁρισμένας ἀπλῶς πλευρὰς τῆς ἱστορικῆς ζωῆς, συγκεκριμένως δὲ τὴν πλευρὰν τῆς οἰκονομίας, τοῦ δικαίου καὶ τῆς πολιτικῆς. Ἐν σχέσει πρὸς τὰς πλευρὰς ταύτας ἰσχύει ἡ θεωρία του — ὡς θὰ ἴδωμεν εἰδικώτερον καὶ εἰς τὰ πρῶτα κεφάλαια τοῦ δευτέρου τούτου μέρους τῆς συστηματικῆς κοινωνιολογίας — κατ' ἀρχὴν πλήρως. Ἐν ἰσχύῃ ἢ ὄχι καὶ ἐν σχέσει πρὸς ἄλλας σφαιρας τῆς ζωῆς — ἐννοοῦμεν κυρίως τὴν σφαιραν τῆς τέχνης, ἐν τῇ γενικωτάτῃ τῆς λέξεως ἐννοία —, τοῦτο δὲν εἶχε σημασίαν διὰ τὰς ἐρεῦνας τοῦ Μ a r x. Ὅπου ἐμφανίζεται οὗτος διατυπῶν τὴν περὶ ἱστορίας θεωρίαν του ἀφηρημένως καὶ ἐν γενικωτάταις γραμμαῖς — (ὅπως π. χ. εἰς τὸν περίφημον πρόλογον τῆς «κριτικῆς τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας») — ἐκεῖ δίδει βεβαίως τὴν ἐντύπωσιν, ὅτι νοεῖ ταύτην ἰσχύουσαν γενικῶς καὶ ἀπολύτως. Ἐφαρμογὴν πάντως τῆς περὶ ἱστορίας θεωρίας του εἰς ἐκδηλώσεις τῆς ἱστορικῆς ζωῆς, ὅπως εἶναι π. χ. ἡ τέχνη, δὲν ἐπεχείρησεν ὁ Μ a r x, ἄγνωστον δὲ εἶναι, ποῖον θὰ ἦτο τὸ ἀποτέλεσμα, εἰς τὸ ὁποῖον θὰ κατέ-

ληγέ τοιαύτη τις προσπάθεια εφαρμογῆς. Ὅσον ἀφορᾷ τὴν φιλοσοφίαν μόνον καὶ τὴν ἐξέλιξίν της διὰ μέσου τῶν αἰώνων, περὶ αὐτῆς ἀπεφάνθη ὁ Μ a r x — καὶ τοῦτο κατ' ἀνάγκην, διότι ἐδίδαξε τὴν κατάργησιν πάσης πλέον φιλοσοφίας —, ὅτι εἶναι ἐκάστοτε προσδιωρισμένη ὑπὸ τῶν κοινωνικῶν συνθηκῶν, ἐντὸς τῶν ὁποίων ζῆ καὶ κινεῖται ὁ φιλόσοφος. Ὡς πρὸς τὸ σημεῖον ὅμως τοῦτο δὲν διδάσκει ὁ Μ a r x εἰ μὴ μόνον ὅτι αὐτὸς οὗτος ὁ «ἰδεαλιστῆς» H e g e l εἶχε διδάξει. Εἰς τὸν πρόλογον τοῦ ἔργου του «ἡ φιλοσοφία τοῦ δικαίου» λέγει ὁ H e g e l: «σκοπὸς τῆς φιλοσοφίας εἶναι νὰ νοήσῃ ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον εἶναι» (ἐκεῖνο δηλαδή, τὸ ὁποῖον ὑπάρχει ὡς πραγματικότης), «διότι ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον εἶναι, ἀποτελεῖ τὸν λόγον Τὸ νὰ ἰσχυρισθῆ τις, ὅτι οἰαδήποτε φιλοσοφία χωρεῖ πέραν τοῦ παρόντος εἰς αὐτὴν κόσμου, εἶναι ἐξ ἴσου ἀνόητον, ὅπως καὶ τὸ νὰ ἰσχυρισθῆ, ὅτι ἄτομόν τι ὑπερπηδᾷ τὴν ἐποχὴν του, ὅτι πηδᾷ ὑπεράνω τῆς Ρόδου». Ἡ φράσις αὕτη τοῦ H e g e l, διὰ τῆς ὁποίας φαίνεται ὑπερνηκῆθεις εἰς τὴν συνείδησίν του ὁ Καντιανισμὸς — (καὶ λέγομεν, ὅτι «φαίνεται» ἀπλῶς ὑπερνηκῆθεις, διότι πράγματι, ὡς ἀπεδείξαμεν ἤδη ἀνωτέρω, ἡ ὑπερνήκησις αὕτη δὲν εἶχε πλήρως συντελεσθῆ) — ἀποτελεῖ τὴν βάσιν, ἐφ' ἧς ἐθεμελίωσεν ὁ Μ a r x τὴν θεωρίαν του περὶ τοῦ λεγομένου «ἐποικοδομήματος» (Überbau), θεωρίαν, συμφώνως πρὸς τὴν ὁποίαν «ἐπὶ τῶν διαφόρων μορφῶν ἰδιοκτησίας, ἐπὶ τῶν κοινωνικῶν ὄρων ὑπάρξεως ὑποῦται», (καὶ τοῦτο τονίζεται ὑπὸ τοῦ Μ a r x εἰς τὴν ἱστορικὴν του πραγματείαν περὶ Λ ο υ δ ο β ί κ ο υ Β ο ν α π ἄ ρ τ ο υ), «ὀλόκληρον ἐποικοδόμημα διαφόρων καὶ ἰδιορρυθμῶς ἐσηματισμένων αἰσθημάτων, πλανῶν, τρόπων σκέψεως καὶ θεωριῶν περὶ τῆς ζωῆς». Ὁ ἱστορικὸς οὗτος σχετικισμὸς τοῦ Μ a r x ἐμφανίζεται πηγάζων ἀμέσως ἀπὸ τῆς φράσεως τοῦ H e g e l, τὴν ὁποίαν ἐμνημονεύσαμεν ἀνωτέρω. Αὕτη αὕτη ἡ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας καὶ τοῦ πνεύματος ἀκολουθεῖ, ὄχι μόνον κατὰ τὸν Μ a r x, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸν H e g e l, τὴν διαλεκτικὴν κίνησιν τοῦ γίνεσθαι, κίνησιν, τὴν ὁποίαν ὅμως ὁ H e g e l, ἀντιθέτως πρὸς τὸν Μ a r x, ἐθεώρησεν ἀρθῆσαν πλέον ὀριστικῶς ἐπὶ τῶν ἡμερῶν του. Τὸ παρὸν ἔπαυσε διὰ τῶν H e g e l νὰ εἶναι διαλεκτικόν. Τὴν ἐποχὴν του ἀνήγαγεν οὗτος εἰς ἀπόλυτον ἀξίαν. Ἡ συνταγματικὴ μοναρχία ἀφ' ἑνὸς καὶ ἡ ἰδεαλιστικὴ

διαλεκτική ἀφ' ἑτέρου, τὴν ὁποίαν ἐδίδαξεν, ἐμφανίζονται, κατὰ τὸν Hegel, ὡς τὰ ὑψιστα ἐπιτεύγματα τῆς διαλεκτικῆς κινήσεως τοῦ γίνεσθαι, ὡς τὰ προϊόντα ἐκεῖνα τῆς ἐξελίξεως, τὰ ὁποῖα, χάριτι θεῶν, παύουν πλέον νὰ ὑπόκεινται εἰς τὴν διαλεκτικὴν καὶ κατ' ἀκολουθίαν εἰς μεταβολήν. Ὁ Marx ἀντιθέτως ἐπεξέτεινε τὴν ἰσχὺν τῆς διαλεκτικῆς κινήσεως καὶ εἰς βάρος τῆς ἐποχῆς του, συγκεκριμένως δὲ εἰς βάρος τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ καθεστώτος, τῆς ἀστικῆς πολιτείας καὶ τῆς ἰδεαλιστικῆς φιλοσοφίας, διδάξας, ὅτι πέραν αὐτῶν, καὶ κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς σταθμοὺς τούτους τῆς ἱστορίας, ὑπάρχει νέα ζωὴ, ἄλλη καὶ ἀνωτέρα πραγματικότης, ὑπάρχει ὁ κομμουνισμὸς καὶ ἡ ἀπηλλαγμένη τῆς ἀντιθέσεως τῶν τάξεων κοινωνία.

Πάντως, ἀνεξαρτήτως τῆς διαφορᾶς ταύτης μεταξὺ Hegel καὶ Marx, ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἐνδιαφέρει ἐνταῦθα ἰδιαιτέρως, εἶναι τὸ γεγονός, ὅτι ἀμφότεροι (ὁ Marx βεβαίως συστηματικώτερον καὶ κατὰ τρόπον συνεπέστερον πρὸς τὸ ὅλον σύστημά του) ἐθεώρησαν καὶ τὴν φιλοσοφικὴν σκέψιν ὑποτεταγμένην εἰς τοὺς νόμους τῆς διαλεκτικῆς κινήσεως, τῆς μεταβολῆς καὶ τῆς προόδου. Περὶ τῆς τέχνης καὶ τῶν ἐκδηλώσεων ἐκείνων τοῦ πνεύματος, αἱ ὁποῖαι, ἀντιθέτως πρὸς τὴν φιλοσοφίαν, εἶναι ἄσκοποι καὶ δὲν ζητοῦν ἀπὸ τὸν κόσμον τίποτε, οὔτε ζητοῦνται ἀπὸ τὸν κόσμον, ἀλλὰ δίδονται, χωρὶς νὰ ζητηθοῦν (χωρὶς νὰ ἀνταποκρίνονται εἰς σκοπιμότητά τινα),— περὶ τῶν ἐκδηλώσεων αὐτῶν τοῦ πνεύματος ἀπέφυγεν ὁ Marx νὰ ὁμιλήσῃ. "Ἐχομεν λόγους μάλιστα νὰ πιστεύωμεν, ὅτι δὲν ἐθεώρει τὴν περὶ ἱστορίας θεωρίαν του ἰσχύουσαν καὶ εἰς τὰς σφαῖρας αὐτὰς τῆς πνευματικῆς ζωῆς. Πῶς ἄλλως νὰ ἐξηγήσωμεν ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἀφηγεῖται ὁ Liebknecht εἰς τὰ ἀπομνημονεύματά του, ὅτι δηλαδὴ ὁ Marx ἐθεώρει τοὺς "Ἀγγλους κατωτέρους τῶν Γερμανῶν, διότι, παρὰ τὴν ἀνωτέραν οἰκονομικὴν των ἐξέλιξιν, ἔστεροῦντο μουσικῆς, ἔστεροῦντο πνευμάτων, «ὡς οἱ Beethoven, Mozart, Händel καὶ Haydn»;

10. Καὶ πράγματι: ὑπάρχουν ἀναντιρροήτως ὠρισμέναι σφαῖραι ζωῆς, εἰς τὰς ὁποίας ὁ νόμος τῆς ἐξελίξεως καὶ τῆς προόδου δὲν δοῖται ὡς νόμος, δὲν δοῖται ὡς μόνη καὶ κυρίαρχος αἰτία τῆς ζωῆς. Ἡ ἱστορικὴ πραγματικότης, ἡ ἱστορικὴ ζωὴ γνωρίζει δύο διακεκομμένας ἀπ' ἀλλήλων σφαῖρας. Ἡ μία εἶναι ἐκείνη, εἰς τὴν ὁποίαν δοῖται ὁ λόγος. Ἡ

ἄλλη εἶναι ἐκείνη, ἢ ὁποῖα ὑπάρχει καὶ ἰσχύει καθ' ὑπέρβασιν τοῦ λόγου, δηλαδή πέραν τῶν ὁρίων, ἐντὸς τῶν ὁποίων κινεῖται καὶ ἐργάζεται ἡ λογική. Ἡ σφαιρα, ἢ ὁποῖα διέπεται ὑπὸ τοῦ λόγου, μοιραῖον εἶναι νὰ διέπεται καὶ ὑπὸ τοῦ νόμου τῆς προόδου. Πᾶν νέον βῆμα τῆς λογικῆς φυσικὸν εἶναι γὰρ σημαίνη προόδον, δηλαδή ἀνακάλυψιν νέας ἀληθείας καὶ ἄρσιν παλαιᾶς πλάνης. Ἡ σφαιρα, ἢ ὁποῖα δὲν διέπεται ὑπὸ τοῦ λόγου, ἀλλ' ὑπάρχει καθ' ὑπέρβασιν αὐτοῦ, δὲν γνωρίζει τὴν προόδον, διότι δὲν ὑπάρχει μέτρον, ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ὁποίου εἶναι δυνατόν γὰρ μετρηθῆ ἢ τυχὸν σημειουμένη ἐν αὐτῇ προόδῳ. Πᾶν ὅ,τι σημειοῦται εἰς τὴν σφαιραν αὐτὴν εἶναι ἰσότιμον πρὸς ὅ,τι ἐσημειώθη μέχρι τοῦδε, δὲν εἶναι ἀνώτερον, οὔτε καταργεῖ ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἰσχυσε μέχρι τοῦδε. Ἡ γλυπτικὴ τῆς Ἀναγεννήσεως δὲν κατήργησε τὸν Ἑρμῆ τοῦ Πραξιτέλους, οὔτε εἶναι κατ' ἀνάγκην ἀνωτέρα αὐτοῦ. Ὁ Ἀμλέτος τοῦ Σαίξπηρ δὲν κατήργησε τὸν Προμηθεῖα τοῦ Αἰσχύλου. Ἀντιθέτως ἡ χημεία τοῦ Lavoisier καὶ ἡ μηχανικὴ τοῦ Νεύτωνος ἐμφανίζονται ἐν πολλοῖς ἀπαρχαιωθεῖσαι. Τὰ πλεῖστα τῶν πορισμάτων, εἰς τὰ ὁποῖα κατέληξαν αἱ ἐρευναὶ των, δὲν ἰσχύουν πλέον ὡς ἀλήθειαι, ὑπερενικήθησαν ἢ ἔστω συνεπληρώθησαν ἀπλῶς.

Τὰ ἀνωτέρω παραδείγματα, τὰ μὲν εἰλημμένα ἐκ τῆς ἱστορίας τῆς τέχνης, τὰ δὲ ἐκ τῆς ἱστορίας τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, καθιστοῦν τὸ πρᾶγμα σαφές καὶ σχεδὸν ὀφθαλμοφανές. Ὅπου ἰσχύει ὡς κριτήριον τῆς ζωῆς ἡ λογική, ἐκεῖ ὑπάρχει κατ' ἀνάγκην πρόοδος, τελειοποίησις, κίνησις διαλεκτική. Τοῦτο ἀφορᾷ κατ' ἐξοχὴν τὰς θετικὰς ἐπιστήμας καὶ τὴν τεχνικὴν, εἰς τὴν ὁποῖαν ἐφαρμόζονται αὐταί. Τοῦτο ἀφορᾷ τέλος καὶ τὰς σφαιρας τῆς ζωῆς, ἐπὶ τὰς ὁποίας ἀσκεῖ ἄμεσον ἢ ἔμμεσον ἐπίδρασιν ἡ ἐξέλιξις τῆς τεχνικῆς. Ἐπίδραξ δὲ ἡ ἐξέλιξις τῆς τεχνικῆς, συγκεκριμένως δὲ τῶν μέσων παραγωγῆς, ἀμέσως μὲν ἐπὶ τὴν οἰκονομίαν, ἔμμέσως δὲ ἐπὶ τὸ δίκαιον καὶ τὴν πολιτικὴν ζωὴν, δι' ὧν ὁυθμίζεται ἡ οἰκονομία.

11. Οἱ πλεῖστοι τῶν Μαρξιστῶν—χωρὶς βεβαίως νὰ εἶναι δυνατόν τὰ ἐπικαλεσθῶν τὸν Μαρξ εἰς τὸ ἐγχείρημά των τοῦτο—προσπαθοῦν νὰ ἐμφανίσουν καὶ σφαιρας τῆς πνευματικῆς ζωῆς, ὅπως εἶναι κατ' ἐξοχὴν ἡ τέχνη, ὑποτεταγμένας εἰς τὴν διαλεκτικὴν κίνησιν τοῦ

γίνεσθαι καὶ ἐξηγητήνας κατ' ἀκολουθίαν ἀπὸ τῆς προσδιοριζούσης κατὰ τελευταῖον λόγον τὴν διαλεκτικὴν κίνησιν τῆς ἱστορίας ἐξελίξεως τῶν μέσων παραγωγῆς. Ἐγράφησαν μάλιστα ὑπὸ τὸ πνεῦμα τοῦτο πραγματεῖαι ἄξιαι πολλῆς προσοχῆς, πραγματεῖαι δι' ὧν ζητεῖται νὰ ἀποδειχθῇ ὅτι συγκεκριμένον τι καλλιτεχνικὸν φαινόμενον δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐξηγηθῇ εἰ μὴ ἐν συνδυασμῷ πρὸς ὁρισμένας τεχνολογικὰς καὶ κατ' ἀκολουθίαν οἰκονομικὰς συνθήκας. Πρέπει δὲ νὰ ὁμολογηθῇ, ὅτι μελετῶντες τοιαύτας πραγματείας—παρουπέμπομεν μάλιστα ἐνταῦθα προχείρως τὸν Ἑλληνα ἀναγνώστην εἰς τὴν ἐνδιαφέρουσαν μικρὰν πραγματείαν τοῦ Ἑλληνοῦ Μαρξιστοῦ Προκοπίου: «Ὁ Γκρέκο καὶ ἡ ἐποχὴ του»—κινδυνεύομεν νὰ εὔρωμεν ἐκ πρώτης ὄψεως, ὅσα τὰ συμπεράσματα, εἰς τὰ ὅποια καταλήγουν. Θὰ προχωρήσωμεν μάλιστα περισσότερον: τὰ περὶ ὧν ὁ λόγος συμπεράσματα δὲν εἶναι συνήθως αὐτὰ καθ' ἑαυτὰ ἐσφαλμένα. Καὶ ὁ καλλιτέχνης βεβαίως ζῆ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ περιβάλλοντός του. Ὑφίσταται τὴν πίεσιν τῶν κοινωνικῶν συνθηκῶν, ἐντὸς τῶν ὁποίων γεννᾶται, ζῆ καὶ κινεῖται. Καὶ κατ' ἐπιπέδον ἀκόμη: δὲν θὰ ἐξεδηλοῦτο κἂν ἢ δὲν θὰ ἐξεδηλοῦτο κατ' ἄλλον τρόπον ἐξεδηλώθη, εἰ μὴ δὲν ἔζη εἰς ἐποχὴν ἰκανήν, ὅπως ἐνισχύσῃ τὴν τέχνην του, εἰ μὴ δηλαδὴ δὲν ἐζητεῖτο ἡ τέχνη του. Τί σημαίνουν ὅμως ὅλα αὐτά; Δημιουργοῦν ἄρα γε αἱ κοινωνικαὶ συνθήκαι τὸν καλλιτέχνην; Ἡ σχέσις τῶν συνθηκῶν τούτων πρὸς τὸν καλλιτέχνην εἶναι σχέσις αἰτίας καὶ ἀποτελέσματος; Αὐτὸ εἶναι ἀκριβῶς τὸ πρόβλημα, εἰς τὴν λύσιν τοῦ ὁποίου θὰ διαφωνήσωμεν πρὸς τοὺς Μαρξιστὰς καὶ πρὸς ὅλους ἐκείνους, οἱ ὅποιοι ἀνάγουν τὰς κοινωνικὰς συνθήκας, ὅπως καὶ αὐτὸς λ.χ. ὁ T a i n e, εἰς μηχανικὰς οὕτως εἶπειν αἰτίας τοῦ καλλιτεχνικοῦ γίνεσθαι. Πάντες οὗτοι συγγέουν τοὺς ὅρους, ὑπὸ τοὺς ὁποίους γεννᾶται τὸ καλλιτέχνημα, πρὸς τὰς αἰτίας, αἱ ὅποια προκαλοῦν ἀναγκαίως τὴν γένεσιν του. Οὐδεμία ὑπάρχει ἀμφιβολία, ὅτι οἱ ὅροι, ὑπὸ τοὺς ὁποίους γεννᾶται καὶ ἐργάζεται ὁ καλλιτέχνης ἔχουν μεγίστην σημασίαν. Ἄνευ αὐτῶν δὲν θ' ἦτο ἴσως δυνατόν νὰ γεννηθῇ οὗτος ὡς καλλιτέχνης ἢ ἐν πίσῃ περιπτώσει νὰ ἐργασθῇ, ὅπως εἰργάσθη. Τὰ πάντα εἰς τὸν κόσμον τοῦτον συμβαίνουν ὑφ' ὁρισμένους ὅρους. Ζῶ καθ' ὃν τρόπον διემόρφωσα τὴν ζωὴν μου ὑπὸ τὸν ὅρον, ὅτι εἶμαι φυσικὸς ὄργανισμός. Ἐὰν πρᾶξω

κάτι, τὸ ὁποῖον ὑπερβαίνει τὰ ὅρια τοῦ φυσικοῦ μου ὀργανισμοῦ, θὰ ἀρνηθῶ τὸν πρῶτον καὶ ἀπαράβατον ὄρον, ὑπὸ τὸν ὁποῖον δύναμαι νὰ ζήσω, δηλαδή θὰ ἀρνηθῶ τὴν ζωὴν μου, θὰ ἀποθάνω. Ὁ φυσικὸς μου ὀργανισμὸς, τὰ γεωγραφικὰ ὅρια, ἐντὸς τῶν ὁποίων ζῶ, αἱ ἱστορικαὶ συνθῆκαι, ὑπὸ τὰς ὁποίας ἐγεννήθην καὶ ἀνετράφη, — ὅλα αὐτὰ ἀποτελοῦν ἀναντιρρήτως τοὺς ὄρους, ὑπὸ τοὺς ὁποίους ζῶ καὶ ἄνευ τῶν ὁποίων δὲν θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ὑπάρχω ὑφ' ἣν μορφήν ἐμφανίζομαι. Οἱ ὄροι ὅμως αὐτοὶ δὲν πρέπει νὰ χαρακτηρίζονται ἀνεξαιρέτως καὶ ὡς αἰτίαι τῆς ὑπάρξεώς μου ἢ μᾶλλον τοῦ τρόπου, καθ' ὃν ὑπάρχω. Οἱ ὄροι οὗτοι δροῦν ὡς τοιαῦται αἰτίαι μόνον ἐν σχέσει πρὸς ὀρισμένους πλευρὰς τοῦ ἑαυτοῦ μου. Ὁ φυσικὸς μου ὀργανισμὸς ἀποτελεῖ τὴν αἰτίαν τῆς ζωῆς μου ὡς ἀνθρώπου ἐν γένει, ὄχι ὅμως καὶ τὴν αἰτίαν τῶν κοινωνικῶν π.χ. συνθηκῶν, ὑπὸ τὰς ὁποίας ζῶ. Ὡς πρὸς τὸ σημεῖον τοῦτο εἶναι λίαν ἐπιτυχῆς ἡ κριτικὴ, τὴν ὁποίαν ἤσκησαν εἰς βάρος τοῦ «ἀνθρωπολογικοῦ ὕλισμοῦ τοῦ Ludwig Feuerbach ὁ Marx (Πρὸβλ. κυρίως τοὺς ἀφορισμοὺς του περὶ τοῦ Feuerbach) καὶ αὐτὸς οὗτος ὁ Moses Hess εἰς τὰς πραγματείας του «Οἱ τελευταῖοι φιλόσοφοι» καὶ «περὶ τῆς σοσιαλιστικῆς κινήσεως ἐν Γερμανίᾳ». Τὸ γεωγραφικὸν ἐπίσης περιβάλλον, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἐγεννήθην καὶ ἀνετράφη, ἀποτελεῖ τὴν αἰτίαν δι' ὀρισμένους μόνον φυσικὰς καὶ ψυχικὰς ιδιότητάς μου, διὰ τὸν τρόπον π. χ., καθ' ὃν προφέρω ὀρισμένους φθόγγους ἢ διὰ τὸν βαθμὸν, μέχρι τοῦ ὁποίου ἐξικνεῖται ἡ ἀντοχή μου εἰς ὀρισμένα αἰσθήματα, δὲν ἀποτελεῖ ὅμως καὶ τὴν αἰτίαν διὰ τὴν ποιότητα τοῦ ἠθικοῦ ἢ πνευματικοῦ μου κόσμου. Ὁ Montesquieu, ὁ ὁποῖος ἠθέλησε τὰ πάντα νὰ ἀναγάγῃ εἰς τὸ γεωγραφικὸν περιβάλλον (συγκεκριμένως δὲ εἰς τὴν φύσιν τοῦ ἐδάφους καὶ τοῦ κλίματος) ἀποτελεῖ διὰ τὴν ἐπιστήμην μεγαλοφυῆς ἀπλῶς παράδειγμα ἀστόχου ὑπερτιμήσεως ἑνὸς ἐκ τῶν πολλῶν στοιχείων τῆς ζωῆς. Αἱ κοινωνικὰ τέλος συνθῆκαι, ὑπὸ τὰς ὁποίας γεννᾶται καὶ ζῆ ὁ ἄνθρωπος, ἀποτελοῦσαι αὐταὶ καθ' ἑαυτὰς ἀναγκαῖον ἀποτέλεσμα τῶν τεχνολογικῶν συνθηκῶν, αἱ ὁποῖαι προκαλοῦν τὴν γένεσίν των, συνιστοῦν βεβαίως καὶ τὴν ἀναγκαίαν αἰτίαν, εἰς τὴν ὁποίαν ὀφείλει ὁ ἄνθρωπος τὰς ἀντικειμενικὰς π.χ. πιθανότητας καὶ τὸν ἀντικειμενικὸν βαθμὸν τῆς μορφώσεώς του, δὲν ἀποτελοῦν ὅμως

καὶ τὴν αἰτίαν εἰς τὴν ὁποίαν ὀφείλει τὴν ὑπαρξιν ἢ τὴν ἔλλειψιν ποιητικῆς π. χ. διαθέσεως.

Βλέπομεν λοιπόν, ὅτι ὅλα ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα ἐμφανίζονται ἀντικειμενικῶς ἐπιδρῶντα ἐπὶ τὸν ἄνθρωπον, συνδέονται μόνον πρὸς ὠρισμένας πλευρὰς τούτου ὑπὸ τὴν μορφήν αἰτίας καὶ ἀποτελέσματος. Ἡ ζωὴ μας δὲν εἶναι κἄτι τὸ ἀπλοῦν καὶ μονοσήμαντον. Εἶναι ἀντιθέτως κἄτι τὸ πολύπλοκον καὶ πολυσύνθετον. Ἄς ἐπανέλθωμεν μάλιστα συγκεκριμένως εἰς τὸ πρόβλημα, ἀπὸ τοῦ ὁποῖου ὠρμήθησαν αἱ ἄνωτέρω παρατηρήσεις μας. Αἱ κοινωνικαὶ συνθῆκαι, ὑπὸ τὰς ὁποίας ζῆ ὁ καλλιτέχνης, δὲν ἀποτελοῦν τὴν αἰτίαν, εἰς τὴν ὁποίαν ὀφείλει οὗτος τὴν ιδιότητά του ὡς καλλιτέχνου. Αἱ κοινωνικαὶ συνθῆκαι ἀποτελοῦν ἀπλῶς τοὺς ὅρους, ὑπὸ τοὺς ὁποίους ἐκδηλοῦται ἡ τέχνη του, συνιστοῦν πολλάκις καὶ τὴν κατεύθυνσιν, πρὸς τὴν ὁποίαν στρέφεται αὕτη, συνιστοῦν δηλαδὴ τὰ τυπικὰ καὶ κατ' ἀκολουθίαν λογικὰ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα προσλαμβάνει, ὄχι ὅμως καὶ τὴν ἀτομικότητα τοῦ καλλιτεχνήματος, τὸ ὁποῖον παράγει οὗτος. Ἴσως νὰ μὴ παρήγετο βεβαίως τὸ καλλιτέχνημα, εἴαν ἔλειπαν οἱ κοινωνικοὶ ὅροι, ὑφ' οὓς παρήχθη. Παραχθὲν ὅμως—καὶ τοῦτο ἔχει σημασίαν—δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ νοηθῆ πλήρως, εἴαν συσχετισθῆ ἀπλῶς καὶ μόνον πρὸς τοὺς κοινωνικοὺς ὅρους, ὑφ' οὓς παρήχθη. Μόνον ἐν σχέσει πρὸς ἑαυτὸ θὰ συλληφθῆ ἡ ἀτομικότης του καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἢ καθ' αὐτὸ καλλιτεχνική του οὐσία. Μόνον ἐν σχέσει πρὸς ἑαυτὸ θὰ συλληφθῆ ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον δὲν μετροῦται ἐπὶ τῆ βάσει τοῦ μέτρου τῆς λογικῆς, ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον, ἐφ' ὅσον γεννᾶται, γεννᾶται καὶ ὑπάρχει ὡς κἄτι ἄμεσον, ὡς κἄτι τὸ ἀπολύτως ἀτομικόν, ὡς κἄτι τὸ ἀπόλυτον. Ἀπόλυτον ὄχι βεβαίως ὑπὸ τὴν μορφήν τοῦ ἰδανικῶς ἀφηρημένου, ἀλλὰ τοῦ πραγματικοῦ. Εἶναι δὲ εἰς τὴν πραγματικότητα ἀπόλυτον ἐκεῖνο τὸ στοιχεῖον πραγματικῆς τινος ἐκδηλώσεως, τὸ ὁποῖον εἶναι ἄσχετον πρὸς πᾶν ὅ,τι ἄλλο ὑπάρχει, ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον δὲν συνδέεται, οὔτε συγκρίνεται πρὸς ἄλλο τι. Τὸ ἀπολύτως ἀτομικὸν στοιχεῖον εἰς καλλιτεχνικήν τινα ἐκλήλωσιν — (ὁμιλοῦμεν δὲ εἰδικώτερον περὶ αὐτῆς, διότι καὶ εἰς τὴν σφαιρᾶν τῆς τέχνης εἰδικῶς ὑπερέχει ποσοτικῶς τὸ ἀτομικὸν τοῦ τυπικοῦ καὶ λογικῶς συλληπτοῦ)— ὑπάρχει ὡς κἄτι τὸ ἄμεσως δεδομένον, ὡς κἄτι τὸ ὁποῖον δὲν κρίνεται, οὔτε συλλαμβάνεται λογικῶς. Πᾶν μέτρον σημαίνει γενικότητα.

Δὲν ὑπάρχει λοιπὸν μέτρον ἱκανὸν διὰ νὰ μετρήσῃ καὶ συλλάβῃ ὅ,τι ἀρνεῖται τὴν γενικότητα, ὅ,τι ὑπάρχει μόνον ἐν σχέσει πρὸς ἑαυτό.

12. Ἡ ἱστορικὴ λοιπὸν ζωὴ γνωρίζει δύο διακεκομμένας ἀπ' ἀλλήλων σφαῖρας. Ἐκείνην, ἣ ὁποία, διεπομένη ὑπὸ τῆς λογικῆς καὶ μετρομένη ὑπ' αὐτῆς, κινεῖται διαρκῶς πρὸς μορφὰς συνθετωτέρας καὶ τελειοτέρας, καταγοῦσα πλήρως ἢ συμπληροῦσα ὅ,τι χθὲς ἴσχυεν ὡς τέλειον καὶ πλήρες, καὶ ἐκείνην, ἣ ὁποία, μὴ διεπομένη ὑπὸ τοῦ λόγου ἢ μᾶλλον ὑπάρχουσα καθ' ὑπέροβασιν αὐτοῦ, δὲν γνωρίζει πρόοδον, διότι πᾶσα ἐκδήλωσίς της ὑπάρχει (ἐὰν ὄχι μόνον, πάντως νοοῖως) ἐν σχέσει πρὸς ἑαυτήν. Διὰ τοῦ συμπεράσματος τούτου, εἰς τὸ ὁποῖον κατέληξεν ἡ ἀνωτέρω γενομένη ἔρευνα, πλησιάζομεν εἰς τὴν θεωρίαν, τὴν ὁποίαν διδάσκει ὁ Γερμανὸς κοινωνιολόγος Alfred Weber. Ἄς ἴδωμεν λοιπὸν ἤδη, τὶ ἀκριβῶς διδάσκει οὗτος, διὰ νὰ ἐπισφραγίσωμεν διὰ τοῦ ὀνόματός του ὅσα ἀνωτέρω ἀνεπτύξαμεν.

Ὁ Alfred Weber ὠρμήθη εἰς τὴν κοινωνιολογικὴν του ἔρευναν ἐκ τῆς θεμελιώδους διακρίσεως μεταξὺ τοῦ πνευματικοῦ ἢ ἐσωτερικοῦ πολιτισμοῦ, μεταξὺ τῆς Kultur (ὅπως λέγουν οἱ Γερμανοὶ) καὶ τοῦ μηχανικοῦ, πρακτικοῦ, ἐξωτερικοῦ καὶ ὕλικου πολιτισμοῦ, τῆς Zivilisation. Ἡ διάκρισις αὕτη, προῖόν τοῦ γερμανικοῦ πνεύματος, τοῦ ὁποίου ἡ τραγικότης συνίστατο πάντοτε εἰς τὴν ὑπὲρ τὸ δέον συνειδητὴν ἀντιμετώπισιν τῆς ἀντιθέσεως ταύτης, ἀνεπτύχθη καὶ πρὸ τοῦ Alfred Weber καὶ παραλλήλως πρὸς αὐτὸν ὑπὸ πολλῶν ἄλλων Γερμανῶν διανοουμένων, εὔρεν ὁμως τὴν πληρεστέραν καὶ ἀποτελεσματικωτέραν διατύπωσίν της εἰς τὸ κοινωνιολογικὸν σύστημα τούτου. Κατὰ τὸν Alfred Weber, ἡ ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητος ὀφείλει τὴν ὑπαρξιν καὶ ἀνάπτυξίν της εἰς δύο κυρίως παράγοντας: εἰς τὴν πρόοδον τοῦ ἐξωτερικοῦ ἢ ὕλικου πολιτισμοῦ καὶ εἰς τὴν κίνησιν τοῦ ἐσωτερικοῦ πολιτισμοῦ. Ἡ ὑπ' αὐτοῦ ὀνομασθεῖσα κοινωνικὴ ἐξέλιξις («κοινωνικὴ» ἐν τῇ στενωτάτῃ τῆς λέξεως ἐννοίᾳ) δὲν ἐνδιαφέρει ἐν τῷ προκειμένῳ. Δι' αὐτῆς προσλαμβάνουν ἀπλῶς αἱ φυσικαὶ τάσεις καὶ ὁρμαὶ τοῦ ἀνθρώπου τὰς γενικὰς ἐκεῖνας μορφὰς, δι' ὧν καθίσταται δυνατὴ ἡ μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων συμβίωσις. Ἡ ἀντίθεσις μεταξὺ ἐσωτερικοῦ καὶ ἐξωτερικοῦ πολιτισμοῦ εἶναι ἐκείνη, ἐξ ἧς προκύπτουν τὰ θεμελιώδη προβλήματα τῆς κοινωνιολογίας τοῦ Alfred

W e b e r. Ὁ ἐξωτερικὸς πολιτισμὸς βασίζεται ἐπὶ τοῦ «πνεύματος», ἐν τῇ τεχνικῇ καὶ λογικῇ αὐτοῦ ἐκδηλώσει. Ὁ ἐσωτερικὸς πολιτισμὸς βασίζεται ἐπὶ τῆς προσπαθείας τοῦ πνεύματος, ὅπως ὑπερπηδήσῃ τὰ ὅρια τῆς λογικῆς καὶ ἀναγκῆς εἰς τὴν μυστικὴν καὶ μεταφυσικὴν σφαιρὰν τοῦ ἀπολύτου. Ἀντιθέτως πρὸς τὸν ἐξωτερικὸν πολιτισμὸν, ὁ ὁποῖος μετροῦται — καὶ μετροῦται ὀρθῶς — ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ κριτηρίου τῆς προόδου, καὶ συνίσταται εἰς τὴν ἐξέλιξιν πρὸς τὸ διαρκῶς τελειότερον, ὁ ἐσωτερικὸς πολιτισμὸς δὲν γνωρίζει βαθμίδας ἐξελέξεως καὶ προόδου, διότι πᾶσα ἐκδήλωσις του ἀποτελεῖ ἅρ' ἑαυτῆς ἀπόλυτον τελειότητα. Οὗτος, ἐκφράζων τὸ «ψυχικῶς ἀπόλυτον», δὲν ὑπόκειται εἰς πρόοδον. Ἐν ᾧ ὁ ἐξωτερικὸς πολιτισμὸς κινεῖται ὑπὸ τῆς σκοπιμότητος καὶ ὁδηγεῖ πρὸς τὸ διαρκῶς πρακτικώτερον καὶ ὠφελιμώτερον, ὁ ἐσωτερικὸς πολιτισμὸς ἀγνοεῖ τὴν σκοπιμότητα καὶ ἐκδηλοῦται πολλάκις κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὰς ἐπιταγὰς τῆς. Οὗτος ὄχι μόνον δὲν συντηρεῖ, ἀλλὰ θυσιάζει τὸν ἄνθρωπον καὶ θυσιάζει τοῦτον εἰς τὸν βωμὸν τοῦ ἀσκόπου καὶ περιττοῦ, τὸ ὁποῖον ὅμως—ἂν καὶ ἄσκοπον καὶ περιττόν, ἂν καὶ ἀντίθετον πολλάκις πρὸς τοὺς ἀμέσους σκοποὺς τῆς ζωῆς — αἰσθανόμεθα ὡς τὸ ὑψιστον νόημα αὐτῆς ταύτης τῆς ζωῆς. Αἱ μορφαί, δι' ὧν ἐκδηλοῦται ἀντικειμενικῶς ὁ ἐσωτερικὸς πολιτισμὸς, εἶναι τὸ καλλιτέχνημα καὶ ἡ ἰδέα (ἡ ἰδέα ὄχι ὡς ἀπαίτησις τῆς λογικῆς, ὄχι ὡς σκοπὸς καὶ ὡς προῖόν σκέψεως, ἀλλ' ὡς κᾶτι, τὸ ὁποῖον, διαμορφούμενον μόνον ὑπὸ τοῦ αἰσθήματος, ἐμφανίζεται ὡς προῖόν μυστικῆς δημιουργίας καὶ ὄχι λογικοῦ ὑπολογισμοῦ). Οἱ μόνον δημιουργικοὶ φορεῖς τοῦ πολιτισμοῦ τούτου εἶναι ὁ καλλιτέχνης καὶ ὁ προφήτης. Δι' αὐτῶν ἐπιτυγχάνεται ἡ σύνθεσις μεταξὺ προσωπικότητος καὶ σύμπαντος, μεταξὺ τοῦ Ἄτιμαν καὶ τοῦ Μπράχμαν, ὅπως θὰ ἔλεγαν οἱ Ἰνδοί.

13. Ἀδιάφορον εἶναι ἐν τῷ προκειμένῳ, εἰάν θὰ θελήσῃ τις ἢ ὄχι νὰ παρακολουθήσῃ τὸν Alfred Weber εἰς τὴν ποιητικὴν αὐτὴν ἔξαρσιν, εἰς ἣν καταλήγει ἡ θεωρία του ἢ μᾶλλον ἡ διατύπωσις τῆς θεωρίας του. Ὅσοι λαμβάνουν ὡς στόχον (εὐκόλον στόχον) τῆς ἐπιθέσεώς των τὴν διατύπωσιν, συγκεκριμένως δὲ τὰς μυθολογικὰς εἰκόνας, εἰς τὰς ὁποίας καταφεύγει αὕτη πολλάκις κατ' ἀνάγκην, καὶ νομίζουσιν, ὅτι, κτυπῶντες τὸν στόχον τοῦτον, καταλύουν καὶ τὴν θεωρίαν, πλὴν

νῶνται οἰκτρῶς. Οὗτοι ἀποδεικνύουν ἀπλῶς — (καὶ ἔχομεν ὑπ' ὄψιν ὠρισμένον ἐν Ἑλλάδι παράδειγμα) — ἢ ὅτι εἶναι ἀνίκανοι νὰ συλλάβουν τὴν θεωρίαν ἢ ὅτι κακοπίστως τὴν ἀποσιωποῦν διὰ νὰ ἀναδειχθοῦν νικηταὶ ἐκεῖ, ὅπου ἡ νίκη εἶναι εὐκόλος, κτυπῶντες τὰς λέξεις καὶ ὄχι τὰ νοήματα, προσβάλλοντες τὸ ἔνδυμα καὶ ὄχι τὸ σῶμα τῆς θεωρίας. Ἐνταῦθα πάντως θὰ ἀποφύγωμεν νὰ δώσωμεν εἰς τούτους ἀφορμὴν νέων ἐπιθέσεων (εὐκόλων, συγχρόνως δὲ καὶ εὐτελῶν νικῶν) καὶ θὰ περιορισθῶμεν εἰς τὸ νὰ ἐκτιμήσωμεν τὸν καθαρῶς ἐπιστημονικὸν πυρῆνα τῆς θεωρίας τοῦ Alfred Weber.

Ὁ ἐπιστημονικὸς πυρῆν τῆς θεωρίας τοῦ Γερμανοῦ κοινωνιολόγου συμπίπτει κατ' οὐσίαν πρὸς τὰ συμπεράσματα, εἰς τὰ ὁποῖα κατέληξεν ἡ γενομένη ἀνωτέρω κριτικὴ ἀντιμετώπισις τοῦ Μαρξισμοῦ. Χωρὶς νὰ ἀναιρηθῆται εἰς τὰ κύρια αὐτῆς συστατικὰ ἢ περὶ ἱστορίας θεωρία τοῦ Μαρξισμοῦ, περιορίζεται ἀπλῶς—καὶ δὴ ὡς πρὸς ὠρισμένην σφαιρὰν τῆς ζωῆς—ἡ ἰσχὺς τῆς. Περιορίζεται ὡς πρὸς τὴν σφαιρὰν ἐκείνην, τῆς ὁποίας καθαροτέρα ἐκδήλωσις εἶναι ἡ τέχνη, δηλαδὴ ἐκείνην, ἡ ὁποία δὲν γνωρίζει ἐξέλιξιν καὶ πρόοδον δυναμένην νὰ κριθῆ ἐπὶ τῇ βάσει ἐνιαίου καὶ ἀντικειμενικοῦ μέτρου, ἐπὶ τῇ βάσει λογικοῦ κριτηρίου. Συμφώνως πρὸς τὴν τελευταίαν καὶ νεωτάτην διατύπωσιν, τὴν ὁποίαν ἔδωκεν ὁ Alfred Weber εἰς τὴν θεωρίαν του, διατύπωσιν γενομένην εἰς τὸ μόνον μακρὸν ἄρθρον, τὸ ὁποῖον ἔγραψεν οὗτος εἰς τὸ ἄρτι ἐκδοθὲν ἐν Γερμανίᾳ «Λεξικὸν τῆς κοινωνιολογίας» (πρόκειται μᾶλλον περὶ συστήματος παρὰ περὶ λεξικοῦ τῆς κοινωνιολογίας), δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν τὰ ἑξῆς : Κατὰ τὸν Alfred Weber, ἡ ἱστορία, παρατηρουμένη ἀπὸ τῆς ἐπόψεως τοῦ ὀργανικοῦ καὶ πνευματικοῦ πολιτισμοῦ, ἀποκαλύπτει εἰς τὰ βλέμματά μας σειρὰν κόσμων, σειρὰν πολιτισμῶν, οἱ ὁποῖοι κόσμοι (π.χ. ὁ αἰγυπτιακός, ὁ βαβυλωνιακός, ὁ Ἰνδικός, ὁ κινεζικός, ὁ περσικο-ἰουδαϊκός, ὁ ἑλληνορωμαϊκός, ὁ βυζαντινός, ὁ ἰσλαμιτικὸς καὶ ὁ νεώτερος δυτικὸς κόσμος) ἐμφανίζονται κεκτημένοι ἰδίαν ἕκαστος οὐσίαν, ἰδίαν ἔκφρασιν καὶ καθολικὴν φυσιογνωμίαν, ἴδια ὕψη τελειότητος καὶ ἰδίους τρόπους παρακμῆς. Εἰς τὴν οὐσίαν καὶ τὴν φυσιογνωμίαν τοῦ ψυχικο-πνευματικοῦ των πολιτισμῶν δὲν ἐμφανίζονται οἱ κόσμοι οὗτοι ἀνήκοντες εἰς σειρὰν ἐξελίξεως. Καὶ ὁμως : χωρὶς νὰ ἀνήκη ἡ οὐσία των εἰς σειρὰν ἐξελίξεως, οἱ κόσμοι

οὔτοι συνδέονται πρὸς ἀλλήλους διὰ τοιαύτης τινὸς σειρῆς καὶ δὴ ἐκείνης, ἢ ὅποια διέπει κατὰ τρόπον ἐνιαῖον καὶ ἀνέκκλητον ὀλόκληρον τὴν ἱστορίαν τῆς ἀνθρωπότητος ἀπὸ τῶν πρώτων αὐτῆς ἀρχῶν. Ἡ διέπουσα τὴν ἀνθρωπότητα ἐνιαία ἐξέλιξις ἐκδηλοῦται κυρίως ὡς ἡ προϊοῦσα ἐξάπλωσις καὶ τελειοποιήσις τῆς ἐξωτερικῆς κυριαρχίας τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ τῆς φύσεως, δηλαδή ὡς πρόοδος τῆς τεχνικῆς. Πᾶν βῆμα εἰς τὴν ἐξέλιξιν αὐτὴν βασιίζεται ἐπὶ τοῦ προηγουμένου καὶ σημαίνει λογικῶς πρόοδον ἀπέναντι τούτου. Τὸ ὅτι ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν ἀνεκὸπῃ πρὸς στιγμὴν ἢ πρόοδος αὕτη ἢ μᾶλλον ὁ ἀντίκτυπος, τὸν ὅποιον εἶχεν αὕτη εἰς τὴν συνείδησιν τῶν ἀνθρώπων, διὰ τῆς μεταναστεύσεως καὶ διεισδύσεως βαρβάρων εἰς χώρας προηγμένας ἢ διὰ τῆς κοινωνικῆς χειραφετήσεως καὶ ἐπικρατήσεως τάξεων πνευματικῶς παρθένων, τοῦτο δὲν ἀναιρεῖ τὰς ἀρχάς, ἐφ' ὧν θεωροῦμεν βασιζομένην τὴν πρόοδον τοῦ τεχνικοῦ καὶ λογικοῦ πολιτισμοῦ, δηλαδή τὰς ἀρχάς τοῦ ἀμετακλήτου καὶ τῆς καθολικότητος. Αἱ περὶ ὧν ὁ λόγος ὀπισθοδρομήσεις— ἐκτὸς τοῦ ὅτι ἐσημειώθησαν μόνον εἰς τὴν συνείδησιν, τὴν ὅποιαν εἶχον οἱ ἀνθρώποι περὶ τῆς προόδου, καὶ ὄχι εἰς αὐτὰ ταῦτα τὰ προϊόντα τῆς προόδου (ταῦτα ἔμεναν πάντοτε ἀνέπαφα καὶ εἷς μόνον μῦθος ὁμιλεῖ περὶ ἀπολεσθέντος ἐπιγείου Παραδείσου, ὁ μῦθος τῆς Ἀτλαντίδος)—, ἐκτὸς τούτου, αἱ περὶ ὧν ὁ λόγος ὀπισθοδρομήσεις ὑπῆρξαν ἀνέκαθεν στιγμιαῖαι καὶ ἀσήμαντοι. Εἰς τὴν σφαιρᾶν τοῦ τεχνικοῦ ἢ ἐξωτερικοῦ πολιτισμοῦ (εἰς ταύτην δέ, ὅπως εἴπομεν ἤδη ἐπανειλημμένως, ἀνήκει κατ' ἐξοχὴν καὶ ἡ ἐξηρητημένη ἀπὸ τὰς προόδους τῆς τεχνικῆς οἰκονομική, πολιτικὴ καὶ νομικὴ ζωὴ) ἡ σειρά τῆς ἐξελίξεως εἶναι αὐστηρῶς λογικὴ. Εἰς τὴν πραγματικότητα βεβαίως δὲν ἐμφανίζεται ἡ σφαιρα αὕτη πλήρως διακεκοιμένη ἀπὸ τῆς ἄλλης σφαιρας, ἀπὸ τῆς τοῦ ὀργανικοῦ καὶ ψυχικο-πνευματικοῦ πολιτισμοῦ. Θεωρητικῶς μόνον προβαίνομεν εἰς τὴν ἀπομόνωσιν ἐκάστης τῶν δύο τούτων σφαιρῶν, προβαίνομεν δὲ εἰς τοιαύτην θεωρητικὴν ἀπομόνωσιν διὰ λόγους μεθοδικῆς ἀνάγκης ἢ καὶ σκοπιμότητος. Εἰς τὴν πραγματικότητα εἰσδύουν π.χ. εἰς τὴν σφαιρᾶν τῆς τέχνης στοιχεῖα ὀφειλόμενα εἰς τὴν πρόοδον τῆς τεχνικῆς, στοιχεῖα δημιουργοῦντα νέους ὄρους (ἐξωτερικοὺς ὅμως ἀπλῶς ὄρους) καλλιτεχνικῆς δημιουργίας. Καὶ ἀντιστροφῶς: ἡ μορφή, ἣν παρουσιάζει ἡ οἰκονομικὴ ἢ ἡ πολιτικὴ ζωὴ λαοῦ τινος εἶναι δυνατὸν κάλλιστα νὰ

ἐμφανισθῆ ἀναμεμιγμένη μὲ στοιχεῖα ὀφειλόμενα εἰς τὴν σφαιρᾶν τοῦ ψυχικο-πνευματικοῦ πολιτισμοῦ, στοιχεῖα, τὰ ὅποια, χωρὶς νὰ εἶναι δυνατόν νὰ ἐπηρεάσουν ὀριστικῶς τὴν ἐξέλιξιν τῆς περὶ ἧς ὁ λόγος οἰκονομίας ἢ πολιτικῆς ζωῆς, προσδίδουν πάντως εἰς αὐτὴν ἴδιον πολ- λάκις χρωματισμόν. Ὅταν χωρίζωμεν τὸν ἔσωτερικὸν ἀπὸ τοῦ ἔξωτε- ρικοῦ πολιτισμοῦ, τὴν τέχνην π. χ. ἀπὸ τῆς οἰκονομίας, πρέπει μάλι- στα νὰ ἔχωμεν ὑπ' ὄψιν μας καὶ περισσότερον ἀκόμη, τὸ ὅποιον, χωρὶς νὰ τονίζεται ὑπὸ τοῦ Alfred Weber νομιζόμεν, ὅτι συνδυάζεται κάλλιστα πρὸς τὴν θεωρίαν του. Πρέπει νὰ ἔχωμεν ὑπ' ὄψιν μας, ὅτι αἱ δύο αὗται μορφαὶ τῆς ζωῆς, ἢ τέχνη π. χ. καὶ ἢ οἰκονομία (προτιμῶμεν τὸ συγκεκριμένον τοῦτο παράδειγμα), λαμβανόμεναι ἐν τῇ πραγματικῇ αὐτῶν ἐκδηλώσει καὶ ὄχι ἐν τῇ θεωρη- τικῇ αὐτῶν ἀπομονώσει, ὅπου ἡ διάκρισις εἶναι ἀπόλυτος, διαφέ- ρουν ἀπ' ἀλλήλων μόνον ὡς πρὸς τὸν βαθμὸν τῆς σχέσεώς των πρὸς τὸ ἀπολύτως ἀτομικόν. Καὶ ἐξηγού- μεθα: Πᾶσα πράξις τοῦ ἀνθρώπου (καὶ τοῦτο ἀνελύσαμεν λεπτομερῶς εἰς τὰς πραγματείας ἡμῶν. «Ὁ ἄνθρωπος καὶ ἡ κοινωνία»¹ καὶ *Das Individuum als Grenze des Sozialen und der Erkenntniss*)² δεόν νὰ ἀναχθῆ εἰς νοήματα ἀφ' ἑνὸς μὲν τυπικά, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἀπολύτως ἀτομικά. Τὰ τυπικά νοήματα προσδιορίζουν τὴν κοινωνικότητα τῆς πράξεως, συνιστοῦν δηλαδή ἐκεῖνα τὰ στοιχεῖα τῆς πράξεως, τὰ ὅποια εἶναι κοινὰ καὶ εἰς πράξεις ἄλλων ἀνθρώπων. Δι' αὐτῶν ἀκριβῶς κα- θίσταται δυνατὴ ἡ ὑπαρξις κοινωνίας καὶ ἱστορίας. Δι' αὐτῶν τέλος ἐξασφαλίζεται τῆς μὲν ἱστορίας ἡ λογικὴ συνέχεια, τῆς δὲ κοινωνίας ἡ λογικὴ συνοχή. Τοῦτο δέ, διότι τυπικὸν νόημα καὶ τυπικὸν στοι- χεῖον πράξεώς τινος σημαίνει ἐκεῖνο, τὸ ὅποιον ἀνάγεται εἰς γενικό- τητα καὶ εἶναι κατ' ἀκολουθίαν λογικῶς συλληπτόν. Γενικὸν εἶναι μόνον τὸ λογικόν. Ἐὰ συνιστῶντα ἀντιθέτως τὴν πράξιν ἀπολύτως ἀτο- μικά στοιχεῖα (καὶ τοιαῦτα ὑπάρχουν, εἰς ἐλάχιστον ἔστω βαθμόν, καὶ

1. Ἐδημοσιεύθη εἰς τὸ «Ἀρχεῖον Φιλοσοφίας καὶ θεωρίας τῶν ἐπιστη- μῶν», ἔτος Γ', τεύχος 2ον.

2. Ἐδημοσιεύθη ἐν «Archiv für angewandte Soziologie», III, Bd., Heft 2. Εἰς τὴν πραγματείαν ταύτην ἀναφέρεται καὶ ὁ Alfred Weber, χωρὶς νὰ ἀναιρῆ τὴν περὶ ἀπολύτως ἀτομικοῦ θεωρίαν ἡμῶν.

εἰς τὴν δοῦσιν τοῦ ἀσημοτέρου τῶν ἀνθρώπων) δὲν συλλαμβάνονται λογικῶς—εἰν συνελαμβάνοντο, θὰ ἦρετο ἀφ' ἑαυτῆς ἢ ἀπόλυτος ἀτομικότης των—, δὲν ἐπαναλαμβάνονται εἰς τὴν συνείδησιν δευτέρου ἀνθρώπου (αὕτη εἶναι δυνατὸν εἰς τὴν καλλιτέραν τῶν περιπτώσεων νὰ τὰ διαίσθανθῆ ἁπλῶς) καὶ ἀρνοῦνται τὴν κοινωνικότητα, ἂν καὶ μόνον ἐν συνδουσίῳ πρὸς στοιχεῖα τυπικὰ καὶ κοινωνικὰ εἶναι δυνατὸν νὰ ἐκδηλωθοῦν πραγματικῶς, δηλαδὴ εἰς τὰς πράξεις τῶν ἀνθρώπων. Ἡ τραγικότης τοῦ ἀπολύτως ἀτομικοῦ νοήματος συνίσταται ἀκριβῶς εἰς τοῦτο: ὅτι, ἂν καὶ ἀρνεῖται, ὡς ἀπολύτως ἀτομικὸν τὴν κοινωνικότητα, μόνον ἐν συνδουσίῳ πρὸς κοινωνικὰ νοήματα, δηλαδὴ ἀντιφάσκον πρὸς τὸν προορισμὸν των, εἶναι δυνατὸν νὰ ἐκδηλωθῆ. Ἡ ἀντινομία αὕτη συνιστᾷ ὀλόκληρον τὴν ζωὴν μας. Δι' αὐτὸν ἀκριβῶς τὸν λόγον αὐτὰ ταῦτα τὰ ἔργα τῶν μεγάλων ἀνθρώπων, ἐν ᾧ θὰ ἔπρεπε νὰ πηγάζουν ἀπὸ τὴν χαρὰν, εἶναι προϊόντα πόνου, θυσίας καὶ τραγικῶν ἐσωτερικῶν συγκρούσεων. Δι' αὐτὸν τέλος τὸν λόγον ἡ ἱστορία τοῦ πνεύματος ἐμφανίζει νὰ ἐπαναστατικώτερα καὶ πρωτοτυπότερα τῶν πνευμάτων (ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα, ἀρνούμενα πάντα συμβιβασμὸν, ἐπεχείρησαν νὰ ἐκφράσουν τὸ ἀτομὸν των ἐντονώτερον τοῦ δέοντος καὶ καθ' ὑπέρβασιν τῶν ὁρίων τῆς κοινωνικότητος καὶ τυπικότητος) νὰ θραύωνται, καταλήγοντα εἰς παραφροσύνην (παράδειγμα: ὁ Nietzsche) ἢ νὰ καταφεύγουν εἰς τὴν ἀπομόνωσιν. Ἡ πικρὰ αὕτη μοῖρα πολλῶν μεγάλων, οἱ ὁποῖοι δὲν κατενοήθησαν καὶ ἠσκησαν ἐπίδρασιν ἀσυγκρίτως μικροτέραν πολλῶν ἄλλων κατωτέρων των πνευμάτων, ἐξουδετεροῦται βεβαίως ἐν μέρει διὰ τοῦ γεγονότος, ὅτι ὑπάρχουν συνήθως ἐλάχιστοι ἀνθρωποι, εἰς τοὺς ὁποίους εὐρίσκει ἀπήχησιν ἢ ὑπαρξίς των,—τὸ γεγονὸς ὅμως αὐτὸ δὲν φθάνει διὰ νὰ ἄρῃ τὴν ἀπομόνωσιν, εἰς τὴν ὁποίαν καταδικάζονται. Καὶ αὐτοὶ οἱ ὀλίγοι, εἰς τοὺς ὁποίους ἀντανεκλᾷ ἡ ψυχὴ των, εἶναι ἐπίσης μόνοι, εἶναι ἐπίσης ἐστερημένοι γείτονος!

Αἱ πράξεις λοιπὸν τῶν ἀνθρώπων (πᾶσαι ἀνεξαιρέτως αἱ πράξεις αὐτῶν) περιέχουν καὶ στοιχεῖα ἀπολύτως ἀτομικὰ καὶ στοιχεῖα τυπικά, δηλαδὴ κοινωνικὰ καὶ λογικά. Πάντοτε ὅμως ἔχει σημασίαν, ποῖα τούτων ἐπικρατοῦν εἰς ἐκάστην τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων. Ἐὰν ἐπικρατοῦν τὰ ἀπολύτως ἀτομικά, δηλαδὴ τὰ καθ' ὑπέρβασιν τοῦ λόγου ἐκδηλούμενα, ἢ περὶ ἧς ὁ λόγος πράξις ἀνήκει εἰς τὸν ἐσωτερικὸν ἢ

ψυχοπνευματικὸν πολιτισμόν. Ἐπειδὴ δὲ ἡ καλλιτεχνικὴ δρασίς τοῦ ἀνθρώπου σημαίνει πάντοτε ἐπικράτησιν τοῦ ἀπολύτως ἀτομικοῦ εἰς βάρος τοῦ τυπικοῦ καὶ λογικοῦ, δι' αὐτὸν τὸν λόγον θεωρεῖται ἡ τέχνη ὡς ἀνήκουσα κατ' ἐξοχὴν εἰς τὸν ψυχοπνευματικὸν πολιτισμόν. Τὸ ὅτι καὶ ὁ πολιτισμὸς οὗτος ἐκδηλοῦται ἱστορικῶς, τοῦτο ἀρκεῖ διὰ νὰ σημαίη, ὅτι καὶ αὐτὸς περιέχει στοιχεῖα τυπικά, κοινωνικά καὶ λογικά. Ἄνευ αὐτῶν δὲν θὰ ἀπετέλει ἱστορικὴν πραγματικότητα. Πάντως — καὶ τοῦτο ἔχει σημασίαν — εἰς τὴν σφαιρὰν τοῦ πολιτισμοῦ αὐτοῦ ἐπικρατεῖ τὸ ἀπολύτως ἀτομικόν. Εἰς τὴν σφαιρὰν ἀντιθέτως τοῦ τεχνικοῦ, λογικοῦ καὶ ἐξωτερικοῦ πολιτισμοῦ ἐπικρατοῦν τὰ τυπικά καὶ κοινωνικά στοιχεῖα, χωρὶς τοῦτο νὰ σημαίη, ὅτι παύουν τελείως δρῶντα καὶ στοιχεῖα ἀπολύτως ἀτομικά. Ταῦτα δροῦν βεβαίως, ἀλλὰ κατὰ τρόπον δευτερεύοντα, συνήθως μάλιστα ἀσήμαντον. Δι' αὐτὸν ἀκριβῶς τὸν λόγον ἡ σφαιρὰ αὐτὴ τοῦ πολιτισμοῦ, εἰς ἣν ἀνήκει κατ' ἐξοχὴν ἡ τεχνικὴ, ἡ θετικὴ ἐπιστήμη, ἡ οἰκονομία, θεωρεῖται διεπομένη κυρίως ὑπὸ τυπικῶν στοιχείων, δηλαδὴ ὑπὸ τῆς λογικῆς. Ὁ βαθμὸς λοιπὸν τῆς πρὸς τὸ ἀπολύτως ἀτομικὸν σχέσεώς των διακρίνει εἰς τὴν ἱστορικὴν των ἐκδήλωσιν τὸν ἐσωτερικὸν καὶ ψυχοπνευματικὸν ἀπὸ τοῦ ἐξωτερικοῦ, τεχνικοῦ καὶ λογικοῦ πολιτισμοῦ. Ἀλλὰ καὶ αὐτὸ ἔχει μεγίστην σημασίαν. Ὄταν λέγωμεν, ὅτι ἡ οἰκονομία ἀνήκει εἰς τὸν τεχνικὸν καὶ λογικὸν πολιτισμόν, τοῦτο σημαίνει, ὅτι ἡ οἰκονομία διέπεται κυρίως ὑπὸ στοιχείων τυπικῶν καὶ λογικῶν, δηλαδὴ ὑπὸ στοιχείων, τὰ ὅποια ὑφίστανται ἀναγκαίαν ἐξέλιξιν καὶ πρόοδον, τὴν ἐξέλιξιν, εἰς τὴν ὁποίαν ὀδηγεῖ ἡ λογικὴ. Τὰ ἀτομικά στοιχεῖα, ὡς ἀσθενέστερα, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀνακόψουν τὴν ἐξέλιξιν αὐτὴν καὶ ἐμφανίζονται ὡς ἀσήμαντα καὶ τυχαῖα περιστατικά εἰς τὴν ζωὴν τῆς οἰκονομίας π. χ., τοῦ δικαίου καὶ τῆς πολιτικῆς. Εἰς τὴν τέχνην ἀντιθέτως συμβαίνει τὸ ἀντίστροφον. Ἐδῶ ἐπικρατοῦν τὰ ἀπολύτως ἀτομικά στοιχεῖα.

14. Τὰ ἀνωτέρω ἀναπτυχθέντα θὰ μᾶς ὀδηγήσουν ἤδη καὶ εἰς τὴν ἐξαγωγήν ἄλλων σπουδαιοτάτων συμπερασμάτων. Ὁ Alfred Weber λέγει — καὶ λέγει τοῦτο μάλιστα, χωρὶς νὰ τὸ συνδυάζῃ πρὸς ὅσα ἡμεῖς ἀνωτέρω ἀνεπτύξαμεν —, ὅτι εἰς μὲν τὴν σφαιρὰν τοῦ ψυχοπνευματικοῦ πολιτισμοῦ εἶναι ἡ πρόγνωσις τοῦ μέλλοντος ἀδύνατος,

ἐν ᾧ εἰς τὴν σφαιρᾶν τοῦ λογικοῦ καὶ τεχνικοῦ πολιτισμοῦ εἶναι δυνατή. Πρόγνωσις δὲν εἶναι δυνατόν νὰ γίνῃ εἰ μὴ μόνον ἐκεῖ, ὅπου ὑπάρχει ἐξέλιξις, διότι μόνον ἐκεῖ ὑπάρχει καὶ μέτρον λογικόν, ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ὁποίου μετροῦται ἡ κίνησις τῆς ἱστορικῆς ζωῆς. Εἰς τὸ συμπέρασμα τοῦτο εἶχον καταλήξει ἤδη οἱ Saint-Simon καὶ Auguste Comte, οἱ ὁποῖοι μάλιστα ἐδίδαξαν, ὅτι ἡ γνῶσις σημαίνει πρόγνωσιν (savoir c'est prévoir). Εἰς τὸ αὐτὸ συμπέρασμα κατέληξε καὶ ὁ Μαρξισμός, ὁ ὁποῖος μάλιστα ἐφήρμοσε τὴν ἀρχὴν τῆς προγνώσεως κατὰ τρόπον ἐξαιρετικῶς ἐπιτυχῆ. Ὁ Μαρξισμός ὅμως, ὡς καὶ οἱ ἀνωτέρω μνημονευθέντες πρόδρομοί του, θεωροῦντες τὰ πάντα ὡς ὑποκείμενα εἰς ἐξέλιξιν, ἐθεώρησαν καὶ τὰ πάντα ὡς ἐπιδεκτικὰ προγνωστικῆς ἐπεμβάσεως. Ὁ Alfred Weber ἀντιθέτως, ὁρμηθεὶς ἐκ τῆς θεμελιώδους διακρίσεως τῶν δύο σφαιρῶν πολιτισμοῦ, ὧν ἡ μία μόνον διέπεται ὑπὸ τοῦ νόμου τῆς ἐξελίξεως, ἐμφανίζει καὶ τὴν πρόγνωσιν ὡς δυναμένην νὰ ἰσχύσῃ ἐν σχέσει πρὸς τὴν μίαν μόνον τῶν σφαιρῶν τούτων. Κατ' οὐσίαν βεβαίως καὶ ὁ Μαρξισμός, παρὰ τὴν καθολικὴν κατεύθυνσιν τοῦ ἐπιστημονικοῦ του προγράμματος, δὲν ἐφήρμοσε τὴν ἀρχὴν τῆς προγνώσεως εἰ μὴ μόνον ἐν σχέσει πρὸς τὰς μορφὰς ἐκείνας τῆς ζωῆς, αἱ ὁποῖαι ἀνήκουν εἰς τὴν σφαιρᾶν τοῦ τεχνικοῦ, λογικοῦ καὶ ἐξωτερικοῦ πολιτισμοῦ. Ὁ Alfred Weber ὅμως πρῶτος ἀπέκλεισε καὶ κατ' ἀρχὴν τὴν πιθανότητα τῆς προγνώσεως ἀπὸ πᾶν ὅ,τι δὲν ὑπάγεται εἰς τὴν σφαιρᾶν ταύτην.

Ἦδη ὅμως ἐρωτᾶται : Διατί ἀρᾶ γε ἡ πρόγνωσις, ἐν ᾧ θὰ ἔπροεπε νὰ εἶναι εὐκολωτάτη ἐν σχέσει πρὸς τὸν τεχνικὸν καὶ ἐξωτερικὸν πολιτισμόν, εἶναι ἐν σχέσει καὶ πρὸς αὐτὸν ἀκόμη δύσκολος, ἐλάχιστοι δὲ κατώρθωσαν μέχρι τοῦδε νὰ προβλέψουν (καὶ αὐτοὶ μάλιστα ἐν γενικωτάταις γραμμαῖς) τὴν σημειωθησομένην ἐν τῇ σφαιρᾷ ταύτῃ τοῦ πολιτισμοῦ ἐξέλιξιν ; Εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο δὲν εἶναι δυνατόν νὰ δοθῇ ἀπάντησις ὀρθῆ εἰ μὴ μόνον ἐὰν συνδυασθῇ αὕτη πρὸς ὅσα ἀνεπτύξαμεν ἀνωτέρω περὶ τῆς σχέσεως τοῦ ἀπολύτως ἀτομικοῦ πρὸς τὸ κοινωνικὸν καὶ τυπικόν. Ἐὰν ἦτο ἡ σφαιρᾶ τοῦ τεχνικοῦ καὶ ἐξωτερικοῦ πολιτισμοῦ τελείως ἀπηλλαγμένη ἀπολύτως ἀτομικῶν στοιχείων, θὰ ἦτο εὐκολώτατον νὰ προβλέπωμεν ἐκάστοτε τὴν ἐξέλιξιν, ἡ ὁποία πρόκειται νὰ σημειωθῇ ἐν αὐτῇ. Εἴπομεν ὅμως ἤδη, ὅτι καὶ ἡ σφαιρᾶ

αὐτὴ δὲν εἶναι τελείως ἀπηλλαγμένη ἀπολύτως ἀτομικῶν στοιχείων. Ἐὰν καὶ τὰ στοιχεῖα ταῦτα ἀποτελοῦν ἀσήμαντα περιστατικὰ εἰς τὴν ζωὴν π.χ. τῆς οἰκονομίας, ἂν καὶ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἀνακόψουν τὴν ἐξέλιξίν της, πάντως εἶναι ἀρκετὰ διὰ νὰ συσκοτίσουν τὴν εἰκόνα τῆς πραγματικότητος, ἢ ὅποια παρέχεται εἰς τὰ βλέμματα τοῦ ἐρευνητοῦ, ἀπαιτεῖται δὲ ἰκανότης ἰδιαιτέρα, διὰ νὰ ἀπαλλάξῃ οὗτος τὴν οἰκονομικὴν π.χ. πραγματικότητα τῶν στοιχείων τούτων καὶ διὰ νὰ προΐδῃ μετ' ἀσφαλείας τὴν ἐξέλιξίν της. Δι' αὐτὸν ἀκριβῶς τὸν λόγον δὲν εἶναι ἡ πρόγνωσις—ἐν αὐτῇ ταύτῃ τῇ σφαίρᾳ τοῦ τεχνικοῦ καὶ ἑξωτερικοῦ πολιτισμοῦ, ὅπου εἶναι αὕτη κατ' ἀρχὴν δυνατὴ—ἔργον παντὸς ἀνθρώπου. Μόνον μεγάλοι ἐρευνηταὶ ἢ μεγάλοι πολιτικοὶ εἶναι εἰς θέσιν νὰ ἀσκήσουν ἐπιτυχῶς τὸ ἔργον τῆς προγνώσεως.

* * *

Ἔσα ἀνεπτύξαμεν ἀνωτέρω—καὶ ἐτέθησαν δι' αὐτῶν, καθ' ἡμᾶς, αἱ βάσεις τῆς κοινωνιολογίας τῆς ἱστορίας ἢ τῆς λεγομένης δυναμικῆς κοινωνιολογίας¹⁾—διὰ δώσουν ἀφορμὴν εἰς πολλὰς παρεξηγήσεις. Θὰ

1) Ἡ συστηματικὴ κοινωνιολογία δέον νὰ διαιρεθῇ εἰς τὴν στατικὴν καὶ τὴν δυναμικὴν κοινωνιολογίαν. Ἀντιθέτως πρὸς τὴν δυναμικὴν κοινωνιολογίαν, περὶ τῶν θεμελιωδῶν προβλημάτων τῆς ὁποίας πραγματεύεται ἡ παροῦσα ἐργασία, ἡ στατικὴ, ἢ ὅποια προηγεῖται συστηματικῶς ἐκείνης, ζητεῖ νὰ συλλάβῃ τὰς ὅσον τὸ δυνατόν γενικωτέρας μορφὰς ἀνθρωπίνης συμβιώσεως. Αὗται εἶναι, κατὰ τὴν συμπληρωθεῖσαν ὑπὸ τοῦ H. Schmalenbach θεωρίαν τοῦ Ferdinand Tönnies, ἡ «κοινότης», ἢ «κοινωνία» (ἐν τῇ εἰδικωτέρᾳ τῆς λέξεως ἐννοίᾳ) καὶ ὁ «δεσμὸς». Εἰς τὰς μορφὰς αὐτὰς ἀνταποκρίνονται οἱ «ἰδεώδεις τύποι» ἐξουσιαστικῆς μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων σχέσεως, ὅπως ἀπεκρυστάλλωσεν αὐτοὺς ὁ Max Weber. Εἰς τὰς γενομένας ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ καὶ ἐν τῇ Παντείῳ Σχολῇ πολιτικῶν ἐπιστημῶν κατὰ τὸ ἀκαδημαϊκὸν ἔτος 1931—1932 παραδόσεις μου, ἀνεπτύξα συστηματικῶς τὴν στατικὴν κοινωνιολογίαν. Αἱ παραδόσεις αὗται, λιθογραφηθεῖσαι, διανέμονται ὑπὸ τῆς Παντείου Σχολῆς. Γενικά τινα περὶ τῶν θεωριῶν τοῦ Tönnies καὶ τοῦ Max Weber εὑρηγνται ἀνεπτυγμένα καὶ εἰς τὸ βιβλίον μου: «Ἡ κοινωνία τῆς ἐποχῆς μας» (1932). Ὅσον ἀφορᾷ εἰδικώτερον τὴν περὶ «ἰδεωδῶν τύπων» θεωρίαν τοῦ Max Weber παρέμπω τὸν ἀναγνώστην καὶ εἰς τὴν ὡραίαν καὶ ἐκτενῆ εἰσαγωγὴν, τὴν ὅποιαν προτάσσει ὁ I. Συκουτρῆς εἰς τὴν μετάφρασιν τῆς πραγματείας τοῦ

παρεξηγηθούν ἰδίᾳ ὑπ' ἐκείνων, οἱ ὅποιοι, θέλοντες νὰ ἀναγάγουν τὰ ἐν τῇ πραγματείᾳ ταύτῃ ἀναπτυχθέντα εἰς ὠρισμένην φιλοσοφικὴν ἀρχὴν, συνηθισμένοι δὲ εἰς τὴν σχηματικὴν καὶ ἀπλὴν ἀντίθεσιν μεταξὺ ἰδεοκρατίας καὶ ὕλισμοῦ, δὲν θὰ γνωρίζουν εἰς ποίαν τῶν δύο τούτων κατευθύνσεων ἀνήκει ὁ συγγραφεὺς τῆς παρούσης πραγματείας. Εἶναι ὁμῶς ἀρά γε ἀναγκαῖον νὰ ἀνήκη ὅπωςδήποτε εἰς τὴν μίαν τῶν δύο τούτων κατευθύνσεων ; Μήπως—(καὶ θέτομεν ἐνταῦθα ἀπλῶς τὸ ἐρώτημα, χωρὶς νὰ εἴμεθα εἰς θέσιν καὶ νὰ ἀπαντήσωμεν εἰς αὐτό)—ἡ ἀντίθεσις μεταξὺ ἰδεοκρατίας καὶ ὕλισμοῦ ὀφείλεται εἰς πρόληψιν, ἡ ὁποία, ἀναπτυχθεῖσα κατὰ τὴν μακρὰν ἱστορίαν τοῦ πνεύματος, εἶναι προωρισμένη κάποτε νὰ ἀρθῇ καὶ ὑπερνικηθῇ ; Ἡ κοινωνιολογία, ἡ ὁποία ἀντιμετωπίζει τὰ φιλοσοφικὰ προβλήματα ὄχι ἐν σχέσει πρὸς ἑαυτά, ἀλλ' ἐν ἀμέσῳ ἀναφορᾷ πρὸς τὸν πλοῦτον καὶ τὴν ποικιλίαν τῶν ἱστορικῶν καὶ κοινωνικῶν φαινομένων, εἶναι ἠναγκασμένη νὰ θέσῃ τὸ ἀνωτέρω ἐρώτημα. Εἰς τὴν ἱστορίαν βλέπει ὁ κοινωνιολόγος τὰ παραδοξώτερα τῶν πραγμάτων. Ὅσον περισσότερον ἐμβαθύνει εἰς τὰ πράγματα καὶ ἐκτιμᾷ τὴν ποικιλίαν των, τόσο περισσότερον ἀπομακρύνεται τῶν ἀπλῶν καὶ ἀπολύτων λύσεων, εἰς τὰς ὁποίας καταλήγει ὁ ἰδεοκράτης ἢ ὁ ὕλιστής. «Ἐντεῦθεν ἐξηγεῖται» ὅπως τονίζει ὀρθότατα ὁ Ἰ. Συκουτρῆς, «ὁ σχετικισμὸς τοῦ Max Weber, ποὺ εἶναι τόσο ἀπόλυτος καὶ δριμύς εἰς τὰς ἐκδηλώσεις του, ὅσον βαθυτέρα εἶναι ἡ πίστις του πρὸς τὴν ἀπόλυτον ἀξίαν τῆς ζωῆς». Καὶ μνημονεύομεν τὸ ὄνομα τοῦ Max Weber, διότι εἶναι ζήτημα, εἰ κατὰ τὰς τελευταίας δεκαετηρίδας ὑπῆρξεν ἄλλος, ὁ ὅποιος, «ὡς πρωτοπόρος πάντοτε καὶ δημιουργός», ἐγνώρισε καὶ ἐπραγματεύθη τόσα προβλήματα, ὅσα αὐτός. Μνημονεύομεν τὸ ὄνομα τοῦ Max Weber, διότι ὁ «σχετικισμὸς του» οὐδεμίαν ἔχει σχέσιν πρὸς τὸν «δογματικὸν σχετικισμόν». Οἱ ὁπαδοὶ τοῦ δογματικοῦ σχετικισμοῦ ἀνάγουν ἀπλῶς εἰς φιλοσοφικὴν ἀρχὴν τὴν ἀδυναμίαν των, ὅπως ἐκλέξουν μεταξὺ τῶν διαφόρων δυνατοτήτων τῆς ζωῆς ἐκείνην, ἡ ὁποία ἀξίζει νὰ ἐπικρατήσῃ ἀπέναντι τῶν ἄλλων. Ὁ

Max Weber «Ἡ ἐπιστήμη ὡς ἐπάγγελμα» (βλ. Ἀρχεῖον οἰκονομικῶν καὶ κοινωνικῶν ἐπιστημῶν, ἔτος 12., τεύχος Δ', σ. 381--431).

σχετικισμὸς τοῦ Max Weber εἶναι θεμελιωδῶς διάφορος. Δὲν θὰ ἔπρεπε μάλιστα ἴσως νὰ ὀνομασθῇ σχετικισμὸς. Οὗτος ὀφείλεται εἰς τὴν ἀγάπην καὶ «ἰσοπολιτείαν», μὲ τὴν ὁποίαν ὁ Max Weber ὡς θεωρητικὸς ἄνθρωπος παρετήρησε τὰ φαινόμενα, συνέζησε μετ' αὐτῶν καὶ ἐξετίμησε τὴν ποικιλίαν των. Ἀπὸ τῆς ἐπόψεως αὐτῆς πᾶς γνήσιος κοινωνιολόγος ὀφείλει νὰ εἶναι σχετικιστῆς. Ἴσως εὐρεθῇ τρόπος νὰ ἀναχθῇ κάποτε ὁ ἰδιότυπος αὐτὸς σχετικισμὸς, ὁ ὁποῖος δὲν ἔτυχεν ἀκόμη δικαίωσης φιλοσοφικῆς (πρὸς τὸν δογματισμὸν σχετικισμὸν—τὸ ἐπαναλαμβάνομεν—οὐδεμίαν ἔχει σχέσιν), εἰς ἐνιαίαν τινὰ φιλοσοφικὴν ἀρχήν, ὑπερνικωμένης τῆς ἀντιθέσεως μεταξὺ ἰδεοκρατίας καὶ ὕλισμοῦ. Ἴσως εὐρεθῇ τρόπος νὰ δικαιολογηθῇ φιλοσοφικῶς αὐτὸ τοῦτο τὸ γεγονός, τὸ ὁποῖον ὁ κοινωνιολόγος πιστοποιεῖ ἀπλῶς, τὸ γεγονός, ὅτι ἡ ἱστορία τρέφει εἰς τοὺς κόλπους της καὶ τὸ ἄτομον μὲ τὴν ἐλευθερίαν του καὶ τὸν νόμον μὲ τὴν ἀναγκαιότητά του. Ἴσως εὐρεθῇ τρόπος νὰ ἐξηγηθῇ τέλος φιλοσοφικῶς καὶ τὸ ἄλλο γεγονός, τὸ ὁποῖον ἐπίσης πιστοποιεῖ ὁ κοινωνιολόγος, δηλαδή τὸ γεγονός, ὅτι, ἂν καὶ συνυπάρχουν τὸ ἄτομον καὶ ὁ νόμος, ἐν τούτοις εἶναι ἐκ τῶν προτέρων πάντοτε ὠρισμένον, εἰς ποίας σφαίρας τῆς ἱστορικῆς ζωῆς ἢ συνύπαρξις των ἢ μᾶλλον ὁ μυστικὸς καὶ μοιραῖος ἀνταγωνισμὸς των καταλήγει εἰς ἐπικράτησιν τοῦ ἀτόμου καὶ εἰς ποίας καταλήγει εἰς ἐπικράτησιν τοῦ νόμου, τῆς ἀνώνυμου κοινωνικῆς ἀνάγκης. Εἰς τὴν τελευταίαν αὐτήν, ῥιζικωτέραν πλέον, θέσιν τῶν προβλημάτων δὲν εἶχε φθάσει βεβαίως ὁ Max Weber, τοῦ ὁποίου τὸ ὄνομα ἀνωτέρω ἐπεκαλέσθημεν. Οὗτος θὰ ἀπέφευγε, δυσπιστῶν πρὸς πᾶν ὅ,τι προδικάζει τὸ ἀποτέλεσμα τῆς συγκεκριμένης ἐκάστοτε ἐρεύνης του, καὶ αὐτὴν ἀκόμη τὴν λύσιν ὡς δογματικὴν. Καὶ ὅμως: ἡ λύσις αὐτὴ δὲν ἀπέχει κατὰ βάθος ἀπὸ τῶν πορισμάτων τῶν κατὰ μέρος ἐρευνῶν του.

Ἡ λύσις αὐτὴ, διὰ τῆς φιλοσοφικῆς θεμελιώσεως τῆς ὁποίας θὰ ὑπερνεκᾶτο ἡ ἀντίθεσις μεταξὺ ἰδεοκρατίας καὶ ὕλισμοῦ, ἀποτελεῖ ἄλλως τε τὴν πολυτιμοτέραν ὑπηρεσίαν, τὴν ὁποίαν παρέχει ἡ κοινωνιολογία εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ πνεύματος.¹⁾ Ἡ φιλοσοφικὴ θεμελίωσις

1) Ὁ Karl Dunkmann ἐξήγαγεν ἐπίσης — συγκεκριμένως ἐπὶ τῆ

τῆς τοιαύτης λύσεως προϋποθέτει βεβαίως τὴν ἐγκατάλειψιν τῶν μέσων καὶ ὀργάνων, μὲ τὰ ὁποῖα—σχεδὸν ἀποκλειστικῶς ¹⁾—ἐργάζεται τελευταίως ἡ φιλοσοφία, ἰδίᾳ ἡ ἐπισήμως προσφερομένη φιλοσοφία. Προϋποθέτει διάθεσιν ποιητικὴν, ἔχει ἀνάγκην περισσότερον τῆς σοφίας τοῦ ποιητοῦ καὶ ὀλιγώτερον τῆς λογικῆς τοῦ φιλοσόφου. Χαρακτηριστικὸν εἶναι, ὅτι αὐτοὶ οὗτοι οἱ κοινωνιολόγοι, οἱ ὁποῖοι ἔδωκαν διὰ τῆς ἐρεῦνης τῶν ἀφορμῶν εἰς τὸ νὰ τίθενται σήμερον τοιοῦτοτρόπως τὰ προβλήματα, δὲν εἶναι ξένοι πρὸς τὴν ἀποστολὴν τοῦ ποιητοῦ. Λέγοντες τοῦτο, ἔχομεν ὑπ' ὄψει κυρίως τὸν Ferdinand Tönnies καὶ τὸν Alfred Weber, οἱ ὁποῖοι ἔχουν συνείδησιν τοῦ γεγονότος, ὅτι εἰς αὐτὴν ταύτην τὴν ἐπιστήμην δὲν ἀρκεῖ ἡ λογικὴ. Καὶ πράγματι: εἰν ἔφθασεν ἡ λογικὴ σήμερον εἰς τὸν ἀνώτατον βαθμὸν τῆς ἐπιδράσεώς της, ἔφθασε μόνον καὶ μόνον διὰ νὰ καταδειχθῇ, πόσον περιορισμένη εἶνε ἡ ἔκτασις τῆς ἰσχύος της. Αὕτη αὕτη ἡ φιλοσοφικὴ θεμελίωσις τοῦ «παν-λογισμοῦ», ἡ ἀπολυτοποίησις τῆς λογικῆς ἀνάγεται εἰς «ἀλόγους» προϋποθέσεις καὶ ἀναιρεῖ ἑαυτήν!

βιάσει εἰδικῆς φιλοσοφικῆς ἐκτιμήσεως τῆς κοινωνιολογίας τοῦ F. Tönnies—τὸ συμπέρασμα, εἰς τὸ ὁποῖον καταλήγομεν καὶ ἡμεῖς, δηλαδὴ τὸ συμπέρασμα, ὅτι εἰσερχόμεθα εἰς νέαν φάσιν τῆς ἱστορίας τοῦ πνεύματος καὶ ὅτι αὕτη συνδέεται μὲ τὴν ὑπερνίκησιν «τῆς στείρας ἀντιθέσεως μεταξὺ ἰδεαλισμοῦ καὶ ὕλισμοῦ, ῥεαλισμοῦ καὶ νομιναλισμοῦ, ῥωμαντισμοῦ καὶ λογοκρατίας». Βλέπε K. Dunkmann, Die Bedeutung der Kategorien Gemeinschaft und Gesellschaft für die Geisteswissenschaften, ἐν «Kölner Vierteljahrshefte für Soziologie», 5. Jahrg, Heft 1)2.

1) Τοῦτο ἰσχύει κυρίως, ἀφ' ὅτου ὁ Kant μετεβλήθη εἰς Καντιανισμὸν καὶ δὴ Νεοκαντιανισμὸν, ὁ Hegel εἰς Ἑγελιανισμὸν καὶ ὁ Marx εἰς Μαρξισμὸν.